

АГРОСВІТ

№ 19 жовтень 2022

Науково-практичний журнал

ISSN 2306-6792

9 772306 679204

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Василенко Леся Олексіївна, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологій захисту навколишнього середовища та охорона праці, Київський національний університет будівництва і архітектури, академік академії будівництва України

Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Добровальська Олена Володимирівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Каткова Наталя Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і економічного аналізу, Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова

Качула Світлана Валентинівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця

Крючко Леся Станіславівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Кураташвілі Альфред Анзорович (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнес-технологій ГТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Гугушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Павлова Галина Євгенівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Пантелеєва Наталя Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Сегеда Сергій Андрійович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри маркетингу та бізнес-аналітики, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологій захисту навколишнього середовища та охорона праці, Київський національний університет будівництва і архітектури, академік академії будівництва України

Фролова Тетяна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних фінансів, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 19 жовтень 2022 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»).
Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 975 від 11.07.2019 р.

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23728-13568ПР від 27.12.2018 року
ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 458-10-73
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua
www.agrosvit.info

Засновники:
Дніпровський державний аграрно-економічний університет,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завдяки поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 13.10.22 р.
Підписано до друку 13.10.22 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 9,3.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 1310/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© АгроСвіт, 2022

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 19 жовтень 2022 р.

У НОМЕРІ:

Лазарева О. В., Белінська С. М.

Обґрунтування змін у землекористуванні з урахуванням викликів сьогодення 3

Горин В. П.

Соціетальні детермінанти трансформації соціальної функції держави 11

Свиноус І. В., Присяжнюк Н. М., Слободенюк О. І., Гаврик О. Ю., Свиноус Н. І.

Організаційні підходи до формування системи внутрішнього аудиту суб'єктів підприємницької діяльності 18

Ткачук В. А., Мірошніченко О. В.

Соціально-економічні важелі державного регулювання сільського розвитку 26

Брикова Т. М.

Поживні характеристики яблучного соку та яблучних вичавків як пектиновмісної сировини 32

Щербина І. В., Кагадій Т. С., Сушко А. Ф., Бабець Д. В.

Розвинення методологій викладання математики при формуванні фахових компетентностей економістів 40

Терешко Ю. В., Тардаскіна Т. М., Алхімова В. В., Білоус О. О.

Сучасні тенденції та цифрові вектори розвитку депозитних корпорацій 48

Антонюк Г. О.

Теоретичні підходи до еволюції поняття "стратегія" в контексті управління підприємством 56

Гомон О. В.

Теоретичні засади стратегічного управління сільськогосподарськими підприємствами 65

№ 19 / 2022

CONTENTS:

Lazarieva O., Belinska S.

JUSTIFICATION OF LAND USE CHANGES TAKING INTO ACCOUNT TODAY'S CHALLENGES 3

Horyn V.

SOCIETAL DETERMINANTS OF THE STATE SOCIAL FUNCTION TRANSFORMATION 11

Svynous I., Prysiazhniuk N., Slobodeniuk O., Havryk O., Svynous N.

ORGANIZATIONAL APPROACHES TO THE FORMATION OF THE INTERNAL AUDIT SYSTEM
OF BUSINESS ENTITIES 18

Tkachuk V., Miroshnychenko O.

SOCIO-ECONOMIC LEVERS OF STATE REGULATION FOR RURAL DEVELOPMENT 26

Brykova T.

NUTRITIONAL CHARACTERISTICS OF APPLE JUICE FND APPLE POMACE
AS PECTIN-CONTAINING RAW MATERIAL 32

Scherbina I., Kagadiy T., Sushko L., Babets D.

DEVELOPMENT OF METHODS OF TEACHING MATHEMATICS IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL
COMPETENCES OF ECONOMISTS 40

Teereshko Yu., Tardaskina T., Alkhimova V., Bilous O.

MODERN TRENDS AND DIGITAL VECTORS OF DEPOSIT CORPORATIONS' DEVELOPMENT 48

Antoniuk H.

EVOLUTION OF THEORETICAL APPROACHES IN ENTERPRISE MANAGEMENT 56

Homon O.

THEORETICAL PRINCIPLES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES STRATEGIC MANAGEMENT 65

УДК 332.2:711.14

О. В. Лазарева,
 д. е. н., професор, професор кафедри управління земельними ресурсами,
 Чорноморський національний університет імені Петра Могили
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1050-7118>
 С. М. Белінська,
 д. е. н., професор, декан факультету економічних наук,
 Чорноморський національний університет імені Петра Могили
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5826-5958>

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.19.3

ОБГРУНТУВАННЯ ЗМІН У ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННІ З УРАХУВАННЯМ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

O. Lazareva,
 Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management
 the Landed Resources, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, Ukraine
 S. Belinska,
 Doctor of Economic Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Economics,
 Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

JUSTIFICATION OF LAND USE CHANGES TAKING INTO ACCOUNT TODAY'S CHALLENGES

Мета наукової статті полягає в обґрунтуванні основних ключових цілей у землекористуванні, що спрямовані на післявоєнну відбудову економіки.

В статті досліджено законодавчі акти, якими обґрунтовуються зміни до регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану. Вказано, що ці зміни спрямовані на запровадження спрощеного доступу до земель для виробництва сільськогосподарської продукції у зв'язку із тимчасовим призупиненням функціонування Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав.

Обґрунтовано, що сьогодні в Україні, виходячи з військової ситуації та наявного внаслідок цього глибокого кризового стану економіки землекористування та економіки в цілому, має місце економічна стагнація, нереалізованість економічного потенціалу, часткове або іноді і повне знищення виробничих потужностей та ін.

Висвітлено думку, що основними ключовими цілями, які спрямовані на післявоєнну відбудову економічного простору суб'єктів ведення підприємництва на землі, є інтеграція національної науки у глобальний економічний простір, відновлення економічної діяльності суб'єктів господарювання на землі, відбудова знищених об'єктів та порушених територій, активне включення населення України у відбудову економічного простору, всебічна підтримка європейських країн, що спрямована на поступове стале зростання, модернізація економіки з врахуванням досвіду Європи, розробка та дотримання стратегій та планів відбудови територій.

The purpose of the scientific article is to substantiate the main key goals in land use aimed at post-war economic reconstruction.

The article examines legislative acts justifying changes to the regulation of land relations under martial law, such as the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Creation of Conditions for Ensuring Food Security in Martial Law", the Order of the Ministry of Agrarian Policy "On Approving the Form books of registration of land ownership and land use under martial law".

It is substantiated that today in Ukraine, based on the military situation and the resulting deep crisis state of the land use economy and the economy as a whole, there is economic stagnation, unrealized economic potential, partial or sometimes complete destruction of production facilities, etc.

It was established that the current economic situation dictates new conditions regarding the possibilities of using natural resource potential in a specific situation with a specific set of resources, such as budget-tax, monetary-credit, institutional and scientific-technical levers. It is indicated that the main possibilities of using the natural resource potential are stimulating the interest of economic entities on the land in the restoration of the destroyed natural resource potential; interaction of executive authorities and business structures; inflow of investment.

The opinion is highlighted that the main key goals aimed at the post-war reconstruction of the economic space of business entities on earth are the integration of national science into the global economic space, the restoration of economic activity of economic entities on earth, the reconstruction of destroyed objects and disturbed territories, active inclusion of the population of Ukraine in the reconstruction of the economic space, comprehensive support of European countries aimed at gradual sustainable growth, modernization of the economy taking into account the experience of Europe, development and observance of strategies and plans for the reconstruction of territories.

In addition, it is argued that the experience of European countries is a valuable scientific and practical material for determining the target parameters of the Ukrainian economic recovery policy, as well as the land use system as a whole.

Ключові слова: відновлення землекористування, природно-ресурсний потенціал, військовий стан, регулювання земельних відносин, земельна ділянка, післявоєнна відбудова, підприємство на землі.

Key words: restoration of land use, natural resource potential, martial law, regulation of land relations, land plot, post-war reconstruction, entrepreneurship on land.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Як відомо, рівень економічного розвитку країни залежить не лише від її наявного природно-ресурсного потенціалу та геополітичного становища, а і від параметрів еколого-економічної політики, що склалась на даний момент в державі. Переважаючи приватна власність на засоби виробництва, вільний вибір виду діяльності на землі, високий рівень конкуренції, перспективність ведення бізнесу на землі завжди була життєзабезпечувальною системою українського простору.

Проте сьогодні військова агресія зі сторони Російської Федерації спричинила серйозні збитки економічному розвитку загалом, порушила процес економічної стабілізації, спричинила спад виробництва продукції продовольства, а в деяких випадках унеможливила збір врожаю загалом.

Внаслідок цього зупинились або призупинились в деякій мірі і комплексні економічні реформи в сільському господарстві і у землекористуванні зокрема, призупинились економічні перетворення в Україні, має місце руйнування та знищення ринкової інфраструктури, що

вкрай потрібна для ведення виробництва на землі. Зазначені дії спричинили консервування української економіки, яка потребує відновлення, враховуючи реалії сьогодення.

Тож спробуємо окреслити основні зміни, які потрібно здійснити в умовах українських реалій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Сьогодні в науковій літературі досить невелика кількість публікацій, які стосуються висвітлення змін, що стосуються сьогодення, у землекористуванні. Наукові праці провідних дослідників присвячені в основному окресленню перспектив землекористування, не торкаючись його тенденцій розвитку під час військового стану.

Так, А.П. Казьмір [1, с. 62—68] виділив ключові напрями досліджень сучасних змін у землекористуванні і проаналізував методичні особливості вітчизняної системи управління землекористуванням і земельної політики.

Третяк А.М. [2, с. 62—65] обґрунтував основні положення концепції сучасного управ-

ління земельними ресурсами та землекористуванням, дослідив засади його модернізації.

Шарий Г.І. [3, с. 14] наголошує на необхідності забезпечення в Україні повноцінного обігу земель та ефективних державних механізмів економічної політики у землекористуванні.

Дорош О.С. [4, с. 52—54] в контексті нової земельної політики обґрунтовує національні вектори впливу на процес ведення ринку земельних ділянок сільськогосподарського призначення в Україні, таких як довіра до влади, стабільність фінансово-кредитних інститутів та незалежність судової гілки влади.

Кульбака В.М. [5, с. 284] висвітлює основні аспекти сталого розвитку при формуванні сталого землекористування, з'ясовує перспективні напрямки забезпечення еколого-економічного та соціального вимірів сталості.

Але конструктивне осмислення проблематики функціонування землекористування, враховуючи реалії сьогодення, дозволяє зробити висновок, що результати наукових досліджень не в повній мірі враховують його тенденції за сучасних умов, що і вплинуло на вибір теми дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Мета наукової статті полягає в обґрунтуванні основних ключових цілей у землекористуванні, що спрямовані на післявоєнну відбудову економіки.

Процес дослідження здійснювався з використанням таких методів: монографічний (вивчення наукових публікацій з питань окреслення перспектив землекористування); аналізу і синтезу (під час дослідження нормативно-правових актів, що стосуються спрощення процесу регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану); абстрактно-логічний (для теоретичних узагальнень результатів наукового пошуку та формування висновків); графічний (для унаочнення результатів, що ж підґрунтям для проведення заходів з відновлення землекористувань).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасні тенденції землекористування, особливо враховуючи військовий стан на території України, безперечно вимагають здійснення плідного консенсусу з метою якнайшвидшого відновлення швидкими темпами економічного простору.

Тому у даній публікації ми намагатимемося не тільки показати фактичний стан справ у землекористуванні, що склався в результаті реалій

сьогодення, а й обґрунтувати заходи, які слід, на нашу думку, здійснити задля відновлення землекористувань.

Наразі, сьогодні прийнято низку законодавчих актів, якими обґрунтовуються зміни до регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану.

Так, Законом України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану" № 2145-IX від 24.03.2022 р. [6] передбачено зміни, що стосуються заборони оголошення проведення земельних торгів та порядку передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення, порядку передачі права оренди, суборенди іншій особі, ведення книги землеволодінь і землекористувань в умовах воєнного стану, умов та порядку передачі земельних ділянок в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, відповідальності власників та користувачів земельних ділянок за невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням, встановлення обмеження щодо використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення, а також строків поновлення договорів та строків користування земельними ділянками, щодо яких закінчився після введення воєнного стану.

До того ж цим Законом внесено зміни до таких законодавчих актів як Земельний кодекс України, Закони України "Про Державний земельний кадастр", "Про землеустрій", "Про оренду землі", "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень". Зокрема ці зміни, передбачені вище окресленим Законом № 2145-IX, стосуються пролонгації дії договорів оренди землі, порядку набуття такого права, проведення земельних аукціонів тощо.

Так, договори оренди, дія яких закінчується протягом дії воєнного стану, автоматично продовжуються на рік. Крім того, не потрібно укладати традиційні договори щодо пролонгації дії договору оренди земель сільськогосподарського призначення. Також орендарі набувають право передати право оренди третім особам, тобто суборенди без згоди орендаря.

Що стосується набуття права на оренду землі, вищезгаданим законом передається право районним військовим адміністраціям напряму укладати договори оренди сільськогосподарських земель. З урахуванням ситуації сьогодення вводяться такі обмеження, що передбачають встановлення розміру орендної плати не більше 8 % від номінальної грошової оцінки

земельних ділянок, а термін дії оренди не може перевищувати один рік. До того ж договори оренди повинні укладатися виключно в електронній формі.

Крім того, орендар не матиме права вимагати компенсації витрат на поліпшення орендованої земельної ділянки, а також змінювати склад угідь та цільове призначення земельної ділянки [7], передачу ділянки в суборенду, встановлення земельного сервітуту, закладення багаторічних насаджень, переважного права на купівлю ділянки, відчуження, передачу в заставу права користування, об'єднання її з іншою ділянкою, використання корисних властивостей ділянки для власних потреб, зміну цільового призначення ділянки [8]. Укладення договорів оренди землі лише в електронній формі, а також здійснення передачі в оренду земельних ділянок без проведення земельних торгів сприятиме в умовах сьогодення гранично швидкій передачі у користування їх районними військовими адміністраціями.

Також під час воєнного стану забороняється безоплатна передача земель державної та комунальної власності у приватну власність, а також надання дозволів на розроблення документації із землеустрою з метою такої передачі та її розроблення. Введено і таку заборону у сфері земельних відносин, як ведення земельних торгів щодо прав оренди, емфітевзису, суперфіцію щодо земельних ділянок державної та комунальної власності сільськогосподарського призначення.

Створено і пом'якшуючи правові передумови для формування земельних ділянок з метою передачі їх в оренду військовими адміністраціями без внесення відомостей до них до Державного земельного кадастру та без присвоєння їй кадастрового номеру на підставі технічної документації із землеустрою щодо інвентаризації земель, що буде додатком до договору оренди землі [9]. Для договорів оренди землі, що укладені військовою адміністрацією, достатньо є лише реєстрація у Книзі реєстрації договорів оренди, що ведеться у паперовій та електронній формі, а примірник договору оренди землі має передаватися електронною поштою сільській або міській раді, на території якої розташована земельна ділянка, і центральному органу виконавчої влади, який безпосередньо здійснює регулювання земельних відносин.

На період з 1 березня 2022 по 31 грудня року, що є наступним за роком, у якому припинено чи скасовано воєнний стан, не нараховується та не сплачується плата за землю за земельні ділянки, що розташовані на території

ях, на яких ведуться або велися бойові дії, земельні ділянки, що розташовані на територіях, які є тимчасово окупованими [10].

Врегульовано і питання щодо надання можливості користувачам земель сільськогосподарського призначення тимчасово строком до одного року передавати свої права на користування землею іншим агровиробникам, що в даний час мають доступ та забезпечені фінансовими, матеріальними, трудовими та технічними ресурсами. Це пов'язано з такими явищами, як мобілізація, внутрішнє переміщення громадян України, виїзд за кордон внаслідок дій, пов'язаних з військовою агресією тощо. Крім того, за умов недоступності Державного реєстру речових прав на нерухоме майно районним військовим адміністраціям передбачено надати повноваження щодо здійснення реєстрації договорів про передачу прав землекористування шляхом ведення відповідних реєстраційних книг.

Врегульовано також питання щодо нерозподілених земельних часток [11]. Зокрема вказано, що на час дії воєнного стану органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування можуть передавати в оренду для виробництва продукції продовольства сільськогосподарські ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва державної та комунальної власності, земельні ділянки, що залишилися у колективній власності та нерозподілені і невитребувані земельні частки (паї).

Всі ці зміни спрямовані, перш за все, на запровадження спрощеного доступу до земель для виробництва сільськогосподарської продукції у зв'язку із тимчасовим призупиненням функціонування Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав.

Крім того, зазначені зміни направлені і на суттєве спрощення процесу регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану, на пришвидшення прийняття ефективних управлінських рішень щодо отримання земельних ділянок та реєстрації прав на них.

Наказом Мінагрополітики від 11.04.2022 р. № 219 "Про затвердження форми книги реєстрації землеволодінь та землекористувань в умовах воєнного стану" [12] затверджено форми для проведення державної реєстрації договорів оренди землі, вказано, що умовах воєнного стану вони ведуться районними військовими адміністраціями. Зокрема, в Наказі вказано, що Книга реєстрації землеволодінь і землекористувань в умовах воєнного стану ведеться в паперовій та електронній формі у форматі MS

Excel, в ній мають бути зазначені відомості щодо договорів оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення, переданих в оренду органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування; договорів оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення, переданих в оренду постійними користувачами, емфітевтами; договорів про передачу прав землекористування.

Відповідно кожний том Книги реєстрації землеволодінь і землекористувань в умовах воєнного стану повинен відкриватися і закриватися щопонеділка о 9.00 та протягом трьох днів передаватися електронною поштою на офіційні електронні адреси центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування державної політики у сфері земельних відносин, та центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин.

Ще одним документом, який спрямований на запровадження процедури надання адміністративної послуги "Видача витягу з технічної документації про нормативну оцінку земельної ділянки" повністю в автоматичному режимі та приведення положень Методики нормативної грошової оцінки земельних ділянок, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 3.11.2021 р. № 1147, у відповідність з актами вищої юридичної сили, є Постанова Кабінету Міністрів від 01.07.2022 № 753 "Про внесення змін до Методики нормативної грошової оцінки земельних ділянок" [13]. Основним завданням зазначеної постанови є запровадження процедури надання Витягу з технічної документації повністю в автоматичному режимі з використанням програмного забезпечення Державного земельного кадастру, в якому такий витяг оформлюватиметься в електронній формі з використанням QR-коду та без необхідності підпису особи, яка його сформує.

Таке нововведення спрямоване, перш за все, на скорочення часу отримання замовниками результатів адміністративної послуги та забезпечення відсутності людського фактору при безпосередньому формуванні та надсиланні замовнику витягу з технічної документації про нормативну грошову оцінку земельної ділянки.

Слід зазначити, що на сьогодні в Україні, виходячи з військової ситуації та наявного внаслідок цього глибокого кризового стану економіки землекористування та економіки в цілому, має місце економічна стагнація, нереалізованість економічного потенціалу, часткове або іноді і повне знищення виробничих по-

тужностей, низька ефективність використання як природних, так і виробничих, трудових, фінансових ресурсів країни, спостерігається відтік кадрового потенціалу за кордон.

За словами Б. Данилишина [14], сьогодні в Україні більш за все страждає малий та середній бізнес, який отримав близько 60 млрд грн банківських кредитів, що складає приблизно 1 % валового внутрішнього продукту або 1/10 від потреби.

Хоча вже здійснюються певні спроби щодо подолання негативних наслідків військового стану та окреслення перспектив розвитку економічного простору у найближчому майбутньому.

У квітні 2022 р. Президент України підписав Указ "Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни" [15], який побудований на таких ключових принципах як повний доступ до ринків ЄС, побудова економіки на принципах дерегуляції та лібералізації, налагодження логістичних маршрутів в західному напрямку, перехід від експорту сировини до переробки в тих галузях, які дають найбільшу експортну виручку та ін. Відновлення ж української економіки в цілому та її стабільне зростання планується зосередити на створенні робочих місць і постійних джерел генерування доходів. Зокрема, що стосується екологічної безпеки у воєнний та післявоєнний періоди, то вона включатиме в себе такі напрямки: реформування державного управління в природоохоронній галузі, кліматична політика (запобігання та адаптація до змін клімату), екологічна безпека та ефективне управління відходами, збалансоване використання природних ресурсів в умовах підвищеного попиту і обмежених можливостей, збереження природних систем і біологічного різноманіття; відновлення та розвиток природоохоронних територій та об'єктів [16]. Дотримання даних напрямків дозволить не тільки не тільки активізувати і поліпшити показники наукового та інноваційного забезпечення галузей економічного простору, а також і пожвавити та реалізувати конкурентні стратегії розвитку землекористувань під час відбудови.

Хоча наразі зовнішні позитивні ознаки економічного просування України до стабільного економічного росту призупинені. Тому в нинішніх умовах вкрай потрібно ухвалювати та приймати антикризові управлінські рішення з урахування всіх існуючих на даний момент особливостей ситуації, що наразі склалася. Прийняття та виконання господарських і економічних рішень має базуватися на сукупності

Рис. 1. Науково-практичну підґрунтя для проведення заходів з відновлення землекористувань суб'єктів господарювання

Джерело: сформовано авторами.

існуючих економічних знань і досвіді господарювання, враховуючи геополітичні, природні, господарські та інші умови.

Практичний алгоритм конкретних економічних дій для відновлення землекористувань та економіки в цілому має передбачати синхронність і системність роботи всіх складових задля відбудови економічного простору у поствоєнних умовах.

Зазначимо, що наявна на сьогодні економічна ситуація диктує нові умови щодо можливостей використання природно-ресурсного потенціалу в конкретній ситуації з конкретним набором ресурсів (рис 1).

На нашу думку, основними ключовими цілями, які спрямовані на післявоєнну відбудову економічного простору суб'єктів ведення підприємництва на землі є:

- розвиток національної науки та її інтеграція у глобальний економічний простір;
- відновлення економічної діяльності та поступове розширення потенціалу виробництва товарів та послуг для населення;
- відбудова знищених та пошкоджених майнових та інфраструктурних об'єктів;
- повернення внутрішньо-переміщених осіб на Україну та включення їх до відбудови української економіки;
- підтримка країнами ЄС, міжнародними інституціями, що сприятиме розвитку виробни-

чих ланцюгів, націлених на диверсифіковане виробництво;

- відбудова територій на засадах сталого розвитку та з урахуванням Європейського Зеленого курсу, дотримуючись рівноваги між інтересами громадськості, бізнесу та довкілля;

- модернізація економіки, чисте промислове виробництво, перехід на сталі сільськогосподарські практики з урахуванням досвіду країн Європи;

- розробка стратегій та планів післявоєнного відновлення територій, широке залучення громадськості, проведення аналітичних досліджень, що мають бути спрямовані на післявоєнне відновлення та відбудову економіки.

В умовах, які склалися в нашій державі, досвід країн Європи є цінним науково-практичним матеріалом для визначення цільових параметрів політики відновлення української економіки, а також системи землекористування в цілому.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Тенденції функціонування землекористування в сучасний період дозволили окреслити основні зміни, які слід здійснити задля відновлення порушених територій.

Аналіз законодавчих змін у сфері регулювання земельних відносин у зв'язку з введенням військового стану на території України показав як і перспективи, які спрямовані на прийняття та втілення у життя управлінських рішень у сфері землекористування, так і перспективи для запровадження спрощеного доступу до земель для виробництва сільськогосподарської продукції.

Дотримання існуючих можливостей щодо використання природно-ресурсного потенціалу дозволить досягти певних ключових цілей, які стосуються відновлення економічного простору у після воєнний стан.

Висвітлено думку, що такими цілями є інтеграція національної науки у глобальний економічний простір, відновлення економічної діяльності суб'єктів господарювання на землі, відбудова знищених об'єктів та порушених територій, активне включення населення України у відбудову економічного простору, всебічна підтримка європейських країн, що спрямована на поступове стале зростання, модернізація економіки з врахуванням досвіду Європи, розробка та дотримання стратегій та планів відновлення територій.

Подальші дослідження мають стосуватись позитивних та негативних аспектів розвитку землекористувань в сенсі відновлення ключових позицій економіки.

Література:

1. Казьмір П.Т. Ключові напрями та методичні особливості сучасних досліджень змін у землекористуванні. Socio-economic problems of the modern period of Ukraine. 2019. Випуск 4 (138). С. 62—68. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20194\(138\)/sep20194\(138\)_062_-KazmirP,KazmirL.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20194(138)/sep20194(138)_062_-KazmirP,KazmirL.pdf)
2. Третяк А.М., Третяк В.М., Курильців Р.М., Прядка Т.М., Третяк Н.А. Управління земельними ресурсами та землекористуванням: базові засади теорії, інституціоналізації, практики: монографія. За заг. ред. А.М. Третяка. Біла Церква: "ТОВ "Білоцерківдрук", 2021. — 227 с.
3. Шарий Г.І., Нестеренко С.В., Сучкова Є.В. Вдосконалення земельних відносин в Україні. Вісник ЛНАУ. Серія "Економіка АПК". 2021. № 28. С. 11—18. URL: <http://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltNTU/9518>
4. Dorosh O., Fomenko V., Tretiachenko D. National vectors of the implementation of agricultural land plots market in Ukraine. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2019. № 1. pp. 49—57. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Zemleustriy/article/view/12720>

5. Кульбака В.М. Концептуальні основи формування сільськогосподарських землекористувань в умовах сталого розвитку. Український журнал прикладної економіки. 2020. № 2. Том 5. С. 282—288. URL: http://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/ujae_2020_r02_a33.pdf

6. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану" № 2145-IX від 24.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>

7. Рубаник Р. Що варто знати про оренду землі у воєнний час. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/18/685899/>

8. Мартинів А. Земельне питання: що змінилося в законодавстві із землекористування на час військового стану. І на яких умовах можна орендувати ділянку. URL: <https://mind.ua/openmind/20238178-zemelne-pitannya-shcho-zminilosya-v-zakonodavstvi-iz-zemlekoristuvannya-na-chas-vijskovogo-stanu>

9. Закон і бізнес. Земельні відносини підлаштовують під воєнний стан. URL: <https://zib.com.ua/ua/150946.html>

10. Озвучено законодавчі зміни щодо земельних відносин на час воєнного стану. URL: <https://agronews.ua/news/ozvucheno-zakonodavchi-zminy-shhodo-zemelnyh-vidnosyn-na-chas-voyennogo-stanu/>

11. Немцева Ю. Озвучено 5 ключових змін у земельному законодавстві на час воєнного стану. URL: <https://kurkul.com/news/30185-ozvucheno-5-klyuchovih-zmin-u-zemelnomu-zakonodavstvi-na-chas-voyennogo-stanu>

12. Наказ Мінагрополітики "Про затвердження форми книги реєстрації землеволодінь і землекористувань в умовах воєнного стану" від 11.04.2022 № 219. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE37765>

13. Постанова Кабінету Міністрів від 1.07.2022 № 753 "Про внесення змін до Методики нормативної грошової оцінки земельних ділянок". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2022-%D0%BF#Text>

14. Данилишин Б. Передчасне згортання антикризових програм буде нести системні загрози для економічного відновлення в Україні. URL: <https://www.unian.ua/economics/other/peredchasne-zgortannya-antikrizovih-program-bude-nesi-sistemni-zagrozi-dlya-ekonomichnogo-vidnovlennya-v-ukrajini-bogdan-danilishin-ostanni-novini-11490082.html>

15. Указ Президента України від 21.04.2022 № 266 "Питання Національної Ради з віднов-

лення України від наслідків війни". URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225>

16. Стрілець Р. Визначено 5 пріоритетних напрямків у сфері екологічної безпеки для Плану відновлення України. URL: <https://mepr.gov.ua/news/39257.html>

References:

1. Kazmir, P.T. (2019), "Key trends and methodological features of modern studies of changes in land use", Socio-economic problems of the modern period of Ukraine, vol. 1 (138), pp. 62—68, available at: [http://ird.gov.ua/sep/sep20194-\(138\)/sep20194\(138\)_062_KazmirP,KazmirL.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20194-(138)/sep20194(138)_062_KazmirP,KazmirL.pdf) (Accessed 29 Sept 2022).

2. Tretyak, A.M., Tretyak, V.M., Kurilciv, R.M., Pryadka, T.M. and Tretyak, N.A. (2021), Upravlinnya zemelnimi resursami ta zemlekoristuvannym: bazovi zasady teorii, institucionalizacii, praktiki [Management of land resources and land use: basic principles of theory, institutionalization, practice], TOV "Bilocerktivdruk", Bila Cerkva, Ukraine.

3. Shary, G.I., Nesterenko, S.V. and Suchkova, E.V. (2021), "Improvement of land relations in Ukraine", Visnik LNAU. Seria "Ekonomika APK", vol. 28, pp. 11—18, available at: <http://reposit-nupp.edu.ua/handle/PoltNTU/9518> (Accessed 29 Sept 2022).

4. Dorosh, O., Fomenko, V and Tretiachenko, D. (2019), "National vectors of the implementation of agricultural land plots market in Ukraine", Zemleustry, kadastr I monitoring zemel, vol. 1, pp. 49—57, available at: <http://journals-nubip.edu.ua/index.php/Zemleustriy/article/view/12720> (Accessed 29 Sept 2022).

5. Kulbaka, V.M. (2020), "Conceptual bases of formation of agricultural land uses in conditions of sustainable", Ukrainsky gurnal prikladnoy ekonomiky, vol. 2, tom 5, pp. 282—288, available at: http://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/ujae_2020_r02_a33.pdf (Accessed 29 Sept 2022).

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On the introduction of changes to some legislative acts of Ukraine regarding the creation of conditions for ensuring food security in the conditions of martial law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text> (Accessed 29 Sept 2022).

7. Rubanyk, K. (2022), "What you should know about renting land in wartime", Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/18/685899/> (Accessed 30 Sept 2022).

8. Mastiniv, A. (2022), "The land issue: what changed in the legislation on land use during martial law. And under what conditions can you rent a plot", Available at: <https://mind.ua/openmind/20238178-zemelne-pitannya-shcho-zminilosya-v-zakonodavstvi-iz-zemlekoristuvannya-na-chas-vijskovogo-stanu> (Accessed 30 Sept 2022).

9. Zakon I biznes (2022), "Land relations are adjusted to martial law", Available at: <https://zib.com.ua/ua/150946.html> (Accessed 30 Sept 2022).

10. agronews.ua (2022), "Legislative changes regarding land relations during martial law were announced", Available at: <https://agronews.ua/news/ozvucheno-zakonodavchi-zminy-shhodo-zemelnyh-vidnosyn-na-chas-voyennogo-stanu/> (Accessed 30 Sept 2022).

11. Nemceva, U. (2022), "5 key changes in land legislation during martial law were announced", Available at: <https://kurkul.com/news/30185-ozvucheno-5-klyuchovih-zmin-u-zemelnomu-zakonodavstvi-na-chas-voyennogo-stanu> (Accessed 30 Sept 2022).

12. Ministry of Agrarian Policy (2022), Order "On the approval of the form of the book of registration of land ownership and land use under martial law", Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/RE37765> (Accessed 30 Sept 2022).

13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), "On making changes to the Methodology of normative monetary valuation of land plots", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2022-%D0%BF#Text> (Accessed 30 Sept 2022).

14. Danilishin, B. Premature curtailment of anti-crisis programs will pose systemic threats to economic recovery in Ukraine (2021), "", Available at: <https://www.unian.ua/economics/other/peredchasne-zgortannya-antikrizovih-program-bude-nesti-sistemni-zagrozi-dlya-ekonomichnogo-vidnovlennya-v-ukrajini-bogdan-danilishin-ostanni-novini-11490082.html> (Accessed 30 Sept 2022).

15. The President of Ukraine (2022), Decree "The question of the National Council for the recovery of Ukraine from the consequences of the war", Available at: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225> (Accessed 30 Sept 2022).

16. Strilec, R. (2022), "5 priority directions in the field of environmental security for the Recovery Plan of Ukraine have been identified", Available at: <https://mepr.gov.ua/news/39257.html> (Accessed 30 Sept 2022).

Стаття надійшла до редакції 03.10.2022 р.

УДК 364.01:351

В. П. Горин,
д. е. н., доцент, професор кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6048-8330>

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.19.11

СОЦІЕТАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

V. Horyn,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Professor of the S. Yuriy Department of Finance, West Ukrainian National University

SOCIETAL DETERMINANTS OF THE STATE SOCIAL FUNCTION TRANSFORMATION

У статті розкрито дискусійний характер тлумачення економічною наукою соціальної функції держави, її масштабів та форм реалізації. Обґрунтовано, що зміст соціальної функції зазнавав змін із розвитком суспільства та еволюцією наукового вчення про соціальну державу. Наголошено на хибності визначення усіх функцій держави як соціальних, а також ототожнення цієї функції із сукупністю перерозподільчо-реабілітаційних заходів держави для подолання наслідків реалізації соціальних ризиків. Бачення соціальної функції держави, масштаби та форми її вияву визначаються соціальними детермінантами зовнішнього середовища, у якому відбувається її реалізація. В новітніх умовах соціальна функція держави зазнає радикальної трансформації, що вимагає вироблення нової парадигми її реалізації, базованої на максимальній самоорганізації суспільства у питанні подолання наслідків військової агресії, відновлення економіки та забезпечення суспільного добробуту.

The article reveals the debatable nature of economic science's interpretation of social function of the state, its scopes and implementation forms. It is substantiated that the content of social function has changed with the society development and evolution the welfare state scientific doctrine. The author emphasizes on the fallacy of defining all functions of the modern state as social, because this blurs the meaningful boundaries of social relations concept. The approach to the interpretation of the social function of the state, which reduces it to a complex of redistributive and rehabilitation measures for overcome the consequences of social risks realization with the wide using of social transfers, is also controversial. The crisis of social state theory and formation of inclusive development concept led to a significant content expansion of social function of the state and modernization of its implementation forms. New directions of "sociality" implementation of the state are ecological well-being provision, creation of conditions for social inclusion. The interpretation of social function of the state, its scopes and implementation forms are determined by the external environment societal determinants, such as historical, national and cultural traditions of particular society, the level of political culture development, economy situation and other factors. Social function of the state is transforming radically in modern conditions associated with full-scale aggression against Ukraine, which has catastrophic consequences for the country's economic and social potential. This requires the development of a new paradigm of social function of the state implementation, which bases on the maximum society self-organization in the matter of consequences of military aggression overcoming, economy restoration and public welfare provision. The role of the state should be reorients from a paternalistic social policy to a policy of economic and social liberalization, the removal of institutional barriers to realization of population economic initiative, the participation of business, public and external donors in social problems solution, creation prerequisites for the development and realization of the potential of everyone member of society.

Ключові слова: соціальна функція, соціальна держава, соціальна політика, соціальні детермінанти, інклюзивний розвиток, суспільний добробут.

Key words: social function, welfare state, social policy, societal determinants, inclusive development, public welfare.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Глобальні трансформації, який зазнає Україна в процесі зміни парадигми розвитку, що пов'язана з новою філософією економічного,

соціогуманітарного, політико-правового поступу суспільства, переорієнтацією усіх аспектів життя країни за європейськими стандартами, вимагають глибокого переосмислення

соціальної функції держави як головного елементу забезпечення соціальної безпеки. Визначення у конституційний спосіб України як демократичної, правової та соціальної держави закріпило таку її модель, яка характерна для провідних країн європейської спільноти. Однак, поняття соціальної держави, змісту соціальної функції, яку воно має реалізувати поки не набуло ознак, притаманних країнам з установленими демократичними традиціями, де забезпечення прав і свобод громадян, їх інтересів розглядають як пріоритет державної діяльності. Звичним явищем сьогодення є порушення прав громадян у різних сферах суспільного життя — права на працю та її гідну оплату, права на захист від дії соціальних ризиків, права на доступну освіту і якісне медичне обслуговування. Соціальні диспропорції у сьогодні не зменшуються, окремі з них набули таких масштабів, що стали загрозою національній безпеці країни та стабільності суспільства. За таких обставин, посилення уваги до питань соціального розвитку є вимогою часу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання теорії і практики реалізації соціальної функції держави широко представлені у наукових працях представників філософії та соціології, тоді як серед науковців економічного спрямування їх обмаль. Вивченням проблематики теоретичного обґрунтування та форм реалізації соціальної функції держави у різних її проявах присвячені праці І. Гнибіденко, О. Головніної, Е. Лібанової, О. Макарової, О. Новікової та інших вчених. Серед відомих зарубіжних науковців цієї проблематики торкалися у своїх працях Ш. Бланкарт, М. Масгрейв, В. Норгауз, А. Пігу, Р. Солоу, Дж. Стігліц, М. Фрідмен та інші. З предметних публікацій останнього часу необхідно відзначити монографію В. Венцеля (присвячена питанням фінансово-економічного механізму реалізації соціальної функції держави) [3], наукові праці з питань теоретичного базису та форм реалізації соціальної функції держави Н. Деевої [6], Д. Северюкова [11], С. Горбатюк [5]. Проте, мінливість середовища функціонування соціальної держави (екзистенціальна криза глобалізації, посилення регіональної нестабільності, активізація військових конфліктів, поглиблення процесів децентралізації та імплементації принципів інклюзивного розвитку у різних сферах суспільного життя тощо) зумовлюють потребу в модернізації розроблених економічною наукою наукових концепцій соціальної функції

держави з урахуванням новітніх соціальних детермінант її реалізації.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета наукової статті передбачає поглиблення теоретичного обґрунтування соціальної функції держави з урахуванням трансформації соціальних детермінант зовнішнього середовища її реалізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Міркування про виняткову важливість гармонізації соціальних відносин для розбудови і збереження сильної влади і забезпечення добробуту суспільства можна відшукати ще у працях давніх античних мислителів. Однак витоки вчення про соціальну державу сягають у XIV ст., коли її соціальну функцію почали розглядати крізь призму соціального забезпечення уразливих верств населення. Модифікації масштабів і форм прояву "соціальності" держави, що відбувалися через об'єктивні причини ускладнення соціальних інститутів, розширення соціокультурних і політико-правових поглядів на права і свободи людини, привели до нового розуміння ролі держави у виконанні її соціальної функції. Ця наукова проблема знайшла розвиток у низці теорій соціальної держави, розвинулася від вчення про соціальну функцію патерналістської держави до концепції субсидіарної відповідальності держави і суспільства за вирішення соціогуманітарних проблем, забезпечення соціальної безпеки окремої людини і суспільства в цілому.

У сучасній науці питання про виділення соціальної функції держави як однієї з базових майже не викликає дискусії. Більш того, в умовах наростання протиріч суспільного розвитку та виникнення новітніх загроз його стабільності інтерес наукової спільноти до проблематики соціальної складової у діяльності держави тільки зростає. Однак, наукові розвідки вітчизняних науковців, будучи віддзеркаленням загальносвітових поглядів на цю проблему, не вирізняються однастайністю щодо розкриття сутності соціальної функції держави, механізму її реалізації, співвідношення з іншими функціями, перш за все з економічною.

Зокрема, достатньо поширеною в економічній науці є думка, що в процесі цивілізаційного розвитку відбувається трансформація соціальних функцій держави у функції соціальної держави як вищого щабля розвитку дер-

жавного організму. У подібному контексті соціальну функцію розглядають найбільш широко, адже соціальними ідентифікують усі функції держави. Звісно, усі функції держави як суспільного інституту мають соціальне спрямування, тобто покликані забезпечити реалізацію прав та свобод людини, задоволення її потреб. Ототожнюючи поняття "соціальне" і "цивілізаційне", А. Гальчинський зазначає, що "цивілізація є сконструйованою людиною соціальною реальністю" [4, с. 92]. Проте, такий підхід розмиває змістовні межі поняття соціальних відносин, які є вагомою, але все ж тільки частиною суспільних відносин.

Інший підхід до ідентифікації соціальної функції визначає її зміст більш конкретно, фокусуючи його на протидії соціальним проблемам та досягненні суспільного добробуту. Започинає цей підхід можна визначити філософа Аристотеля, який пов'язував призначення держави з необхідністю забезпечення громадян належним рівнем життя [2, с. 15]. М. Требін визначає "соціальне" як характеристику, певну сукупність ознак суспільних відносин, що виникають у процесі взаємодії людей та базисом мають відмінності їх місця та ролі в конкретних суспільних структурах [13, с. 10]. Отже, соціальні відносини, на думку вченого, пов'язані з існуванням соціальної нерівності та спрямовані на її подолання. На зв'язку між соціальною функцією та добробутом суспільства наголошує Н. Осипова. Вона зазначає, що соціальні відносини спрямовані на досягнення двох груп цінностей — добробуту (особисте благополуччя, освіченість, особистий розвиток) й морально-етичних цінностей, пов'язаних із подоланням негативних наслідків нерівності суспільства [14, с. 33].

Певну невизначеність у тлумачення сутності соціальної функції держави за другим підходом вносить дискусійний характер поняття суспільного добробуту, яке має певний філософський контекст. Частина науковців традиційно обмежує соціальну функцію держави заходами щодо соціального захисту населення і вирішення соціальних проблем. Зокрема, Н. Барр виділяє дві основні цілі, яких намагається досягти держава через реалізацію соціальної функції: по-перше, недопущення крайнього рівня бідності шляхом встановлення певного мінімального стандарту доходу; по-друге, перерозподільча справедливість у вертикальному та горизонтальному вимірах. У першому випадку йде мова про перерозподіл доходів від заможних до бідних через систему прогресивного оподаткування,

в другому випадку — забезпечення певного мінімального стандарту доходу для осіб, які зазнають дії соціального ризику (непрацездатні особи, сім'ї з дітьми та ін.) [1, с. 11—12]. У подібному сенсі розглядає соціальну функцію держави В. Савчук. Вчений також акцентує увагу на реабілітаційно-безпековому контексті тлумачення цієї функції, фактично зводить її реалізацію лише до виконання соціальних програм за рахунок публічних коштів [9, с. 48].

У реабілітаційно-безпековому контексті трактує соціальну функцію також В. Тропіна, яка визначає її зміст у широкому та вузькому розумінні. На її думку, в широкому розумінні соціальна функція держави являє собою зобов'язання держави забезпечити умови для максимізації позитивних і мінімізації негативних соціальних явищ за рахунок зміни елементів, зв'язків, властивостей і відносин в суспільстві з метою забезпечення його цілісності і стабільного розвитку. У вузькому трактуванні соціальну функцію В. Тропіна визначає як зобов'язання держави забезпечувати соціальну безпеку людини і суспільства. Під нею слід розуміти стан життєзабезпечення людини на рівні державних мінімальних соціальних стандартів і соціальних гарантій, а також створення рівних умов для відтворення, розвитку та всебічної самореалізації особистісного соціального потенціалу кожної людини, захист її від негативного впливу навколишнього середовища [15, с. 20—23].

Превалювання наукових поглядів на соціальну функцію держави як сукупності перерозподільчих та реабілітаційних заходів з метою підвищення рівня добробуту незахищених верств населення й фінансування бюджетних програм соціального захисту припадає на період домінування в економічній науці ідей держави загального добробуту (соціальної держави). Зростання їх підтримки отримало вираження у швидкому нарощуванні соціальних видатків бюджетів. Кошти держави, акумульовані у бюджетах усіх рівнів та фондах соціального страхування розглядалися як основне джерело фінансування програм та заходів, пов'язаних з реалізацією активної соціальної політики держави. Однак, уже наприкінці 70-х рр. виявилися перші негативні прояви надмірної "соціалізації" економічної політики держави — швидке нарощування бюджетного дефіциту та державного боргу, ріст чисельності так званих "соціальних утриманців", поширення дармоїдства серед молоді. Все це призвело до перегляду наукових поглядів щодо місця держави в

економіці, масштабів державного втручання у соціально-економічні процеси і зростання суспільної підтримки економічного неоконсерватизму, тобто відмови від надмірної опіки людини з боку держави, посилення власної відповідальності індивіда за рівень особистого добробуту, введення ринкових елементів у процес надання суспільних благ [11, с. 300].

Звернення до ідей неоконсерватизму в економічній політиці не означало відмову від побудови соціальної держави, проте значно вплинуло на розуміння сутності та масштабів реалізації соціальної функції. У науковому середовищі все більшу підтримку здобувала концепція соціогуманітарної держави, в основу якої покладені ідеї сталого інклюзивного розвитку (розвинуті у наукових працях Г. Беккера, М. Блауга, А. Сена, Т. Шульца та інших вчених) — забезпечення підвищення добробуту суспільства через активізацію зайнятості, особистісний розвиток людини й розширення її можливостей, забезпечення доступу кожного індивіда до ресурсів, справедливий розподіл результатів економічного зростання.

Критикуючи зведення соціальної функції держави до надання соціальних трансфертів, А. Сен наголошував, що рівень життя людини визначається не кількістю грошей, які вона має, а їхньою достатністю для задоволення своїх потреб. Збільшення доходів веде до розширення можливостей, підвищення доступності суспільних благ. Фінансові та матеріальні ресурси слід розглядати лише як засіб для досягнення людського розвитку, а його кінцевою метою є зростання духовного, культурного та інтелектуального рівня індивіда, усебічна реалізація його потреб та можливостей. Як стверджує А. Сен, в сучасних умовах інвестиції в освіту, зміцнення здоров'я, підвищення культурного рівня дають інтегральний соціально-економічний ефект, який перевищує ефект від інвестування у фізичний капітал [8, с. 42—43]. Реалізація концепції людського розвитку на практиці втілювалась у збільшенні публічних витрат на освіту й здобуття трудових навичок, збереження та відтворення здоров'я, натомість система соціальних трансфертів зазнала суттєвих змін у напрямку посилення адресності.

На думку А. Колота, шкідливою є поширена у вітчизняному соціумі думка, що соціальна політика є суспільним інститутом, який спрямований на підтримку економічно слабких домогосподарств за рахунок реалізації принципу соціальної справедливості. У цьому

випадку соціальна політика фактично ототожнюється із соціальним захистом, що є помилковим судженням. Соціальна політика як вираз соціальної функції держави не може бути ефективною, якщо своїм об'єктом має лише соціально вразливі верстви населення. Умови для соціальної підтримки цих верств суспільства створюються зайнятими у суспільному виробництві, а тому неправильним було б не поширювати на них заходи соціальної допомоги і розвитку. Заходи соціальної політики мають охоплювати усі домогосподарства незалежно від рівня їхнього добробуту й передбачати досягнення таких цілей: "формування економічних умов, які дають можливість громадянам за рахунок власних доходів забезпечувати більш високий рівень соціального споживання, включаючи комфортне житло, кращу якість послуг освіти та охорони здоров'я, гідний рівень життя в літньому віці; створення системи соціального захисту населення; розвиток соціальної інфраструктури та забезпечення загальної доступності й суспільно прийняттого рівня якості базових соціальних благ (освіти, науки, культури та спорту, житлово-комунального господарства); нормалізація та поліпшення демографічної ситуації, зниження рівня смертності населення, особливо дитячої та громадян у працездатному віці та ін." [7].

Поділяючи наукову позицію А. Колота щодо необхідності модернізації підходів до реалізації соціальної функції держави, Н. Деева критикує соціальну політику держави в Україні як надмірно зорієнтовану на реалізаційні заходи щодо вразливих верств населення. В Україні утвердився пріоритет регулювання соціального захисту та соціального забезпечення населення над питанням удосконалення оплати праці відповідно до ринкових перетворень. Розростання системи соціального захисту населення у напрямку розширення контингенту реципієнтів соціальних виплат та збільшення обсягів їхнього фінансування відбувалось, на думку Н. Деевої, на фоні "розвалювання" нормотворчої діяльності та перенесення на маргінес питань щодо ефективного регулювання оплати праці відповідно до ринкових змін в економіці. Відтак нагальною необхідністю у реалізації соціальної функції держави є відхід від концепту "патерналізму" у соціальній політиці та перехід до високої активності членів суспільства у формуванні власного добробуту, пошуку балансу інтересів та відповідальності між працівниками та бізнесом [6, с. 40—43].

Отже, з розвитком сучасного суспільства соціальна функція держави зазнає модернізації. В доповнення до початкових атрибутів прояву соціальної функції держави — розбудови інфраструктури соціального забезпечення і бюджетного фінансування соціальних програм, в сучасних умовах соціальність держави виявляється також у розвитку системи соціального страхування, відповідальності за рівень добробуту кожного індивіда, згладжуванні соціальної нерівності, забезпеченні доступності освіти й медичних послуг [10, с. 55]. З ідеями соціальної держави в сучасний період нерозривно пов'язують такі її внутрішні функції, як політика у галузях освіти та культурного розвитку, охорони здоров'я і медичного обслуговування [16, с. 17].

На зв'язок між еволюційним розвитком суспільства та зміною філософії соціальної держави вказує Д. Севрюков. Під соціальною функцією він пропонує розуміти "історично обумовлений та національно-культурно детермінований напрям діяльності держави як соціального інституту із вирішення соціальних проблем суспільства" [11, с. 298—299]. Таким чином, ключовим детермінантом масштабів реалізації соціальної функції держави є рівень суспільного розвитку. В рамках виконання соціальної функції держава регулює рівень життя та реалізації соціально-економічних прав особистості в обсязі, який відповідає конкретному етапу розвитку суспільства. З розвитком держави видозмінюється її функціональне призначення, сформоване у суспільстві уявлення про стандарти життя, обсяги та структуру соціально-економічних прав населення, а також про межі та форми втручання держави у соціально-економічні процеси та становище окремих верств населення.

Подібні міркування знаходимо у науковому доробку С. Горбатюк. Вона вказує на те, що невід'ємною ознакою соціальної держави є високий рівень політичного та економічного розвитку суспільства. На її думку, багато держав визначають себе соціальними, маючи на увазі під цим завдання піклуватися про своє населення. Однак, справжня соціальність держави ґрунтується на стані її економіки, залежить від економічного добробуту країни. І тому доводиться констатувати вкрай слабкі результати реалізації соціальної функції у країні, яка не задовольняє реальні потреби громадян. Перетворення держав на соціальні характерне для "зрілих", цивілізованих та економічно розвинутих країн [5].

Все більше число дослідників соціальної функції держави поділяє думку, що законодавче закріплення прав і свобод людини може бути ефективним та дієвим лише тоді, коли державою створені умови та можливості для реалізації громадянами їх соціальних прав. В іншому випадку ці зобов'язання є нічим іншим як фікцією, імітацією соціальної держави. На думку А. Сіленко, соціальна держава гарантує всім людям реалізацію їх прав і свобод, рівні умови вільного розвитку кожної особи, соціальний захист нужденним, досягнення соціальної та політичної стабільності у мирний спосіб та в інтересах усіх членів суспільства [12, с. 12—13]. До царини соціальної функції держави А. Сіленко відносить підтримку політичної та соціальної стабільності, державно-правове регулювання економіки, перерозподіл доходів, захист суспільства у широкому (від розколу та потрясінь, підтримка соціального миру) та вузькому (захист населення в умовах ринкових відносин) розумінні, боротьбу з бідністю та злочинністю, зниження соціальної нерівності, а також охоронно-регулятивні дії, покликані забезпечити відповідальність бізнесу перед державою і третіми особами [12, с. 24—25].

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Характерною особливістю соціальної функції держави як соціального інституту є її системний характер. Реалізуючи цю функцію, держава здійснює широкий спектр пов'язаних заходів у різних напрямках діяльності, покликаних зменшити масштаби негативних соціальних явищ, забезпечити соціальну безпеку окремого індивіда і суспільства, загалом створити умови для усебічного розвитку та реалізації потенціалу кожної людини й досягнення на цій основі суспільного добробуту. Ключовою ознакою системності соціальної функції держави є її тісний зв'язок із зовнішнім середовищем, у якому вона реалізується. Попри те, що в сучасних умовах соціальна функція утвердилась як один із невід'ємних атрибутів діяльності держави, параметри її реалізації та, зрештою, саме бачення суспільством масштабів "соціальності" держави та форм її прояву визначається установленими у конкретному суспільстві історичними, національно-культурними традиціями, рівнем розвитку політичної культури, станом економіки та іншими чинниками. Під впливом змін зовнішнього середовища соціальна функція держави постійно змінюється, ставлячи перед органами публічного управління нові завдання та виклики.

Утвердження концепції сталого інклюзивного розвитку спричиняє нові трансформації масштабів, напрямів та форм реалізації соціальної функції держави. В доповнення до звичних завдань, таких як забезпечення матеріальної складової добробуту суспільства, розвитку інфраструктури надання суспільних послуг, новітніми напрямками реалізації соціальної функції держави стають забезпечення екологічного благополуччя (екологічно-безпечного середовища життєдіяльності людини), створення належних умов для соціальної інклюзії, тобто максимізації залученості членів суспільства (зокрема тих верств, які раніше з різних причин були виключені з суспільного життя) до економічної активності, участі у виробленні пріоритетів суспільного розвитку й управлінні публічними ресурсами, розширення доступу до ресурсів та можливостей.

Радикальної трансформації зазнає соціальна функція держави в новітніх умовах, пов'язаних із повномасштабною агресією проти України, що має катастрофічні наслідки для економічного та соціального потенціалу країни. Безпрецедентні масштаби руйнації економіки, вимушеної еміграції, зростання чисельності населення, що потребує соціальної підтримки на фоні падіння фінансової спроможності держави та концентрації публічних ресурсів на забезпеченні оборони країни ставлять перед органами публічного управління непрості завдання вироблення нової парадигми реалізації соціальної функції держави, базованої на максимальній самоорганізації суспільства у питанні подолання наслідків військової агресії, відновлення економіки та забезпечення суспільного добробуту. Роль держави при цьому має полягати у переорієнтації від патерналістської соціальної політики до політики економічної та соціальної лібералізації, зняття інституційних бар'єрів для реалізації економічної ініціативи населення, участі бізнесу, громадськості та зовнішніх донорів у вирішенні соціальних проблем, створенні передумов для розвитку й реалізації потенціалу кожного члена суспільства. Очевидно, що вирішення цього складного завдання потребуватиме активізації зусиль не тільки представників політичному та органів публічного управління, але й звернення до наукової спільноти, що розкриває перед економічною наукою нові горизонти наукових досліджень.

Література:

1. Barr N. *Economics of the Welfare State*. Oxford University Press. 2004. 432 p.

2. Арістотель. *Політика*. Київ: Основи, 2005. 239 с.

3. Венцель В. Т. Реалізація соціальної функції держави в умовах трансформації державного управління: фінансово-економічний механізм: монографія. Житомир: Вид-во "Рута", 2020. 372 с.

4. Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти. К.: Либідь, 2006. 312 с.

5. Горбатюк С. Є. Соціальна функція держави в контексті забезпечення соціогуманітарної безпеки. *Вісник НАДУ при Президентові України*. Серія: Державне управління. 2017. Вип. 1. С. 84—90

6. Деєва Н. Особливості реалізації соціальної функції держави. *Економічний вісник*. 2016. № 4. С. 39—49.

7. Колот А. М. Міфи соціальної політики, або з чого слід розпочати формування нової моделі. *Дзеркало тижня*. 2010. № 2 (781). URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/mifi_sotsialnoyi_politiki,_abo_z_chogo_slid_rozpochati_formuvannya_novoyi_modeli.html

8. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір (колективна монографія) / Лібанова Е. М. та ін.; за ред. Е. М. Лібанової. К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2008. 383 с.

9. Савчук В. Фінансове забезпечення виконання функцій держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 22. С. 46—49.

10. Сасіна А. Реалізація соціальної функції держави в Україні. *Актуальные научные исследования в современном мире: XXX междунар. научн. конф.* (26—27 окт. 2017 г.). Сб. научных трудов. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 10 (30), Ч. 5. С. 53—58.

11. Севрюков Д. Соціальна функція держави. *Публічне право*. 2013. № 1 (9). С. 296—301.

12. Сіленко А. О. Соціальна держава: еволюція ідеї, сутність та перспективи становлення в сучасній Україні: автореф. дис.... д-ра політ. наук: 23.00.02. Київ, 2000. 38 с.

13. Соціологія: підручник / Требін М. П. та ін.; за ред. М. П. Требіна. Х.: Право, 2010. 224 с.

14. Соціологія: Підручник / Осипова Н. П. та ін.; за ред. Н. П. Осипової. К.: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.

15. Тропіна В. Б. Фіскальне регулювання соціального розвитку суспільства: Монографія. К.: НДФІ, 2008. 368 с.

16. Ярош Н. П. Державні соціальні стандарти у сфері охорони здоров'я в Україні: монографія. Київ: Вид-во НАДУ, 2006. 196 с.

References:

1. Barr, N. (2004), Economics of the Welfare State, Oxford University Press, Oxford, UK.
2. Aristotle. (2005), Polityka [Policy], Osnovy, Kyiv, Ukraine.
3. Ventsel, V. T. (2020), Realizatsiia sotsialnoi funktsii derzhavy v umovakh transformatsii derzhavnoho upravlinnia: finansovo-ekonomichniy mekhanizm [Realization of social function of the state in conditions of public administration transformation: financial and economic mechanism], Ruta, Zhytomyr, Ukraine.
4. Halchynskyi, A. (2006), Hlobalni transformatsii: kontseptualni alternatyvy. Metodolohichni aspekty [Global transformations: conceptual alternatives. Methodological aspects], Lybid, Kyiv, Ukraine.
5. Horbatiuk, S. Ye. (2017), "Social function of the state within the context of providing socio-humanistic security", Visnyk NADU pry Prezydentovi Ukrainy. Seriya: Derzhavne upravlinnia, Vol. 1, pp. 84—90.
6. Deeva N. (2016), "Features of implementing social function of the state", Ekonomichniy visnyk, Vol. 4, pp. 39—49.
7. Kolot, A. (2010), "Social policy myths, or where to start forming a new model", Dzerkalo tyzhnia, Vol. 2 (781), available at: https://dt.ua/SOCIETY/mifi_sotsialnoyi_politiki,_abo_z_chogo_slid_rozpochati_formuvannya_novoyi_modeli.html (Accessed 19 Sep 2022).
8. Libanova, E. M. (2008), Liudskyi rozvytok v Ukraini: innovatsiinyi vymir [Human development in Ukraine: innovative dimension], Institute of Demography and Social Studies, NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
9. Savchuk, V. (2013), "Financial security functions of the state", Investytsii: praktyka ta dosvid, Vol. 22, pp. 46—49.
10. Sasina, L. (2017), "Implementation of the social function of the state in Ukraine", Sbornik nauchnykh trudov XXX mezhdunarodnoy nauchnoy konferencii. Aktual'nye nauchnye issledovaniya v sovremennom mire [Collection of scientific papers of the XXX International scientific conference. Actual scientific research in the modern world], Pereiaslav-Khmelnitskyi, Ukraine, Vol. 10 (30), Is. 5, pp. 53—58.
11. Sevriukov, D. (2013), "Social function of the state", Publichne pravo, Vol. 1 (9), pp. 296—301.
12. Silenko, A. (2000), "The Social Welfare State: evolution of the idea, essence and perspectives of its formation in the modern Ukraine", Doctor of Science (Politics) Thesis, Political institutes and processes, Koretskiy's

Institute of State and Law, Ukraine's National Academy of Sciences, Kyiv, Ukraine.

13. Trebin, M. P. (2010), Sotsiologhiia: pidruchnyk [Sociology: Textbook], Pravo, Kharkiv, Ukraine.

14. Osypova, N. P. (2003), Sotsiologhiia: pidruchnyk [Sociology: Textbook], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.

15. Tropina, V. B. (2008), Fiskalne rehuliuвання sotsialnoho rozvytku suspilstva [Fiscal regulation of social development of society], NDFI, Kyiv, Ukraine.

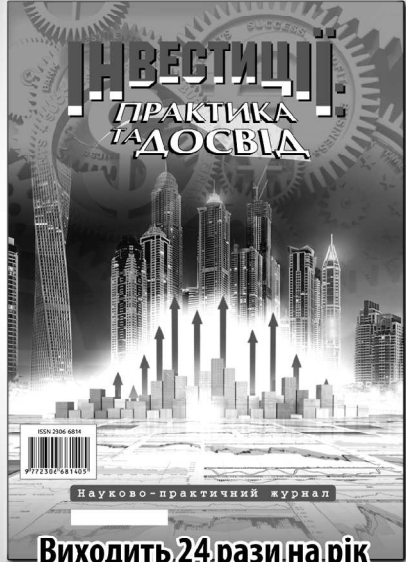
16. Yarosh, N. P. (2006), Derzhavni sotsialni standarty u sferi okhorony zdorovia v Ukraini [State social standards in the sphere of health care in Ukraine], NADU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2022 р.

ІНВЕСТИЦІЇ.

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Виходить 24 рази на рік

Передплатний індекс: 23892

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 657.6:338.22

І. В. Свиноус,

д. е. н., професор, Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0346-1596>**Н. М. Присяжнюк,**

к. вет. н., доцент, Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4737-0143>**О. І. Слободенюк,**

к. б. н., доцент, Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6966-9277>**О. Ю. Гаврик,**

к. е. н., доцент, Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9816-0253>**Н. І. Свиноус,**

доктор філософії в галузі менеджменту, асистент,

Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3640-0519>

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.19.18

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

I. Svyynous,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Bila Tserkva National Agrarian University

N. Prysiazhniuk,

PhD in Veterinary Sciences, Associate Professor, Bila Tserkva National Agrarian University

O. Slobodeniuk,

PhD in Biological Sciences, Associate Professor, Bila Tserkva National Agrarian University

O. Havryk,

PhD in Economics, Associate Professor, Bila Tserkva National Agrarian University

N. Svyynous,

PhD in Management, Assistant, Bila Tserkva National Agrarian University

ORGANIZATIONAL APPROACHES TO THE FORMATION OF THE INTERNAL AUDIT SYSTEM OF BUSINESS ENTITIES

Стаття присвячена проблема організації системи внутрішнього аудиту суб'єктів підприємницької діяльності. Встановлено, що нині внутрішній контроль набуває ширшого характеру та охоплює всі різноманітні ризики, пов'язані з діяльністю підприємства. Одним із видів внутрішнього контролю є внутрішній аудит. Наявність у компанії відділу (департаменту) внутрішнього аудиту, є позитивним сигналом для потенційних інвесторів та кредиторів та підвищує інвестиційну привабливість компанії. Добре налагоджена робота департаменту внутрішнього аудиту сприяє підвищенню конкурентоспроможності бізнесу та допомагає мінімізувати різні ризики, пов'язані з діяльністю підприємства. Внутрішній аудит необхідний як власникам, а й менеджменту компанії. Завдання менеджерів — керувати бізнесом, досягаючи поставленої мети найбільш ефективним чином. Успішність виконання цього завдання залежить значною мірою від двох факторів: 1) чи володіє менеджер інформацією, необхідною для прийняття правильних управлінських рішень; 2) чи існує ефективна система контролю виконання прийнятих рішень.

Правильний вибір об'єктів внутрішнього аудиту дозволяє своєчасно виявляти та запобігати можливим втратам організації, що збільшує значущість системи внутрішнього аудиту в ефективній діяльності організації.

Внутрішній аудит є джерелом інформації, що допомагає менеджеру об'єктивно оцінити якість виконання прийнятих управлінських рішень, а значить і оцінити надійність функціонування системи внутрішнього контролю. А чим більша компанія, чим більше відокремлених підрозділів вона має, тим більше затребуваною буде функція незалежної оцінки стану контролю та одночасно функція об'єктивного інформаційного джерела, якою і є внутрішній аудит.

Таким чином, наявність такої функції внутрішнього аудиту як незалежна оцінка стану контролю дозволяє утвердитися на думці, що внутрішній аудит не є частиною внутрішнього контролю. Це відокремлений вид контролю.

Неприпустимо включати внутрішній аудит у складі системи внутрішнього контролю, оскільки це суперечить основним вимогам формальної логіки.

Отже, внутрішній аудит це вид контролю взагалі, а не вид внутрішнього контролю.

Не можна змішувати поняття "внутрішній аудит" та "внутрішній контроль". Внутрішній аудит за своєю природою — це, насамперед, контроль для власника і потім для менеджера, й у його функції входить оцінка надійності функціонування системи внутрішнього контролю організації.

Значення системи внутрішнього аудиту загалом полягає у забезпеченні керівництва організації підтримки у досягненні поставлених цілей та підвищення ефективності процесів контролю та управління. Аналіз даних про стан системи внутрішнього аудиту в організаціях дозволив дати більш чітке розуміння про функціонування даних систем, основних користувачів результатами їх діяльності, показники оцінки ефективності діяльності, негативні фактори, що впливають на їх роботу, а також про рівень взаємодії систем внутрішнього аудиту з підрозділами, що здійснюють захисні функції підприємств.

The article is devoted to the problem of organizing the internal audit system of business entities. It has been established that now internal control is gaining a broader character and covers all the various risks associated with the company's activities. One of the types of internal control is internal audit. The presence of an internal audit department (department) in the company is a positive signal for potential investors and creditors and increases the investment attractiveness of the company. The well-established work of the internal audit department contributes to increasing business competitiveness and helps to minimize various risks associated with the company's activities. Internal audit is necessary for both the owners and the management of the company. The task of managers is to manage the business, achieving the set goal in the most efficient way. The success of this task depends largely on two factors: 1) whether the manager has the information necessary to make the right management decisions; 2) whether there is an effective control system for the implementation of the decisions made.

The correct choice of internal audit objects allows timely detection and prevention of possible losses of the organization, which increases the importance of the internal audit system in the effective operation of the organization.

Internal audit is a source of information that helps the manager to objectively evaluate the quality of the implementation of the management decisions made, and therefore to evaluate the reliability of the functioning of the internal control system. And the larger the company, the more separate divisions it has, the more in demand the function of independent assessment of the state of control will be and at the same time the function of an objective information source, which is the internal audit.

Thus, the presence of such an internal audit function as an independent assessment of the state of control allows us to establish the opinion that internal audit is not part of internal control. This is a separate type of control.

It is unacceptable to include internal audit as part of the internal control system, as it contradicts the basic requirements of formal logic.

Therefore, internal audit is a type of control in general, and not a type of internal control.

The concepts of "internal audit" and "internal control" should not be confused. Internal audit by its nature is, first of all, a control for the owner and then for the manager, and its function includes an assessment of the reliability of the functioning of the organization's internal control system.

The value of the internal audit system in general consists in providing the management of the organization with support in achieving the set goals and increasing the effectiveness of the control and management processes. The analysis of data on the state of the internal audit system in organizations made it possible to provide a clearer understanding of the functioning of these systems, the main users and the results of their activities, performance evaluation indicators, negative factors affecting their work, as well as the level of interaction of internal audit systems with divisions, that perform protective functions of enterprises.

Ключові слова: внутрішній аудит, контроль, суб'єкт підприємницької діяльності, управління, інформація.

Key words: internal audit, control, business entity, management, information.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Нині внутрішній контроль набуває ширшого характеру та охоплює всі різноманітні ризики, пов'язані з діяльністю суб'єкта господа-

рування. Одним із видів внутрішнього контролю є внутрішній аудит. Наявність у компанії відділу (департаменту) внутрішнього аудиту, є позитивним сигналом для потенційних інве-

сторів та кредиторів та підвищує інвестиційну привабливість підприємства. Добре налагоджена робота департаменту внутрішнього аудиту сприяє підвищенню конкурентоспроможності бізнесу та допомагає мінімізувати різні ризики, пов'язані з діяльністю підприємства

Внутрішній аудит є важливим інструментом керівництва компанії для моніторингу ефективності та надійності систем корпоративного управління, внутрішнього контролю та управління ризиками, для аналізу та оцінки ступеня досягнення компанією поставлених цілей та завдань.

Корпоративне управління стало найважливішим чинником підвищення ринкової вартості будь-якої респектабельної компанії, що вважає себе, розраховує на міжнародні інвестиції і присутність на світових фінансових ринках.

Необхідність створення служби внутрішнього аудиту впливає із проблем, пов'язаних із "ефектом масштабу". У міру зростання масштабів діяльності організації поверхи управління, що розділяють адміністративний апарат та рівні управління, що реалізують робочі програми, стають більш численними. Це створює проблему обміну інформацією та посилює ймовірність прийняття різними ланками управління рішень, що суперечать один одному. При цьому важко контроль з боку вищого керівництва, що значно збільшує кількість помилок і зловживань.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вагомий внесок у розвиток внутрішнього контролю у системі управління підприємством зробили такі науковці, як В. Д. Андрєєв, М. Т. Білуха, І. А. Бланк, В. В. Бурцев, Т. А. Бутинець, Б. І. Валуєв, Г. М. Давидов, І. К. Дрозд, Є. В. Калюга, В. Ф. Максимова, В. П. Пантелеєв, С. М. Петренко, О. А. Петрик, Ю. Б. Слободяник, Б. Н. Соколов, Н. С. Шалімова та ін. Попри високий рівень розробок цих авторів, варто наголосити на відсутності цілеспрямованих і комплексних напрацювань у сфері обліку та внутрішнього контролю в суб'єктах господарювання з огляду на галузеву специфіку їх діяльності.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

На основі узагальнень результатів досліджень зарубіжних та вітчизняних науковців запропонувати теоретичні підходи та практичні рекомендації щодо розвитку системи внутрішнього аудиту на підприємстві.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інститут Внутрішніх Аудиторів (The Institute of Internal Auditors, USA), що є найбільшою у світі професійною асоціацією внутрішніх аудиторів, дає таке визначення внутрішнього аудиту: "Внутрішній аудит є діяльністю з надання незалежних та об'єктивних гарантій та консультацій, спрямованих на вдосконалення діяльності організації. Внутрішній аудит допомагає організації досягти поставлених цілей, використовуючи систематизований та послідовний підхід до оцінки та підвищення ефективності процесів управління ризиками, контролю та корпоративного управління" [1].

Необхідно зазначити, що цілями внутрішнього аудиту є:

- забезпечення повноти та достовірності всіх видів фінансової звітності
- забезпечення збереження активів підприємства
- забезпечення ефективного використання всіх видів ресурсів суб'єкта господарювання
- забезпечення своєчасного виявлення фінансових та операційних ризиків в діяльності підприємницької структури.

Отже, одним із найважливіших аспектів діяльності внутрішніх аудиторів є виявлення всіх ризиків при розробці нових проектів, а також розробка рекомендацій, які допоможуть уникнути цих ризиків та дозволять мінімізувати можливі витрати.

Саме тому внутрішній аудит переростає з функції, орієнтованої на перевірку фінансової звітності та мінімізацію податкового навантаження, на виконання контрольної функції, що охоплює всі аспекти діяльності підприємства.

Внутрішній аудит необхідний як власникам, а й менеджменту суб'єкта господарювання. Завдання менеджерів — керувати бізнесом, досягаючи поставленої мети найбільш ефективним чином. Успішність виконання цього завдання залежить значною мірою від двох факторів: 1) чи володіє менеджер інформацією, необхідною для прийняття виважених управлінських рішень; 2) чи існує ефективна система контролю за їх виконанням.

Саме менеджери, для яких управління бізнесом є частиною повсякденної виробничої діяльності, завжди здатні об'єктивно оцінити ситуацію. Навіть якщо він вважає, що ефективно контролює всі процеси, у нього, як правило, немає часу та специфічних навичок для збирання та структурування відповідної інформації. Внутрішній аудит, по суті своєї роботи, має

інформацію щодо всіх аспектів діяльності компанії та інструментарію для узагальнення та аналізу даних, тому тісна взаємодія з внутрішнім аудитом підвищує ефективність прийняття рішень менеджментом [2]. Внутрішній аудит є тим об'єктивним джерелом інформації, яке допомагає менеджеру по-новому поглянути на речі та оцінити якість виконання прийнятих управлінських рішень.

Таким чином, підрозділи внутрішнього аудиту є нині необхідною умовою для продуктивної та повноцінної життєдіяльності суб'єкта підприємницької діяльності.

Система внутрішнього аудиту складається з сукупностей організаційної структури, методик, процедур його проведення, включаючи їхнє документальне оформлення.

Для збільшення віддачі на кожен вкладену гривню система внутрішнього аудиту повинна виконувати комплекс заходів, спрямованих на:

- перевірку доцільності та ефективності вчинених фактів господарської діяльності;
- оцінку достовірності інформації;
- дотримання норм чинного законодавства;
- збереження активів підприємства, а також ефективності економічної діяльності системи внутрішнього контролю;
- всебічний аналіз ефективності діяльності підприємства у частині управління ризиками та процесів, спрямованих на їх зниження;
- перевірку слідування керівництва основним принципам управління, пошук шляхів підвищення ефективності діяльності підрозділу внутрішнього аудиту;
- своєчасне забезпечення інформацією керівництво організації, консультування та надання рекомендацій щодо запобігання або зниження ризиків до мінімально допустимого рівня.

При цьому важливо сказати про те, що застосування системи внутрішнього аудиту передбачає постійне функціонування, що здійснюється на регулярній основі. При цьому разові перевірки не можуть вважатися системою і покликані вирішувати точкові завдання, що виникають у певний період часу.

Складовими системи внутрішнього аудиту виступають:

- суб'єкти та об'єкти внутрішнього аудиту;
- нормативно-правова база;
- процедури та методи проведення внутрішнього аудиту;
- інформаційна база;
- матеріально-технічна база;

— кадрове забезпечення внутрішнього аудиту;

— прямі та зворотні зв'язки елементів системи внутрішнього аудиту.

Роль кожного елемента має ключове значення у побудові вищезазначеної системи та визначає її ефективність. Для ухвалення рішення про створення системи внутрішнього аудиту, необхідно проаналізувати безліч факторів, насамперед таких, як: структура організації, розмежування функцій володіння та управління організацією, місцезнаходження дочірніх підприємств та філій, рівень ризику, властивого конкретній діяльності, а також напрями та масштаби фінансово-господарську діяльність організації.

Суб'єктами внутрішнього аудиту виступає або структурний підрозділ у вигляді служби, відділу, або особа — внутрішній аудитор. Рішення про вид суб'єкта внутрішнього аудиту організація приймає самостійно виходячи із витрат на її утримання, організаційної структури, поставлених завдань.

Об'єктом внутрішнього аудиту може стати як підприємство в цілому, і її структурні підрозділи чи окремі напрями діяльності. Вибір об'єктів, підданих перевірці, здійснюється: виходячи з плану проведення аудиторської перевірки, за разовими дорученнями керівництва суб'єкта господарювання, виходячи з ризик-орієнтованого підходу [3]. Правильний вибір об'єктів внутрішнього аудиту дозволяє своєчасно виявляти та запобігати можливим втратам організації, що збільшує значущість системи внутрішнього аудиту в ефективній діяльності підприємства.

З метою регламентації діяльності системи внутрішнього контролю видається локальний нормативний акт — "Положення про внутрішній аудит". У цьому документі закріплюються основні положення щодо діяльності системи внутрішнього аудиту. У цьому положенні, зокрема, прописується якимось структурним підрозділом або особою здійснюватиметься внутрішній аудит. Вибір процедур та методів здійснення внутрішнього аудиту залежить від цілей та завдань, що ставляться перед суб'єктом аудиту керівництвом компанії, та вибираються індивідуально для кожного напрямку діяльності [4]. Правильно обрані процедури та методи сприяють ефективності діяльності системи внутрішнього аудиту.

Інформаційна база системи внутрішнього аудиту складається з даних, що містяться в документах бухгалтерського обліку та звітності, а також нормативних правових актів, що рег-

ламентують ведення обліку та складання звітності. Також до інформаційного забезпечення належать сучасні довідкові системи, доступ до бухгалтерських комп'ютерних програм, спеціалізовані журнали, що виписуються.

Матеріальна база співробітників системи внутрішнього аудиту передбачає повну забезпеченість їхньої діяльності, починаючи з надання індивідуального робочого місця, і закінчуючи письмовим приладдям.

Кадрове забезпечення системи внутрішнього аудиту потребує висококваліфікованих фахівців, які мають відповідний досвід роботи. Тому підбору кадрів при створенні системи внутрішнього аудиту слід приділяти підвищену увагу з боку менеджменту. В якості аудиторів повинні працювати висококваліфіковані кадри, які мають відповідну професійну освіту. Кваліфікація співробітника повинна підтверджуватися шляхом сертифікації, яка передбачає щорічне підвищення кваліфікації [5].

Ефективне функціонування системи внутрішнього аудиту багато в чому визначається наявністю прямих та зворотних зв'язків між суб'єктом внутрішнього аудиту, керівництвом та структурними підрозділами підприємств. Суб'єкт внутрішнього аудиту незалежний, підпорядковується та підзвітний у своїй діяльності лише керівництву компанії, що говорить про зворотний зв'язок. Прямі зв'язки мають на увазі відносини між підрозділом внутрішнього аудиту та структурними підрозділами.

Внутрішній аудит є важливим компонентом управління у разі поділу функцій володіння та управління. Саме у цьому випадку, з метою зниження підприємницьких ризиків та залучення інвестицій, менеджмент підприємства розробляють стратегію розвитку діяльності. І в такій ситуації управління підприємством здійснюється на договірній основі кваліфікованим менеджером. При цьому особливої актуальності набуває питання контролю з боку власників та керівництва за діяльність усіх виробничих процесів.

Особливо хотілося б відзначити значущість взаємодії аудиторів з власниками та учасниками бізнес-процесів, оскільки залучення працівників, які безпосередньо обслуговують процес, дозволяє розробити заходи, у тому числі контрольні процедури, спрямовані на підвищення ефективності системи внутрішнього контролю. Відповідаючи очікуванням основних замовників, ради директорів, менеджменту, внутрішні аудитори здійснюють їх консультування щодо виконання плану заходів за резуль-

татами проведених перевірок, удосконалення процесів управління ризиками, системи внутрішнього контролю.

Система внутрішнього аудиту потрібна також і самому менеджменту. Управлінський персонал не завжди здатний належним чином оцінювати ситуацію, що склалася, і прийняти важливе рішення. У цьому випадку основним інструментом узагальнення та аналізу даних по в межах підприємства виступає внутрішній аудит.

Внутрішній аудит особливо важливий для холдингів, що мають розгалужену мережу філій. У цьому випадку головна організація через систему внутрішнього аудиту отримує можливість своєчасно збирати та обробляти інформацію про діяльність своїх філій та/або дочірніх організацій. У свою чергу, філії та/або дочірні організації також здатні отримати користь від внутрішнього аудиту. У них виникає можливість краще зрозуміти політику та процедури головної організації. Незважаючи на те, що в нашій країні впровадженню систем внутрішнього аудиту не приділяється належної уваги, рік у рік ця система продовжує розвиватися.

За даними опитування сільськогосподарських підприємств Київської, Черкаської, Вінницької та Хмельницької областей, до базових функціональних обов'язків системи внутрішнього аудиту серед респондентів станом за 2021 рік відносять такі, як, оцінка ефективності системи внутрішнього контролю, моніторинг процесу усунення недоліків, консультування уповноваженого керівництва та інші.

Виходячи з конкретних функцій, які ставляться до системи внутрішнього аудиту, а також покладених на неї завдань, залежно від масштабів діяльності суб'єктів господарювання та складності її організаційної структури, керівництво визначає в якому вигляді функціонуватиме суб'єкт внутрішнього аудиту. Його функції можуть виконувати один внутрішній аудитор, підрозділ у вигляді служби, відділу, департаменту, управління або дирекції.

При аналізі інформації, отриманої в результаті розгляду дослідження стану розвитку внутрішнього аудиту в Україні за 2021 рік, слід зазначити, що у 63% компаній — респондентів функцію внутрішнього аудиту виконує служба внутрішнього аудиту (дирекція, управління, департамент, відділ), а у 29% — служба внутрішнього контролю та аудиту (управління, департамент, відділ). Це співвідношення обумовлено більш чітким поділом функцій внутрішнь-

ого аудиту, визначенням його завдань за наявності служби внутрішнього аудиту порівняно зі службою внутрішнього контролю та аудиту. Підрозділи, що виконують функції внутрішнього аудиту, перебувають у підпорядкуванні керівництва в особі комітету з аудиту (ради директорів, директора) компанії. На даний момент понад 80% систем внутрішнього аудиту мають функціональне підпорядкування комітету з аудиту (раді директорів) компаній, що відповідає практиці, що склалася на міжнародному рівні. В результаті, цей комітет є одним із основних користувачів результатами роботи системи внутрішнього аудиту (82%). Основним користувачем, в 97% випадків, виступає вище менеджмент. У вітчизняній науковій літературі та на практиці часто не розуміється різниця між сутністю та призначенням внутрішнього аудиту та контролю. Це відбувається у зв'язку з тим, що і внутрішній аудит, і внутрішній контроль, виходячи з назв, можна вважати видами контролю, що функціонують у межах окремих суб'єктів господарювання.

Однак не варто розглядати дані поняття як синоніми, оскільки вони мають різну природу, різні сфери використання, неоднакове призначення і за своєю суттю різні.

У зарубіжній та вітчизняній економічній літературі висловлюються різні точки зору на роль внутрішнього аудиту в управлінні підприємством, співвідношення понять "внутрішній аудит" і "внутрішній контроль". Наприклад, Р. Адамс стверджує, що "...внутрішній аудит повинен розглядатися як елемент системи внутрішнього контролю, створений адміністрацією для перевірки, оцінки та подання звітності в бухгалтерському обліку та інших складових контролю господарської діяльності" [6]. Тобто як основна функція внутрішнього аудиту виділяється перевірка та оцінка бухгалтерського обліку підприємства. Дж. Робертсон розширює функції внутрішнього аудиту, включаючи його до управлінських методів контролю [7]. Однак він не пояснює такого твердження і навіть не дає чіткої характеристики об'єкта аудиту. Автори роботи "Аудит Монтгомері" виділяють функцію внутрішнього аудиторського контролю у складі методів контролю, які використовуються керівною ланкою для проведення перевірок та забезпечення нормальної діяльності [8]. Одночасно вони відносять цю функцію, поряд з діяльністю комітету, що займається питаннями аудиту, до факторів, що значно впливають на дії керівництва організації при складанні фінансових звітів. Тим самим не ставиться знак рівності між діяльністю служ-

би внутрішнього аудиту та функцією внутрішнього аудиторського контролю.

Таким чином, у першому випадку визначення "системи внутрішнього контролю" включає поняття "внутрішній аудит" (через делегування частини своїх функцій), тоді як, згідно з іншим визначенням, внутрішній аудит — це самостійна система контролю, у тому числі за надійністю функціонування системи внутрішнього контролю, тобто складається двоїсте становище внутрішнього аудиту у системі управління організацією. Але правила логіки не дозволяють розглядати внутрішній аудит одночасно як частину системи внутрішнього контролю та як оцінку надійності функціонування системи внутрішнього контролю. У цьому випадку неможливо говорити про об'єктивний і незалежний внутрішній аудит. Складається парадоксальна ситуація з організаційної точки зору.

Звернемося до визначення внутрішнього аудиту, сформульованого Міжнародним інститутом внутрішніх аудиторів, що з 1941 року є вищим органом управління діяльністю внутрішніх аудиторів. Внутрішній аудит — це діяльність з надання незалежних та об'єктивних гарантій та консультацій, спрямованих на вдосконалення діяльності організації. Внутрішній аудит допомагає організації досягти поставлених цілей, використовуючи систематизований та послідовний підхід до оцінки та підвищення ефективності процесів управління ризиками, контролю та корпоративного управління.

Під наданням гарантій розуміється задоволення власника та вищого виконавчого керівництва в ефективності та надійності систем, процесів, операцій на підставі об'єктивного аналізу аудиторських доказів. Консультації, як правило, передбачаються для лінійного керівництва, яке самостійно визначає характер та обсяги робіт внутрішніх аудиторів у цьому напрямі.

Під незалежністю у разі розуміється організаційна незалежність служби внутрішнього аудиту. Об'єктивність ж передбачає неупередженість і неупередженість у оцінках і висновках.

Щоб краще розібратися у цьому визначенні, потрібно уявляти у загальному вигляді систему корпоративного управління.

Загальними зборами акціонерів призначається найвищий орган управління — рада директорів, яка схвалює стратегію розвитку бізнесу, здійснює нагляд за діяльністю керівництва, звітує та несе відповідальність перед власниками. Існує також виконавче керівниц-

тво, яке перебуває у підпорядкуванні у ради директорів та відповідає за складання та виконання стратегії бізнесу, забезпечення щоденного виконання операцій, встановлення процедур контролю та внутрішніх правил та несе відповідальність за результати діяльності суб'єкта господарювання. При раді директорів створюється комітет з аудиту, який рекомендує раді директорів аудитора організації та взаємодіє з нею та ревізійною комісією організації. При виконавчому організації створюється служба внутрішнього аудиту, яка підзвітна зазначеному комітету та проводить перевірки з метою забезпечення ради директорів та виконавчого керівництва інформацією щодо ступеня виконання встановлених процедур контролю та адекватного управління ризиками. Ця організаційна структура показана відповідно до міжнародної практики і саме у такому варіанті може забезпечити незалежність внутрішнього аудиту.

Основною метою внутрішнього аудиту, згідно з розглянутим визначенням, є вдосконалення діяльності організації, оцінка ризиків, слабких сторін у роботі організації, розробка рекомендацій, спрямованих на покращення та підвищення ефективності систем та процесів.

Сфера діяльності внутрішнього аудиту включає 3 галузі: управління ризиками, внутрішній контроль та корпоративне управління. Таким чином, згідно з цим визначенням, однією з важливих функцій внутрішнього аудиту є незалежна оцінка стану внутрішнього контролю організації.

Слід зазначити, що слово "внутрішній" у внутрішньому аудиті та внутрішньому контролі має дещо різний відтінок.

У системі внутрішнього контролю слово "внутрішній" означає наявність усередині організації належної системи бухгалтерського обліку, відповідного контрольного середовища та засобів контролю, що реалізуються менеджерами.

Внутрішній аудит має здійснюватися також усередині підприємства, але, насамперед, з позиції власника організації, реалізації його цілей, завдань та інтересів. Тобто, виходячи з цього, для найманих менеджерів організації є зовнішнім контролем. Особливо наочно це простежується у тих організаціях, де служби внутрішнього аудиту підпорядковуються безпосередньо наглядовим органам управління.

Тому внутрішній аудит можна охарактеризувати як аудит для власників. І до його функ-

цій, насамперед, має бути віднесено перевірку дотримання сумлінності ведення справ найманими менеджерами та збереження ними активів. Це свідчить про об'єктивну необхідність використання цього виду контролю у управлінні.

Потребу внутрішнього аудиту відчувають не тільки власники, а й наймані менеджери. Завданням останніх є управління бізнесом, яке, як відомо, залежить від ступеня їх поінформованості про всі істотні аспекти при прийнятті управлінських рішень, а також від ефективності системи контролю за виконанням прийнятих рішень, що діє в організації.

Внутрішній аудит є джерелом інформації, що допомагає менеджеру об'єктивно оцінити якість виконання прийнятих управлінських рішень, а значить і оцінити надійність функціонування системи внутрішнього контролю. А чим більша компанія, чим більше відокремлених підрозділів вона має, тим більше затребуваною буде функція незалежної оцінки стану контролю та одночасно функція об'єктивного інформаційного джерела, якою і є внутрішній аудит.

ВИСНОВКИ

Таким чином, наявність такої функції внутрішнього аудиту як незалежна оцінка стану контролю дозволяє утвердитися на думці, що внутрішній аудит не є частиною внутрішнього контролю. Це відокремлений вид контролю.

Отже, внутрішній аудит це вид контролю взагалі, а не вид внутрішнього контролю.

Не можна змішувати поняття "внутрішній аудит" та "внутрішній контроль". Внутрішній аудит за своєю природою — це, насамперед, контроль для власника і потім для менеджера, й у його функції входить оцінка надійності функціонування системи внутрішнього контролю організації.

Значення системи внутрішнього аудиту загальною полягає у забезпеченні керівництва організації підтримки у досягненні поставлених цілей та підвищення ефективності процесів контролю та управління. Аналіз даних про стан системи внутрішнього аудиту в організаціях дозволив дати більш чітке розуміння про функціонування даних систем, основних користувачів результатами їх діяльності, показники оцінки ефективності діяльності, негативні фактори, що впливають на їх роботу, а також про рівень взаємодії систем внутрішнього аудиту з підрозділами, що здійснюють захисні функції підприємств.

Література:

1. Гришук С. В. Порівняльний аналіз сутності понять "внутрішньогосподарський контроль" та "внутрішній контроль". Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 22 (1). С. 69—73.

2. Штангрет А. М., Караїм М. М. Внутрішньогосподарський контроль у системі економічної безпеки підприємства. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2016. Вип. 2. С. 234—237.

3. Ковальчук С. П. Внутрішньогосподарський контроль в системі прийняття управлінських рішень. Менеджмент та підприємництво: тренди розвитку. 2018. Вип. 3. С. 8—14.

4. Герасимович А. М. Попроцесний внутрішньогосподарський контроль в системі управління операційною діяльністю підприємства. Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології, організації. 2016. Вип. 1. С. 23—30.

5. Янчева А. М., Баранова А. О., Кашперська А. І. Внутрішньогосподарський контроль: організаційно-методичний аспект. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. 2015. Вип. 1. С. 7—18.

6. Столяр А. Г. Внутрішньогосподарський контроль та внутрішній аудит у системі управління підприємством. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. — 2010. — Вип. 4. — С. 334—338.

7. Михайловина С. О. Внутрішньогосподарський контроль як необхідний елемент управління сільськогосподарським підприємством. Вісник Національного технічного університету "ХПІ". Сер.: Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства. 2013. № 50. С. 112—116.

8. Швайка Л. А. Внутрішньогосподарський контроль в управлінні підприємством. Наукові записки [Української академії друкарства]. 2010. № 1. С. 152—157.

References:

1. Hryshuk, S.V. (2018), "Comparative analysis of the essence of the concepts "internal economic control" and "internal control"", Naukovy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo, vol. 22 (1), pp. 69—73.

2. Shtanhret, A.M. and Karaim, M.M. (2016), "Internal economic control in the system of economic security of the enterprise", Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia, vol. 2, pp. 234—237.

3. Koval'chuk, S.P. (2018), "Internal economic control in the management decision-making system", Menedzhment ta pidpriemnytstvo: trendy rozvytku, vol. 3, pp. 8—14.

4. Herasymovych, A.M. (2016), "Process-by-process intra-economic control in the enterprise's operational activity management system", Bukh-halters'kyj oblik, analiz ta audyt: problemy teorii, metodolohii, orhanizatsii, vol. 1, pp. 23—30.

5. Yancheva, L.M., Baranova, A.O. and Kashpers'ka, A.I. (2015), "Internal economic control: organizational and methodical aspect", Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh, vol. 1, pp. 7—18.

6. Stoliar, L.H. (2010), "Internal economic control and internal audit in the enterprise management system", Visnyk Chernivets'koho torhovel'no-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky, vol. 4, pp. 334—338.

7. Mykhajlovyna, S.O. (2013), "Internal economic control as a necessary element of agricultural enterprise management", Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu "KhPI". Ser.: Aktual'ni problemy upravlinnia ta finansovo-hospodars'koi diial'nosti pidpriemstva, vol. 50, pp. 112—116.

8. Shvajka, L.A. (2010), "Internal economic control in enterprise management", Naukovi zapysky Ukrain'skoi akademii drukarstva, vol. 1, pp. 152—157.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 001.8: 351

В. А. Ткачук,

д. е. н., професор, проректор з науково-педагогічної роботи, міжнародної діяльності та розвитку, Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9684-8625>

О. В. Мірошниченко,

аспірант денної форми навчання за спеціальністю 051 — Економіка, Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7988-9847>

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.19.26

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ВАЖЕЛІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

V. Tkachuk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work, International Activity and Development, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

O. Miroshnychenko,

Postgraduate student, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

SOCIO-ECONOMIC LEVERS OF STATE REGULATION FOR RURAL DEVELOPMENT

Розкрито поняття "державне регулювання", що визначається як система заходів для здійснення підтримуючої, компенсаційної, обмежувальної та іншої регулюючої діяльності держави, спрямованої на створення умов ефективного функціонування ринку та вирішення складних соціально-економічних проблем розвитку національної економіки і всього суспільства.

Визначено, що перехід до політики сільського розвитку є відповідним результатом зростаючого тиску на сільські громади, який чинить глобалізація і конкуренція за природні ресурси як всередині країни, так і ззовні. Реформа децентралізації сприяла передачі частини повноважень і відповідальності на місцевий рівень, а всі дії щодо сільського розвитку враховуватимуть запити та інтереси громади.

Обґрунтовано, що державне регулювання сільського розвитку визначається як системи суб'єкт-об'єктних відносин, спрямованих на створення сприятливих умов для соціального розвитку є основою відродження сільських територій і складається з економічних та адміністративних заходів, які вживаються компетентними державними установами та громадськими організаціями в межах сільської місцевості.

Виокремлено економічну складову державного регулювання сільського розвитку, яка реалізовується за допомогою таких економічних важелів: податкова політика (визначення і встановлення місцевих податків, їх ставок, пільг та об'єктів оподаткування); проектне бюджетування; інвестиційна політика; економічне планування; розвиток різних видів підприємницької діяльності; розвиток інфраструктури громади; політика стимулювання зайнятості. Соціальні важелі представлені соціальною політикою, яка незалежно від впливу численних чинників і проблем значною мірою визначає фізичний і психічний стан населення, а також взаємини і взаємозв'язки між людьми, надає можливість більш ефективного вирішення життєво важливих соціальних проблем сільських територій.

Запропоновано імплементувати норми законодавства про податкові пільги для малого сільськогосподарського підприємництва; стимулювання розвитку систем зрошення по всій території України; удосконалити механізм функціонування ринку землі; стимулювання виробництва та експорт готової продукції, а не лише аграрної сировини; зменшити ризики, які виникають при веденні сільськогосподарської діяльності.

It is disclosed the concept of "state regulation", that is defined as a system of measures for the implementation of supporting, compensatory, restrictive and other regulatory activities of the state aimed on creating conditions for the effective functioning of the market and solving complex socio-economic problems of the national economy and society as a whole.

It is determined that a shift to a rural development policy is an appropriate result of the increasing pressure on rural communities caused by globalization and competition for natural resources, both domestically and abroad. Decentralization reform has facilitated the transfer of some authority and responsibility to the local level, and all rural development actions will be responsive to community needs and interests.

It is grounded that state regulation of rural development is defined as a system of subject-object relations aimed on creating favorable conditions for social development is the basis of revival of rural areas and consists of economic and administrative measures taken by competent state institutions and public organizations of rural areas.

Highlighted the economic component of state regulation of rural development, which is implemented through such economic levers: tax policy (the definition and establishment of local taxes, their rates, benefits and taxation objects); project budgeting; investment policy; economic planning; development of different types of business activities; development of community infrastructure; employment promotion policy. Social levers represented by social policy, regardless of the influence of numerous factors and problems largely determines the physical and mental condition of the population, as well as the relationships and interrelationships between people, provide an opportunity to more effective solutions to the vital social problems of rural areas.

It is proposed to implement the norms of legislation on tax incentives for small agricultural enterprises; to stimulate the development of irrigation systems throughout Ukraine; to improve the mechanism of land market functioning; to stimulate the production and export of finished products, not only agricultural raw materials; to reduce the risks arising from agricultural activities.

Ключові слова: сільський розвиток, державне регулювання, важелі впливу, держава, сільське населення, децентралізація, ОТГ.

Key words: rural development, state regulation, leverage, state, rural population, decentralization, ATC (amalgamated territorial community).

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Найрентабельнішою галуззю в Україні безперечно є сільське господарство. Декілька років поспіль дана галузь забезпечує українську економіку грошовими надходженнями, так, зокрема, за даними Національного інституту стратегічних досліджень останніми роками 45% виручки від експорту припадало на аграрну продукцію [11].

Продовольча сільськогосподарська організація ООН (ФАО) вже досить давно застосовує поняття "сільський розвиток", а за її даними майже третина населення України — сільське і налічує 4,6 млн домогосподарств. Сімейні ферми складають 90% сільськогосподарських одиниць та становлять 38% від загальної кількості сільськогосподарських угідь. Вони складають 41% валової продукції сільського господарства, при середньому землеволодінні менше як 3 га [8]. Це є досить значним сектором економіки.

Державне регулювання сільського розвитку полягає в тому, що держава шляхом застосування відповідних важелів впливає не лише на виробництво сільськогосподарської продукції, а й визначає перспективи розвитку аграрного сектора економіки, виконує спрямовуючу роль щодо реалізації довготривалих програм розвитку і розробки нових методів та ідентифікації ефективних інструментів, які враховують поточну економічну ситуацію в Україні. На нинішньому

етапі економіки основною проблемою сільського розвитку є низька ефективність сільськогосподарського виробництва, що є наслідком:

- повної відсутності механізмів підтримки інвестицій;

- неефективного використання сільськогосподарських земель та відсутність зваженої державної політики та механізмів регулювання щодо ринку землі;

- низький рівень забезпеченості сільськогосподарських підприємств основними засобами виробництва;

- недосконала інфраструктура та загострення соціальних проблем у сільській місцевості. Система формування бюджету в сільській місцевості в даний час не стимулює їх розвиток через відсутність конкретних способів залучення фінансових ресурсів.

Сільський розвиток повинен сприяти вдосконаленню таких соціальних показників як рівень життя, освіта, охорона здоров'я відповідно до економічного та екологічного розвитку сільських районів. Це збільшить задоволення сільського населення в цілому життям та розширить власні соціально-економічні перспективи.

МЕТА СТАТТІ

Обґрунтувати державне регулювання сільського розвитку та визначати важелі впливу на нього.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам розвитку сільських територій України присвячено значну кількість наукових праць. Зокрема, сутність та особливості державного регулювання розвитку сільських територій, фінансові інструменти та механізми державного регулювання, інституціональне середовище сталого розвитку сільських територій досліджували Балдинюк В.М. [1], Гривківська С. [2], Гудзь Ю. Ф. [3], Ткачук В.А. [9], Черкаська В. В. [12] та інші. Державну підтримку розвитку аграрного сектору економіки та державне регулювання фінансового забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств розглядали, сільський розвиток в умовах децентралізації у своїх працях такі вчені як Кисіль С.С. [4], Коденська М.Ю. [5], Єремєєва А.В. [5], Могилова М.М. [6], Саблук П.Т. [7] та інші.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

"Необхідність ефективного державного регулювання розвитку сільських територій не підлягає сумніву, оскільки кризові явища саме цієї частини території країни набули ознак системності, а їх подолання вимагає не тільки мобілізації значних за обсягом ресурсів, але і їх цільового спрямування, контролю, запровадження ефективних регулюючих методів" [1].

"Сутність державного регулювання в науковій і навчальній літературі зазвичай визначається як система заходів для здійснення підтримуючої, компенсаційної, обмежувальної та іншої регулюючої діяльності держави, спрямованої на створення умов ефективного функціонування ринку та вирішення складних соціально-економічних проблем розвитку національної економіки і всього суспільства" [3]. "Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва, адаптованого до ринкових умов, неможливий без дієвого господарського механізму, спрямованого на забезпечення його збалансованого та стабільного функціонування. Господарський механізм може ефективно функціонувати лише в тому випадку, якщо всі напрямки державного управління будуть чітко налагоджені" [2].

В. Ткачук вважає, що "важливою умовою реалізації стратегічних цілей, напрямів, пріоритетів розвитку сільських територій є формування дієвих механізмів управління та відповідних методів в контексті реалізації державної політики сталого розвитку" [9]. Академік Т. Саблук зазначає, що "державне регулювання — це система економічних важелів і стимулів, за допомогою яких держава впливає на

розвиток економіки" [7]. М. Коденська визнає державне регулювання як "... форми участі держави в економічному житті країни за допомогою методів і важелів впливу на соціально-економічні процеси, забезпечують ефективне формування ринкових відносин" [5].

"Держава допомагає формуванню конкурентоспроможних господарюючих суб'єктів, які в змозі працювати на внутрішньому і світовому ринках в умовах жорсткої конкуренції" [12]. "Сільське господарство вже декілька років є основною галуззю української економіки і забезпечує понад 40% виручки від експорту, так в 2020 році Україна експортувала 56,7 мільйона тонн зернових та зернобобових культур. З 2014 року Україна незмінно входить до п'ятірки світових лідерів за експортом основної продукції рослинництва" [11].

"Перехід до політики сільського розвитку — це відповідь на зростаючий зовнішній тиск на сільські громади, який чинить глобалізація і конкуренція за природні ресурси як всередині країни, так і ззовні. Для досягнення цілей сільського розвитку фермери, особливо малі сімейні господарства, підприємці на сільських територіях і сільські мешканці повинні застосовувати нові стратегії, які базуються на мобілізації і взаємопоєднанні різних сфер сільського життя. Сільське господарство, навколишнє середовище, відновлювана енергія, ручна праця, послуги сільської гостинності (сільський туризм), культурна спадщина, органічне господарство, місцеві продукти, прямий продаж з ферм повинні бути поєднані для формування нової, характерної для певної території виробничої системи. Така виробнича система сприяє:

- включеності сільського населення у виробництво і підприємницьку діяльність на сільських територіях і рівноправ'ю у розподілі доходів від використання місцевих природних і виробничих ресурсів;

- забезпеченню розвитку села на основі створення умов для участі місцевих селян у формулюванні та реалізації програм локального розвитку;

- господарюванню на сільських територіях у відповідності з принципами сталого розвитку: збереження місцевих людських ресурсів, традиційних знань, ґрунтів, водних ресурсів, біорізноманіття, соціальних мереж, якісного життєвого середовища тощо" [10].

Важливим чинником сільського розвитку є реформа децентралізації та створення об'єднаних територіальних громад (далі — ОТГ), оскільки при цьому основні заходи з розвитку мають здійснюватися на регіональному та місце-

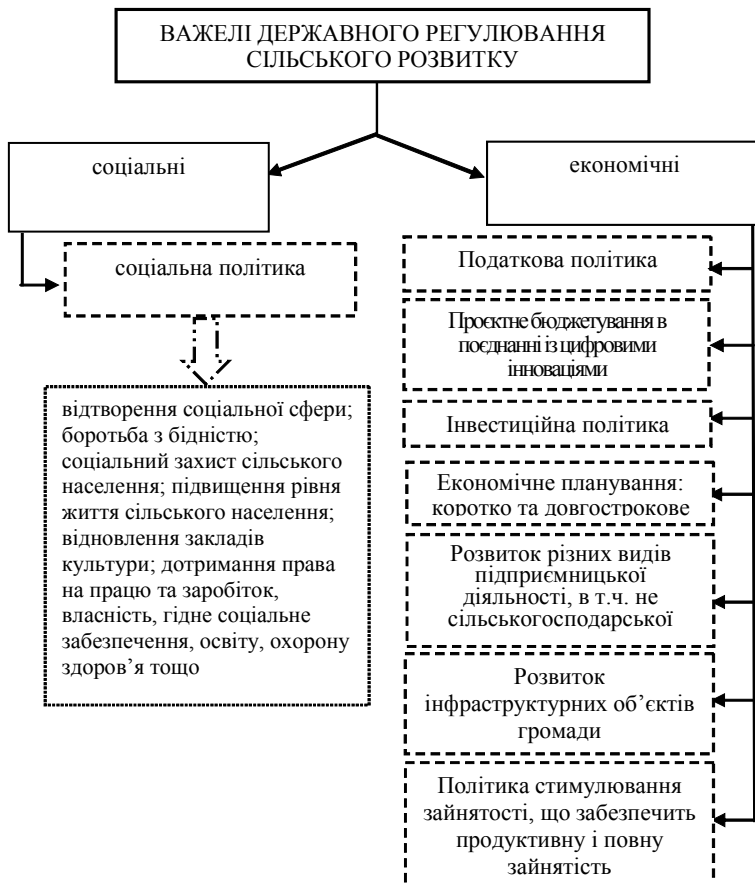

Рис. 1. Соціально-економічні важелі державного регулювання сільського розвитку

Джерело: складено автором на основі [1; 2; 6].

вому рівні та враховувати запити і ресурси місцевої спільноти. Децентралізація в Україні ґрунтується на передачі частини повноважень і відповідальності з державного рівня на місцевий, що вимагає підвищення уваги до функціональної взаємодії органів місцевого самоврядування з бізнес-структурами та громадськістю.

На державному рівні сільський розвиток в умовах децентралізації регламентується такими нормативними документами: "Концепція розвитку сільських територій до 2025 року" схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 №995-р з окресленням головних пріоритетів, які відповідають цілям сталого розвитку; проєкт Закону України "Про стратегію сталого розвитку України до 2030 року". Стратегічною метою сталого розвитку сільських територій визначено забезпечення збалансованого економічного, демографічного, соціального та екологічного розвитку сільських територій.

Передусім розвиток села передбачає зростання доходів сільських жителів і фінансову спроможність ОТГ до формування сучасної

соціальної бази. Відзначимо, що агро-бізнесові структури долучаються до участі в соціально-економічному розвитку територій, на яких вони господарюють, шляхом сплати податків. Водночас в нашій державі поширена добровільна фінансова підтримка місцевих громад. Ці кошти використовуються переважно на впорядкування об'єктів соціальної інфраструктури сільських територій.

"Визначальним чинником зростання доходів ОТГ є забезпечення максимально повної та продуктивної зайнятості сільських жителів при збільшенні їх доходів у частині оплати праці та від підприємницької діяльності. Цьому має сприяти політика розвитку громади, спрямована на стимулювання підприємницької діяльності на селі і зростання кількості малих підприємницьких структур, створення умов для диверсифікації місцевої сільської економіки як надійної основи підвищення рівня зайнятості та доходів населення" [6].

Перехід до сталого сільського розвитку повинен розпочинатися на рівні державної влади. Особлива увага тут повинна бути приділена нормативно-правовому регулюванню політики

сільського розвитку, який потребує активного залучення сільських громад та побудови інституційної структури, що здійснюватиме моніторинг стану сільських територій. Необхідне прийняття нових нормативних актів та програм, які будуть зорієнтовані на потреби конкретної громади (за регіональним розподілом). Ефективний розвиток села можливий з координованим регулюванням на державному, регіональному та місцевому рівнях за допомогою соціально-економічних важелів, які матимуть позитивно-ефективний вплив на його розвиток (див. рис. 1).

Економічна складова державного регулювання сільського розвитку повинна бути спрямована на стимулювання підприємницької діяльності на селі, створення умов для диверсифікації місцевої економіки з метою підвищення рівня зайнятості та доходів сільського населення, розширення інших видів діяльності на селі, наприклад "зелений" туризм та ін. Реформа децентралізації та створення ОТГ дали можливість збільшити фінансові ресурси та самофінансування проєктів, зокрема за допомогою проєктного бюджетування або програми "Бюджет участі".

"Держава має потенційну можливість підтримувати сільськогосподарські підприємства через наступні механізми: компенсація банківських відсотків, підтримка на поворотній основі (бюджетні кредити), державні гарантії, підтримка за напрямами, підтримка в рамках державно-приватного партнерства, підтримка за рахунок міжнародних коштів. Компенсації банківських відсотків підлягають відсотки по кредитах банків, у тому числі іноземних, МФК, ЄБРР, нерезидентів, що отримують кошти від облігацій на міжнародних ринках, лізингових платежів. Компенсація здійснюється у розмірі подвійної облікової ставки НБУ на дату нарахування відсотків для кредитів у національній валюті і 7% (але не вище розмірів, передбачених кредитними договорами) для кредитів в іноземній валюті" [4].

Соціальна складова державного регулювання сільського розвитку починається з соціальної політики, яка виникла із початком формування суспільства, але структура, цілі та інструменти її реалізації змінювалися залежно від того, які проблеми та потреби поставали перед суспільством у певний конкретний період його історії. Водночас, незалежно від впливу численних чинників і проблем, вона значною мірою визначає фізичний і психічний стан населення, а також взаємини і взаємозв'язки між людьми, надає можливість більш ефективного вирішення життєво важливих соціальних проблем сільських територій. На базі соціальних програм державних органів формуються перспективи розвитку на відповідних територіальних рівнях.

На думку експертів, розвиток сільських територій сприятиме стимулюванню інших галузей, зокрема таких як ".....машинобудування (виробництво сільгосптехніки); капітальне будівництво; суднобудування; розбудова портів та логістичних систем; розробка і будівництво зрошувальних систем. Важливість зрошення зростає через глобальні зміни клімату" [11].

Державне регулювання сільського розвитку здійснюється в рамках чинного законодавчого з урахуванням сучасної соціально-економічної ситуації в країні та в умовах реформи децентралізації та створення ОТГ. Застосування відповідних важелей впливу є необхідною умовою та невід'ємною частиною ефективного державного регулювання сільського розвитку, оскільки саме державне регулювання формує основи, визначає найважливіші параметри та чинники розвитку. Складність державного регулювання сільського розвитку полягає в тому,

що для збільшення ефективності впливу соціально-економічних важелей необхідно затвердити нові нормативно-правові документи, зокрема на увагу заслуговує податкове законодавство щодо податкових пільг для малого сільськогосподарського підприємництва. Варто було б, внести зміни щодо сплати податку на прибуток, можливо зменшити податкову ставку, щоб мати змогу вкладати додаткові кошти в розвиток та нарощування виробничого потенціалу.

Також доцільним є стимулювання розвитку систем зрошення по всій території України, що дасть змогу збільшити врожайність та зменшити ризики вирощування сільськогосподарської продукції. Удосконалити механізм функціонування ринку землі. Доречним є стимулювання виробництва та експорт готової продукції, а не лише аграрної сировини шляхом збільшення частки доданої вартості в сільському господарстві. І ще одним, але не найголовнішим із поставлених перед державою завдань, це — зменшення ризиків викликаних сезонними стрибками цін та штучним дефіцитом, в деяких регіонах України, на паливно-мастильні матеріали.

ВИСНОВКИ

Для налагодження ефективного державного регулювання сільського розвитку необхідно подальше реформування цієї системи за такими напрямками: удосконалення інституційно-правового забезпечення державного регулювання сільського розвитку; координація державної аграрної політики; моніторинг усіх сфер сільського розвитку; формування стратегічних пріоритетів розвитку; організація ефективного інформаційного забезпечення державного контролю за виконанням рішень щодо державного регулювання сільського розвитку в Україні. Реалізація цих завдань державного регулювання сільського розвитку залежить від взаємодії суспільних, політичних, соціальних, економічних та інших складових життєдіяльності ОТГ.

Література:

1. Балдинюк В.М. Сутність та особливості державного регулювання розвитку сільських територій. *The scientific heritage*, № 48, 2020. С. 60—67.
2. Гривківська С. Фінансові інструменти державного регулювання розвитку сільськогосподарського виробництва в сучасних умовах. *Збірник наукових праць ЧДТУ. Випуск 37. Частина I*. 2014. С. 39—44.

3. Гудзь Ю. Ф. Механізм державного регулювання розвитку економічного потенціалу переробних підприємств АПК. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2017. Вип. 13, ч. 1. С. 79—86.

4. Кисіль С.С. Державне регулювання фінансового забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. Молодий вчений, № 5 (57), 2018. С. 295—298.

5. Коденська М. Ю., Єремєєва А. В. Державна підтримка розвитку аграрного сектору економіки. Економіка АПК. 2013. № 6. С. 14—21.

6. Могилова М.М. Об'єднання територіальних громад в Україні: перспективи і ризики для розвитку сільських територій. Економіка АПК, 2019, № 5. С. 68—76.

7. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери: наук. доп. / За заг. ред. акад. НААН П. Т. Саблука. К.: ННЦ ІАЕ, 2011. 342 с.

8. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО). URL: <https://www.fao.org/3/cb9088en/cb9088en.pdf>

9. Ткачук В.А. Інституціональне середовище сталого розвитку сільських територій. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2013. Вип. 12. С. 230—234.

10. Українська мережа сільського розвитку. URL: <https://urdn.org/silskij-rozvitok/>

11. Українське сільське господарство може "витягти з кризи" всю економіку — експерти. Радіо свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrainian-apk-can-support-all-economy/31070474.html>

12. Черкаська В. В. Сутність та функції державного регулювання розвитку аграрного сектору України. Державне управління: удосконалення та розвиток № 5, 2016. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1104>

References:

1. Baldyniuk, V.M. (2020), "The essence and peculiarities of state regulation of the development of rural areas", The scientific heritage, vol. 48, pp. 60—67.

2. Hryvkiys'ka, S. (2014), "Financial instruments of state regulation of the development of agricultural production in modern conditions", Zbirnyk naukovykh prats' ChDTU, vol. 37, no. I, pp. 39—44.

3. Hudz', Yu.F. (2017), "The mechanism of state regulation of the development of the economic potential of agricultural processing enterprises", Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu, vol. 13, no. 1, pp. 79—86.

4. Kysil', S.S. (2018), "State regulation of financial support for innovative development of

agricultural enterprises", Molodyj vchenyj, vol. 5 (57), pp. 295—298.

5. Kodens'ka, M.Yu. and Yeremieieva, A.V. (2013), "State support of agricultural sector", Ekonomika APK, vol. 6, pp. 14—21.

6. Mohylova, M.M. (2019), "Unification of territorial communities in Ukraine: prospects and risks for the development of rural areas", Ekonomika APK, vol. 5, pp. 68—76.

7. Sabluk, P.T. (2011), OrhanizatsijnoDekonoDmichna modernizatsiia ahrarnoi sfery [Organizational and economic modernization of the agricultural sector], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.

8. FAO (2022), available at: <https://www.fao.org/3/cb9088en/cb9088en.pdf> (Accessed 25 Sept 2022).

9. Tkachuk, V.A. (2013), "Institutional environment of sustainable development of rural areas", Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu. Seriia: Ekonomika i menedzhment, vol. 12, pp. 230—234.

10. Ukrainian Rural Development Network, available at: <https://urdn.org/silskij-rozvitok/> (Accessed 25 Sept 2022).

11. Radiosvoboda (2021), "Ukrainian agriculture can "pull out of the crisis" the entire economy — experts", available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrainian-apk-can-support-all-economy/31070474.html> (Accessed 25 Sept 2022).

12. Cherkaska, V.V. (2016), "Essence and functions of government control of development agrarian to the sector of Ukraine", Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, vol. 5, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1104> (Accessed 25 Sept 2022).

Стаття надійшла до редакції 27.09.2022 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

УДК 663.8

Т. М. Брикова,

к. т. н., доцент кафедри технології та організації готельно-ресторанного бізнесу, Чернівецький торговельно-економічний інститут Державного торговельно-економічного університету
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8842-9028>

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.19.32

ПОЖИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЯБЛУЧНОГО СОКУ ТА ЯБЛУЧНИХ ВИЧАВКІВ ЯК ПЕКТИНОВМІСНОЇ СИРОВИНИ

T. Brykova,

PhD in Technical Sciences, Associate Professor of the Department of Technologies and Organization of Hotel and Restaurant Business, Chernivtsi Institute of Trade and Economics of State University of Trade and Economics

NUTRITIONAL CHARACTERISTICS OF APPLE JUICE AND APPLE POMACE AS PECTIN-CONTAINING RAW MATERIAL

Обґрунтовано актуальність комплексної переробки яблучної сировини у харчовій промисловості з метою отримання якісної та поживної продукції. В результаті біохімічних досліджень яблучної сировини визначені основні біохімічні показники яблучних вичавків. Встановлено, що сорт яблук істотно впливає на вихід пектину з вичавків: найбільший вихід пектину з мезги характерний для сорту яблук Джонатан, найнижчий — для яблук сорту Ренет. Вивчено фізико-хімічні показники яблучного соку, одержаного з різних сортів яблук, а також накопичення розчинного пектину у соках. Встановлено, що соки майже з усіх сортів яблук (за винятком яблук сорту Вагнера призове) належать до вищого товарного гатунку. Пектинові речовини в соках представлені розчинним пектином, вміст якого коливається від 0,45 % до 0,76 %. Серед досліджуваних соків найбільше накопичення розчинного пектину спостерігалося у соків з яблук сортів Старк та Джонатан.

The relevance of complex processing of apple raw materials in the food industry in order to obtain high-quality and nutritious products is substantiated. As a result of biochemical studies of apple raw materials, the main biochemical indicators of apple pomace were determined. The titrated acidity of the raw material is in the range of 0.56—0.75. The yield of pectin from the extracts of fermented pulp varied between 7.92—9.46%, and from unfermented — between 5.69—6.45%. It was established that the variety of apples has a significant effect on the output of pectin from the pomace: the highest input of pectin from the pulp is characteristic of the variety of Jonathan apples, the lowest — for apples of the Renet variety. The physicochemical parameters of apple juice obtained from different varieties of apples, as well as the accumulation of soluble pectin in the juices, were studied. It has been established that juices from almost all varieties of apples (with the exception of apples of the Wagner Prize variety) belong to the highest commercial grade. The largest amount of soluble solids is found in apples of the Renet Simyrenko (12.4%) and Jonathan (12.2%) varieties. The titrated acidity of juices (acid concentration to product weight) varies from 0.56% to 0.75%. The sugar content coefficient ranges from 10.3 to 14.1. The amount of tannins in the juices is (0.045—0.066%), slightly different from the juices from colored apples of the Jonathan variety. The amount of phenolic substances decreased by 0.015–0.15% compared to their original content in the raw material. It was established that the content of vitamin C in apple juice is insignificant (about 2.0 mg%). Pectin substances in juices are represented by soluble pectin, the content of which ranges from 0.45% to 0.76%. Among the studied juices, the greatest accumulation of soluble pectin was observed in juices from apples of the Stark and Jonathan varieties. When studying the juice yield of apples using a centrifuge, it was found that the average juice yield during the period of research varies from 50.5% to 62.3% and decreases in the varieties Wagner Prize (62.3%), Stark

(59.6%), Renet Simyrenko (57.8%), Idared (53.6%) and Jonathan (50.5%). The highest percentage of juice yield was observed in the Wagner prize variety (62.3%). The mass of the squeezes was 43.0—48.4%. The varieties of Wagner Prize and Stark apples are most suitable for extracting juice by centrifugation.

Ключові слова: яблучний сік, яблучні вичавки, пектин, сорт яблук, харчова промисловість, фенольні речовини.

Key words: apple juice, apple pomace, nutritional properties, pectin, apple variety, food industry, phenolic substances.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Яблуна є найбільш поширеною плодовою культурою в Україні. Поживна цінність яблук у харчовому раціоні людини значна. Яблука споживають як у свіжому вигляді, так і у вигляді соків, пюре, повидла, компотів, піддають сушінню та консервації, готують заморозки на зимовий період. Це незамінний харчовий продукт, який має низку лікувальних властивостей. У плодах яблук містяться вітаміни С, В1, В2, Р, Е, каротин, мікро- та макроеlementи — калій, залізо, марганець, кальцій, пектини, цукри та органічні кислоти.

Упродовж 2020—2021 років обсяги внутрішнього виробництва яблук в Україні становили близько 1,4 млн т. У 2021 році імпортовано близько 580 тис т яблук, що майже на 60% більше порівняно з 2020 роком [3].

Важливий напрямок розвитку сучасної харчової промисловості поєднує розробку комплексних технологій переробки харчової продукції з одночасним зменшенням кількості відходів виробництва та отриманням нових побічних продуктів. Саме цим вимогам відповідає виготовлення концентрованих соків із яблучної сировини з подальшою переробкою вичавків для отримання пектину та інших корисних і поживних продуктів харчування.

Яблука та яблучна сировина — важливий продукт харчування, оскільки вони наповнюють людський організм набором усіх фізіологічно активних речовин, які необхідні для нормальної життєдіяльності людини, — вітамінами, макро- і мікроелементами, поліфенолами тощо. Пектинові речовини, які містяться в яблучних вичавках, широко використовуються у харчовій промисловості, у лікувально-профілактичних цілях.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам комплексної переробки яблучної сировини, характеристиці поживних властивостей яблучних вичавків та іншої пектиновмісної сировини присвячені праці вітчизняних і зарубіжних вчених. Зокрема, питання виробництва пектину і пектинових екстрактів вивчали І.С. Гулий, А.В. Донченко, Н.С. Карпович, О.В. Кушнір, І.О. Крапивницька, М.І. Соро-

коліт. Проблемам виробництва та використання пектину у харчовій промисловості присвячені наукові розробки І.С. Гулого, М.П. Купчика та інших вчених. Залежність між зоною вирощування яблук і біохімічним складом та смаковими якостями плодів районуваних сортів яблуні досліджував Т.Є. Кондратенко. Оскільки проблема використання яблучних вичавків з метою отримання продуктів з високими споживчими характеристиками залишається актуальною, вона потребує більш глибокого дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає у дослідженні поживних властивостей яблучного соку та яблучних вичавків, а також у вивченні впливу сорту яблук на поживні характеристики яблучних вичавків.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Яблуна має цінні господарсько-біологічні властивості, зокрема, високий рівень продуктивності порівняно з іншими плодовими породами дерев, високу зимостійкість, різні строки дозрівання плодів. Окремі сорти придатні до довготривалого зберігання, що дає можливість споживати яблука упродовж цілого року. Плоди мають високі споживчі якості та товарні властивості, підлягають різним видам переробки в процесі виготовлення продукції.

Хімічний склад яблук залежить від періоду вегетації та дозрівання плодів, а також від генетичних особливостей сорту. При переробці плодів яблук утворюється значна кількість відходів: при виготовленні соків кількість яблучних вичавків становить 25—40 %, яблучного пюре — 10—18 %, витерок, компотів, варення, джему — 30—40 % очисток.

Яблучні вичавки — відходи, які отримують у процесі виробництва сокової продукції. При виготовленні яблучного соку вичавки складають 30 %. З них 20 % переробляють на пектин, а 10 % — на яблучний порошок. При гідролізаті яблучних вичавків отримують продукти, які містять значну кількість біологічно активних компонентів: пектинових речовин, мінеральних

елементів та вітамінів, геміцелюлоз. Це дає можливість виготовляти з них продукти дієтичного харчування з оригінальними органолептичними показниками.

Поживні речовини, що входять до складу яблучних вичавків та іншої пектиновмісної сировини — це біологічно корисні елементи, зокрема, хімічні елементи, необхідні організму людини чи тварини для забезпечення нормальної життєдіяльності. Вони поділяються на мікроелементи та макроелементи. Мікроелементи (залізо, йод, кобальт, мідь, селен та ін.) необхідні живим організмам, оскільки беруть участь у біохімічних процесах. Їх концентрація в організмі людини низька. Рекомендована добова норма споживання мікроелементів становить менше 200 мг. Макроелементи (вуглеводи, білки, фосфор, калій, кальцій та ін.) — це хімічні речовини, які містяться в організмі у значних концентраціях (99,9 % елементного складу людського організму). Рекомендована добова доза споживання макроелементів становить понад 200 мг.

Свіжі яблучні вичавки містять цукор загальний — 6—12 %; пектин — 1—2 %; целюлозу — 1—2 %; дубильні та барвні елементи — 0,12—0,16 %; золу — 0,3—0,4 %; органічні кислоти — 0,3—0,7 %; рН вичавків складає 3,6—3,8. Хімічний склад яблучних вичавків включає: бета-каротин, вітаміни А, В1, В2, В5, В6, В9, С, Е, К і РР, а також корисні мінеральні речовини калій, кальцій, залізо і фосфор. Також у складі яблучних вичавків достатньо пектинів, ефірних олій та харчових волокон. Хімічний склад висушених вичавків наближається до зерна. Вони багаті мінеральними речовинами і вітамінами Е і С, залізом, а також такими мікроелементами як цинк, кобальт, марганець, мідь [2; 4; 9; 10].

Яблучні вичавки містять органічні кислоти (яблучну, винну, лимонну, хлорогенову), необхідні для регулювання обміну речовин, та леткі жирні кислоти (пропіонову, оцтову, валеріанову).

Також яблучні вичавки багаті на фенольні речовини, які є активними метаболітами клітинного обміну. Їх важлива роль полягає у забезпеченні численних фізіологічних функцій, зокрема фотосинтезу, дихання, росту, стійкості до інфекційних патологій. Поліфеноли, що містяться в яблуках та яблучних вичавках, — це потужні природні антиоксиданти [11], які попереджають розвиток ряду хронічних серцевих захворювань. Фенольні речовини мають фармакологічні властивості: сприяють підвищенню опірності стінок судин, їх еластичності, покращенню кровообігу, а фундаментальні елементи, багаті на колаген, підтримують тургор шкіри [1].

Терпкий смак плодів зумовлений саме вмістом фенольних речовин, кількість яких зменшується при дозріванні плодів. Максимальна кількість фенольних сполук у плодах яблук утворюється при досягненні ними орієнтовно половини кінцевого їх розміру, надалі вміст фенольних речовин зменшується. За даними Т.Є. Кондратенка, фенольні речовини здатні акумулюватися у максимальній кількості у теплі та вологі сезони [7, 8].

У яблучних вичавках, зокрема, у шкірці, виявлено до 30% воску (у перерахунку на суху речовину). З них 15 % припадає на високомолекулярні аліфатичні сполуки, інші 15 % — на урсолову кислоту. Ця речовина стимулює діяльність серця, має протівірусні та протизапальні властивості, а тому широко використовується у фармакології.

Плодові вичавки містять багато антоціанів, тому з них виготовляють енобарвники, фруктові екстракти та концентровані соки, які у харчовій промисловості здебільшого використовують для фарбування вина, а також різних безалкогольних напоїв, киселів, сиропів та фруктових консервів.

Із яблучних вичавків отримують пектин, який є полісахаридом з широким спектром біологічної дії. Зокрема, пектин має імуномодуючу дію, здатний виводити з організму важкі метали (наприклад, ртуть з нирок), токсичні речовини, анаболіки, ксенобіотики, продукти метаболізму і біологічно шкідливі речовини, які можуть накопичуватися в організмі: холестерин, ліпіди. Властивість пектинів набрякати дозволяє використовувати їх як продукт, що покращує роботу шлунково-кишкового тракту.

Технологія отримання пектину з яблучних вичавків є найпоширенішою у вітчизняній харчовій промисловості. Вона включає такі основні операції: купажування яблучних вичавків, їх промивання, кислотний гідроліз, екстракцію пектину, змішування та відстоювання, фільтрацію, концентрування екстракту, коагуляцію пектину, вакуумне сушіння та фасування в тару вже готового продукту. В середньому з 1 т сушених яблучних вичавків отримують 50 кг сухого пектину.

Для отримання пектину застосовують вичавки із середньо- та пізньостиглих сортів. Проте, існує припущення, що плоди яблук ранньостиглих сортів у період настання їх біологічної зрілості повністю придатні для отримання з них пектину. Однак, пектин із ранньостиглих сортів яблук за чистотою пектину поступається пізньо- та середньостиглим плодам у співвідношенні 40 % проти 69 % [5]. Отже, се-

редньо- та пізньостиглі плоди яблук є найбільш оптимальною сировиною для отримання пектину в процесі їх переробки.

Слід зазначити, що гнилі та запліснявілі яблука містять ферменти, які згубно впливають на пектин, а перезрілі фрукти містять уже дещо зруйнований пектин. Це слід враховувати при отриманні яблучних вичавків. Зріла та доброякісна сировина містить меншу кількість крохмалю, який перешкоджає отриманню пектину. У дуже зелених плодах міститься 4,1 % крохмалю, у зелених — 3,7 %, а у зрілих — лише 0,2%.

Пектин широко використовується у харчовій промисловості як стабілізатор консистенції, загусник при виробництві джемів, мармеладів, молочних, кисломолочних та інших продуктів.

З яблучних вичавків виготовляють також яблучний порошок — однорідний, дрібно подрібнений порошок без запаху, світло-коричневого кольору, слабокислий або кислувато-солодкий на смак. Яблучний порошок широко використовується у кондитерській промисловості для виготовлення цукерок, вафель і тортів, у хлібопекарській промисловості і т.д.

У готовому яблучному порошку масова частка пектинових речовин становить близько 15—19 %, вологі — трохи більше 10 %. Яблучний порошок також містить мінеральні речовини, органічні кислоти, ліпіди, вуглеводи

(моно-, ді-, полісахариди), азотні речовини. Вміст білка у яблучному порошку становить 3,2—3,8 % у перерахунку на суху речовину. У побудові білка беруть участь 17 амінокислот, в т.ч. незамінні амінокислоти, які складають 32,8 % від загального обсягу амінокислот. Метіонін з цистином та лізин належать до лімінуючих кислот. У яблучному порошку є підвищена кількість триптофану, який необхідний для утворення гемоглобіну в крові, а також пов'язаний з утворенням вітаміну PP, відсутність якого в людському організмі призводить до захворювання на пелагру.

Серед ліпідів, що містяться в яблучних вичавках, найбільшу питому вагу складають фосфоліпіди. Входячи до складу клітин, вони є переносниками кисню, сприяють міжклітинному обміну жирів, перешкоджають ожирінню печінки, відіграють важливу роль в утворенні гормонів кори надниркових залоз. Маючи ліпотропні властивості, фосфоліпіди запобігають накопиченню холестерину в організмі та сприяють його виведенню. Крім того, вони мають антиоксидантні властивості.

З метою збільшення питомої ваги яблучного порошка, яблучні вичавки подрібнюють у грануляторі, а потім сушать в тунельних сушар-

ках у два етапи: спочатку при температурі 110—140° С, потім при температурі 70—95° С. Після охолодження сушені вичавки подрібнюють у дробарці, просіюють на ситах з діаметром отворів 0,4 мм та запаковують у полімерні мішки. З метою зберігання мішки з отриманим продуктом вкладають у паперові мішки або у фанерні барабани. Для оптимального їх зберігання у сховищі температура повинна бути від 0 до 25° С, вологість повітря — до 70 %. Масова частка вологість продукції не повинна перевищувати 8 %, вміст цукру — від 25 % [9].

Вітаміни і мікроелементи, що містяться у яблучному порошку, здатні зберігатися до двох років. Глюкоза є джерелом енергії для роботи мозку, а фруктоза не підвищує концентрацію цукру в крові і не викликає карієс. Пектинові речовини, що входять до складу яблучного порошку, сприяють правильній роботі травної системи, виведенню з організму шлаків, сприяють впливають на обмін речовин, підвищують стійкість до алергічних факторів.

При переробці яблук на сидр слід дотримуватися оптимальних пропорцій: 40 % солодких сортів яблук, 20 % — кислих сортів та 20 % — гірких. Для виготовлення сидру використовують солодкі сорти яблук (Вільям Прайд, Ромус-1, Мюррей, Налив білий), кислі сорти (Боровинка, Донешта, Благодать та Мліївчанка осіння). При виборі гірких сортів використовують плоди дрібноплідних форм з вищим вмістом таніну порівняно із звичайними сортовими яблуками (Теремок, Уманське зимове, Флоріна, Штрейфлінг).

З метою отримання високоякісного пюре використовують яблука з ніжним м'якушем та сильним ароматом. Вміст сухих розчинних речовин повинен становити не менше 12,8 %, пектину — 0,8 %, кислоти — 0,5—1 %. Цукрово-кислотний індекс повинен коливатися в межах від 10 % до 20 %. Готове яблучне пюре повинно містити не менше 11,5 % сухих речовин. Для виготовлення яблучного пюре найбільш оптимальними є такі сорти яблук: Ренет Симиренка, Симиренківець, Айдаред, Сапфір, а також Онучка, Мавка, Гала Маст та Світанок Млієва.

В процесі біохімічного дослідження яблучної сировини для виготовлення яблучних концентрованих соків використовувались яблука різних сортів та різного терміну достигання. Для отримання ферментованої мезги на 1 т яблучної сировини додавали по 60 мг целюлази, пектинази, амілази для освітлення соку.

Місткість розчинних сухих речовин у соках та тотожних їм продуктах встановили за методикою визначення вмісту сухих речовин з використанням рефрактометра. Одиниці масової частки (одиниці

Таблиця 1. Основні біохімічні показники яблучних вичавків

Сорт яблук	Вага наважки вичавків, г	Вх, яблук	Титрована кислотність	Вихід пектину з ферментованої мезги, %	Вихід пектину з неферментованої мезги, %
Джонатан	280	10,83	0,73	9,46	6,45
Старк	280	11,4	0,75	9,03	6,18
Вагнера призове	280	11,73	0,56	8,86	6,03
Айдаред	280	11,01	0,67	7,92	5,87
Ренет	280	12,6	0,67	7,92	5,69

Джерело: складено автором.

виміру вмісту сухих речовин) — відсоткові значення або градуси Брікса (°Брікса) [6]. Діапазон вимірювання масової частки розчинних сухих речовин становить від 2 % до 80 % (°Брікса). При проведенні досліджень незначну наважку проби сировини помістили на призму рефрактометра. Складова поверхня була рівномірно вкрита досліджуваним продуктом. Упродовж близько 30 секунд очікували на досягнення температурної рівномірності. Упродовж усього періоду проведення досліджень температура зберігалася сталою.

За шкалою приладу визначили масову частку сахарози у відсотках до першого десяткового значення. Проводили два паралельні визначення вмісту сухих речовин.

Біохімічні дослідження яблучної сировини здійснювались з використанням середньої проби яблучної мезги / вичавків. Внаслідок кислотного гідролізу яблучних вичавків були виділені пектинові речовини. Сухий яблучний пектин має вигляд однорідних сірувато-білих волокон із слабо вираженим кислим присмаком; сторонні запахи чи присмаки відсутні.

У таблиці 1 наведено результати біохімічних досліджень яблучної сировини.

Як видно з таблиці, титрована кислотність сировини (кількість вільних кислот, а також їх кислих солей та інших речовин) знаходиться в межах 0,56—0,75. Приємним смаком характеризується сировина з низькою кислотністю, високим вмістом цукрів та цукрово-кислотним індексом, який відображає співвідношення цукру і кислоти у плодах.

Вихід пектину із вичавків ферментованої мезги коливався в межах 7,92—9,46 %, а з нефермен-

тованої — у межах 5,69—6,45 %. Вихід пектину із ферментованої яблучної мезги значно більший, ніж з неферментованої. Отже, сорт яблук істотно впливає на вихід пектину з вичавків: найбільший вхід пектину з мезги характерний для сорту яблук Джонатан, найнижчий — для яблук сорту Ренет. Це зумовлено розкладанням фрагментів клітинних

оболонки під активною дією целюлази — вивільнюються протопектин та амілаза, а складні цукри переходять в прості водорозчинні. Слід наголосити, що активність пектинази проявляється лише до більш етирифікованих пектинів.

Дослідження виходу пектину із яблучного соку пов'язано із широким його застосуванням. Пектин — це склеююча речовина, полісахарид, що утворюється із залишків галактуронової кислоти. Будучи структурним елементом тканин, він підвищує стійкість рослин до посухи та тривалого зберігання. Основна функціональна особливість пектину — його здатність при наявності цукру та кислоти чи іонів кальцію формувати гелі у водних розчинах. Він використовується у харчовій промисловості (виробництво конфітурів, джемів, зефіру, соків, мармеладу, йогуртів та ін.), медицині, фармацевтиці та косметичці (виробництво гранул, суспензій, гелів, для лікування ран, виготовлення масок для обличчя).

Фізико-хімічні показники соку, одержаного з різних сортів яблук наведено у таблиці 2.

До розчинних сухих речовин належать вуглеводи, кислоти, мінеральні солі, азотисті і дубильні речовини, ферменти, розчинні форми пектинів і вітамінів, тощо. Більшість сухих речовин припадає на вуглеводи, і, перш за все, на цукри, які формують енергетичну цінність соків та їх смак. Вміст цукрів корелює із кількістю розчинних сухих речовин. Рівень останніх близький до ідентичного у сировині. Кількість цукрів дещо збільшилася, оскільки у соку міститься розчинна фракція хімічного складу сировини.

Найбільша кількість розчинних сухих речовин міститься у яблуках сортів Ренет Симиренко

Таблиця 2. Фізико-хімічні показники соку з яблук

Сорт	Розчинні сухі речовини, %	Цукор, %	Титрована кислотність, %	Цукор, %	Фенольні речовини, %	Пектин, %	Вітамін С, мг %
Ренет Симиренко	12,4	8,6	0,67	12,8	0,045	0,56	1,9
Вагнера призове	10,2	7,9	0,56	14,1	0,052	0,50	1,9
Старк	11,4	7,7	0,75	10,3	0,044	0,76	2,1
Айдаред	11,4	9,4	0,67	14,0	0,047	0,45	2,0
Джонатан	12,2	9,9	0,73	13,6	0,066	0,65	1,8

Джерело: складено автором.

ко (12,4 %) і Джонатан (12,2 %). Осільки за вимогами стандарту вміст сухих речовин для соків вищого гатунку має становити не менше 11,0 %, то соки майже з усіх сортів яблук (за винятком яблук сорту Вагнера призове) належать до вищого товарного гатунку.

Титрована кислотність соків (концентрація кислоти до маси продукту) варіює від 0,56 % до 0,75 % і мало відрізняється від кислотності сировини. Стандартом регламентуються широкі межі вмісту кислот у соках (0,3—1,2 %), незалежно від товарного сорту, хоча соки з низькою кислотністю можуть мати надто солодкий смак, а з високою — негармонійний кислий.

Об'єктивну оцінку смаку дає цукровмісний коефіцієнт. У проведених дослідженнях він коливається в діапазоні від 10,3 до 14,1.

З метою підвищення смакових якостей соків яблука слід збирати при накопиченні великої кількості розчинних сухих речовин, а, отже, і цукрів. Більш гармонійне поєднання цукрів та кислот характерне для соків з яблук сортів Вагнера призове та Джонатан.

У своєму дослідженні ми приділили увагу також дубильним речовинам, які мають терпкий, гіркий смак і у поєднанні з цукрами, кислотами формують смак соків. Простежується невелика їх кількість у соках (0,045—0,066 %), дещо вирізняється за цим показником сік із забарвлених яблук сорту Джонатан. Кількість фенольних речовин зменшилася на 0,015—0,15 % порівняно з первісним їх вмістом у сировині. Це свідчить про можливість втрати фенольних речовин з відходами, лабільності їх до окислення та руйнування при тепловій обробці.

Деградація фенольних речовин може призвести до погіршення кольору соку. Найбільш привабливим кольором вирізнявся сік із яблук сортів Ренет Симиренко, Джонатан та Айдаред.

Проведено оцінку соків на вміст вітаміну С, який бере участь в окисно-відновних процесах, впливає на вуглеводний, азотистий обмін, підвищує працездатність та стійкості до інфекцій. Встановлено, що у яблучному соку вміст вітаміну С незначний (близько 2,0 мг%). При консервуванні втрати вітаміну С становили 57—70 % у порівнянні із сировиною. При виготовленні соків може відбуватися окислення під впливом кисню повітря, ферментів, важких металів, світла. Враховуючи низький вміст вітаміну С, сік із яблук рекомендується вітамінізувати.

Накопичення розчинного пектину, %

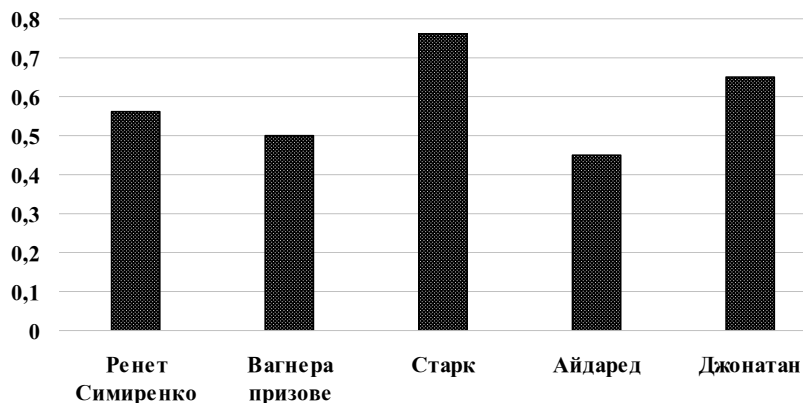

Рис. 1. Накопичення розчинного пектину у соках різних сортів

Джерело: складено автором.

Цікаво також оцінити соки за вмістом пектинових речовин, які мають велике значення у зв'язку з їх протитоксичною дією на катіони важких і радіоактивних металів, виводячи їх з організму. Антиоксиданти блокують вільні радикали, які шкідливо впливають на людський організм і тим самим можуть захищати його від захворювань та старіння. Поряд з білками, вуглеводами та жирами антиоксиданти є незамінною складовою функціонального, профілактичного та здорового харчування.

Пектинові речовини в соках представлені розчинним пектином, вміст якого коливається від 0,45 % до 0,76 %. Серед досліджуваних соків найбільше накопичення розчинного пектину спостерігалось у соків з яблук сортів Старк та Джонатан (рис. 1).

Безпечність яблучних вичавків визначається за вмістом у них токсичних елементів, радіонуклідів, пестицидів та мікотоксину патуліну.

Цінність соків з м'якоттю значно вища порівняно з освітленими, що пояснюється наявністю в них усіх компонентів плодів, у тому числі нерозчинних.

Особливого значення при виборі сортів яблук для соків мають органолептичні переваги продукції. Соки повинні мати натуральні, добре виражені, властиві даному сорту яблук смак та аромат, сторонній присмак та запах не допускаються. Такими властивостями вирізнялися всі зразки, але більш гармонійний приємний кислувато-солодкий смак і виражений аромат мали соки з яблук сортів Ренет Симиренко, Джонатан та Айдаред.

Важливим показником при виробництві соку є його соковіддача. Яблучний сік є рідкою фазою плодів, що складається з води з розчиненими в ній речовинами. Сік знаходиться у клітинних вакуолях, протоплазмі, частково у

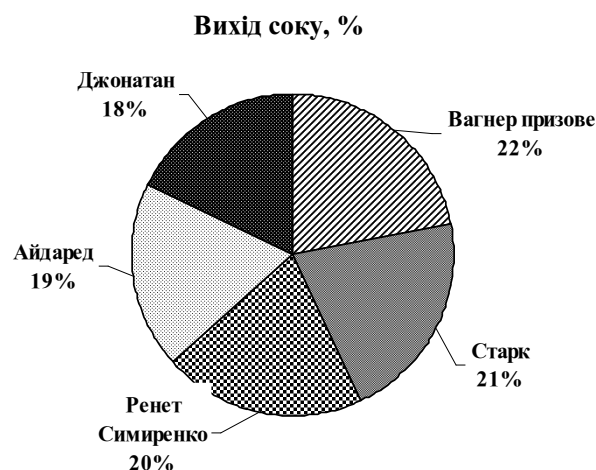

Рис. 2. Соковіддача яблук при використанні центрифуги

Джерело: складено автором.

міжклітинному просторі та міцно утримується живою тканиною. Щоб вилучити сік із плодів, необхідно зруйнувати цілісність тканин, клітинні оболонки. Здатність плодової тканини до виділення соку залежить від стійкості цитоплазматичних мембран до механічних впливів, їх в'язкості та еластичності. Має значення також цитолого-аналітична структура клітинної тканини та вміст у плодах пектинових речовин. Яблука мають низьку в'язкість та еластичність цитоплазматичних мембран, тому достатньо механічного подрібнення, щоб вилучити з них сік.

Нами вивчено соковіддачу яблук при використанні центрифуги (Рис. 2).

Встановлено, що середній вихід соку за період досліджень коливається від 50,5 % до 62,3 % та зменшується у сортів Вагнера призове (62,3 %), Старк (59,6 %), Ренет Симиренко (57,8 %), Айдаред (53,6 %) та Джонатан (50,5 %). Найбільший відсоток виходу соку спостерігався у сорту Вагнера призове (62,3 %). Маса вичавків складала 43,0—48,4 %.

Таким чином, для отримання соку при застосуванні методу центрифугування залишаються багаті вичавки, які можуть бути перероблені на високоякісне пюре. Сік, отриманий методом центрифугування відрізняється великою кількістю сухих речовин, цукрів, органічних кислот, більш прозорий, менш в'язкий, що полегшує його сепарування та фільтрування. До вилучення соку методом центрифугування найбільш підходять сорти яблук Вагнера призове та Старк.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що соки є важливим продуктом харчування, тому що разом зі свіжими яб-

луками забезпечують людський організм набором усіх фізіологічно активних речовин — вітамінами, макро- та мікроелементами, поліфенолами, пектиновими та багатьма іншими сполуками, необхідними для нормальної життєдіяльності людини. Вивчено фізико-хімічні показники яблучного соку, одержаного з різних сортів яблук, накопичення розчинного пектину у соках різних сортів.

При виробництві яблучного соку прямого віджиму вичавки складають 30 %, з яких 20 % переробляють на пектин, а решту — на яблучний порошок. Пектин має імуномодулюючу дію, здатний виводити з організму важкі метали, токсичні речовини, анаболіки, ксенобіотики, продукти метаболізму і біологічно шкідливі речовини, здатні накопичуватися в організмі: холестерин, ліпіди. Пектин широко використовується у харчовій промисловості, а яблучний порошок — у кондитерській промисловості.

Поживні речовини, що входять до складу яблучних вичавків поділяються на мікроелементи (залізо, йод, кобальт, мідь, селен та ін.) та макроелементи (вуглеводи, білки, фосфор, калій, кальцій та ін.). Яблучні вичавки містять органічні кислоти, леткі жирні кислоти, фенольні речовини.

При впровадженні комплексної переробки продукції садівництва з одночасним зменшенням відходів слід використовувати різні сорти яблук, застосовуючи ферментацію яблучної мезги, що дає змогу отримати більший вихід пектину. Слід зауважити, що вихід пектину із яблучних вичавків зменшується пропорційно до збільшення у ньому вмісту сухих речовин. Проаналізовано хімічний склад відходів яблук. Показано, що у яблучних вичавках цукор загальний складає — 6—12%, пектину міститься 1—2 %, золи — 0,3-0,4 %. У сировині кількість фенольних речовин зменшується на 0,015—0,15% порівняно з первісним їх вмістом, що свідчить про втрату фенольних речовин із відходами, лабільність їх до окислення та руйнування при тепловій обробці. Перспективи подальших досліджень будуть зосереджені на вивченні проблеми використання пектину і пектиновмісних речовин у лікувально-профілактичному харчуванні.

Література:

1. Bohm, H., Boeing, H., Hempel, J., Raab, B., Kroke, A. (1998). Flavonole, Flavone und Anthocyanine als natürliche Antioxidantien der Nahrung und ihre mögliche Rolle bei der Prävention chronischer Erkrankungen, Zeitschrift für Ernährungswissenschaft. Vol. 37. P. 47—163.

2. Виробництво та використання пектину у харчовій промисловості (фруктові препарати, консерви, мармелади, джеми, желе, йогурти, пасти, соуси, кетчупи, компоти, десерти, напої) / за ред. І.С. Гулого, М.П. Купчика. Харків: Шуста А.І., 2001. 120 с.

3. Громов О. Експорт яблук: як Україна відкриває азійський та африканський ринки. Пропозиція — Головний журнал з питань агробізнесу. 19.01.2022. URL: <https://propozitsiya.com/ua/eksport-yabluk-yak-ukrayina-vidkryvaye-aziyskyy-ta-afrykansky-rynku> (дата звернення 9.08.2022).

4. Гулий І.С., Донченко Л.В., Карпович Н.С. Пектин. Производство пектина и пектиновых экстрактов. Киев: КТИПП, 1992. 55 с.

5. Кисельов Д.О. Гриник І.В. Аналіз якісних показників яблук за тривалого зберігання. Таврійський науковий вісник. 2018. № 104. С. 59—63.

6. Кисельов Д.О., Демчишак Н.Р. Вплив ферментації яблуневої мезги на вміст пропектину у вичавках при виробництві яблуневого соку. Таврійський науковий вісник. 2017. Вип. 97. С. 60—64.

7. Кондратенко Т.Є. Біохімічний склад і смакові якості плодів районуваних сортів яблуні залежно від зони вирощування. Садівництво. 2002. № 54. С. 34—41.

8. Кондратенко Т.Є. Яблуня в Україні. Сорти. Київ: Світ, 2001. 304 с.

9. Кушнір О.В., Крапивницька І.О., Сороколів М.І. Пектин із біохімічно обробленої сировини. Проблеми і перспективи створення і впровадження нових ресурсо- та енергоощадних технологій, обладнання в 20 галузях харчової і переробної промисловості: матеріали Шостої міжнародної науково-технічної конференції. Київ: УДУХТ, 2000. С. 44.

10. Постолєнко Є.П. Переробка яблук. Овочі та фрукти. 30.05.2018. URL: <https://www.pro-of.com.ua/pererobka-yabluk/> (дата звернення 10.08.2022).

11. Фармакогнозія / за ред. В.С. Кисличенко. Харків: НФаУ Золоті сторінки, 2015. 736 с.

References:

1. Bjhm, H., Boeing, H., Hempel, J., Raab, B. and Kroke, A. (1998), "Favonole, Flavone und Anthocyane als natuerliche Antioxidantien der Nahrung und ihre moegliche Rolle bei der Pravention chronischer Erkrankungen", Zeitschrift fur Ernährungswissenschaft, vol. 37, pp. 147—163.

2. Hulyj, I. S., Kupchyk, M. P., and Bohdanov, Ye. S. (2001). Vyrobnyststvo ta vykorystannia

pektynu u kharchovij promyslovosti (fruktovi preparaty, konservy, marmelady, dzhemy, zhele, johurty, pasty, sousy, ketchupy, kompoty, deserty, napoi) [Production and use of pectin in the food industry (fruit preparations, preserves, marmalades, jams, jellies, yogurts, pastes, sauces, ketchups, compotes, desserts, drinks)], Shusta A. I., Kharkiv, Ukraine.

3. Hromov, O. (2022), "Exporting apples: how Ukraine opens Asian and African markets", Holovnyj zhurnal z pytan' ahrobiznesu, available at: <https://propozitsiya.com/ua/eksport-yabluk-yak-ukrayina-vidkryvaye-aziyskyy-ta-afrykansky-rynku> (Accessed 9 Aug 2022)/

4. Gulyj, I.S., Donchenko, L.V. and Karpovich, N.S. (1992), Pektin. Proizvodstvo pektina i pektinovyh jekstraktov [Pectin. Production of pectin and pectin extracts], KTIPP, Kiev, Ukraine

5. Kyselov, D.O. and Grynyk, I.V. (2018), "Analysis of the best indicators of apples for a trivial harvest", Tavrijskyj naukovyj visnyk, vol. 104, pp. 59—63.

6. Kyselov, D.O. and Demchyshak, N.R. (2017), "Infusion of fermentation of apple pulp on instead of propectin in gerberas during the production of apple juice", Tavrijskyj naukovyj visnyk, vol. 97, pp. 60—64.

7. Kondratenko, T.Ye. (2002), "Biochemical storage and smakovy quality of fruits of localized varieties of apple trees fallow in the growing zone", Sadivnyctvo, vol. 54, pp. 34—41.

8. Kondratenko, T. Ye. (2001), Yablunya v Ukrayini. Sorty. [An apple tree in Ukraine. Varieties], Svit, Kiev, Ukraine.

9. Kushnir, O.V., Krapivnyczka, I.O. and Sorokolit, M.I. (2000). "Pectin from biochemically processed raw materials", Problemy i perspektivy stvorennia i vprovadzhennia novyx resurso- ta energooschadnyx texnologij, obladnannia v 20 galuzyax xarchovoyi i pererobnoyi promyslovosti Materialy Shostoyi mizhnarodnoi nauko-vo-texnichnoyi konferenciyi [Problems and prospects of creating and implementing new resource- and energy-saving technologies, equipment in 20 branches of the food and processing industry: materials of the Sixth International Scientific and Technical Conference], UDUXT, Kyiv, Ukraine.

10. Postolenko, Ye.P. (2018), "Processing of apples. Vegetables and fruits", available at: <https://www.pro-of.com.ua/pererobka-yabluk/> (Accessed 4 Aug 2022).

11. Kyslychenko, V.S. (2015). Farmakognoziya [Pharmacognosy], NFAU, Zoloti storinky, Xarkiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2022 р.

УДК 378.147:51

І. В. Щербина,

к. ф.-м. н., доцент, доцент кафедри вищої математики, фізики та загально-інженерних дисциплін, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3968-4326>

Т. С. Кагадій,

д. ф.-м. н., професор, професор кафедри прикладної математики, НТУ Дніпровська політехніка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6116-4971>

Л. Ф. Сушко,

старший викладач кафедри вищої математики, фізики та загально-інженерних дисциплін, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7505-9184>

Д. В. Бабець,

д. т. н., професор кафедри прикладної математики, НТУ Дніпровська політехніка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5486-9268>

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.19.40

РОЗВИНЕННЯ МЕТОДОЛОГІЙ ВИКЛАДАННЯ МАТЕМАТИКИ ПРИ ФОРМУВАННІ ФАХОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЕКОНОМІСТІВ

I. Scherbina,

PhD in Physico-Mathematical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Higher Mathematics, Physics and GED, Dnipro State Agrarian and Economic University

T. Kagadiy,

Doctor of Physico-Mathematical Sciences, Professor,

Professor of the Department of Applied Mathematics, Dnipro University of Technology

L. Sushko,

Senior Lecturer of the Department of Higher Mathematics,

Physics and GED, Dnipro State Agrarian and Economic University

D. Babets,

Doctor of Technical Sciences, Professor of the Department of Applied Mathematics, Dnipro University of Technology

DEVELOPMENT OF METHODS OF TEACHING MATHEMATICS IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCES OF ECONOMISTS

Стаття присвячена проблемі спрямованості курсу вищої математики під час професійної підготовки майбутніх економістів у вищих навчальних закладах України. Проаналізовано зв'язки між математичними та фаховими економічними дисциплінами: наведений перелік основних розділів курсу вищої математики та їх застосування при вивченні професійно-орієнтованих дисциплін. Визначені головні напрямки підвищення ефективності навчання здобувачів економічних спеціальностей при вивченні курсу вищої математики. Для ілюстрації матеріалу статті наведені приклади задач економічного спрямування, розв'язання яких ґрунтовано на застосуванні різних розділів вищої математики. Побудовані математичні моделі цих задач, та наведено їх детальне розв'язання. Підкреслено необхідність докладного вивчення деяких розділів вищої математики, наприклад, лінійної алгебри, диференціальних рівнянь, що часто і в повному обсязі використовують в економіці.

One of the important directions of modern pedagogy is the study of issues related to the mathematical education of economics specialists. This paper is devoted to the actual problem of the direction of the course of advanced mathematics during the professional training of future economists in higher educational institutions of Ukraine in such a way, that a students, receiving the degree, can see the connection between fundamental disciplines and applied professional tasks from the very first classes. The necessity of a detailed study of some sections of advanced mathematics, for example, linear algebra or differential equations, which are often and fully used in economics, is emphasized.

The authors have identified the main directions for improving the effectiveness of teaching for students of economic specialties who are studying a course of higher mathematics. Examples of problems with an economic direction, which solution is based on the application of various sections of advanced mathematics, are given to illustrate the material of the paper. Mathematical models of these problems are built, and their detailed solutions are given. The plan of optimal transportation of goods is obtained by solving the system of linear inhomogeneous algebraic equations by the Giordano-Gauss method. The problem of calculating individual types of raw materials for the manufacturing of various products produced by the enterprise and the required annual amount of credit for purchasing these raw materials is solved using algebraic operations on matrices. This paper is considering the application of the "Differential Equations" section. Following models have been compiled: a mathematical model of production growth under competitive conditions, a dynamic model of Keynes, a neoclassical model of economic growth, and corresponding differential equations of the first or second order. Following models were compiled: a mathematical model of production growth under competitive conditions, a dynamic model of Keynes, a neoclassical model of economic growth, and corresponding differential equations of the first or second order. This allows to include such problems in a lecture course or solve them during practical classes.

Thus, it can be concluded that mathematical modeling of economic processes makes it possible to solve modern applied problems of agricultural industry. It is important to use reliable data, to meaningfully describe an object, its quantitative characteristics, and dependencies between constituent elements.

Ключові слова: економічна спрямованість задач, елементи лінійної алгебри, математична модель, система лінійних неоднорідних алгебраїчних рівнянь, загальний розв'язок диференціального рівняння.

Key words: economic directivity of problems, elements of linear algebra, mathematical model, system of linear non-homogeneous algebraic equations, deep decoupling of differential equations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зростання вимог до сучасних фахівців у галузі економіки формує потребу такої системи навчання, яка б оптимізувала навчальний процес і забезпечувала високий рівень сформованості професійних умінь. Необхідний рівень професіоналізму випускників економічного профілю можливий лише за умови відповідної математичної підготовки. Математичний апарат так чи інакше використовується і при розгляді економіко-математичної моделі, і для емпіричної перевірки економічної гіпотези. Навіть зручна та знайома система позначень дає змогу легко формалізувати економічний процес. Ускладнення виробничих і технологічних процесів викликають необхідність аналізу й обробки великих обсягів інформації для успішного прийняття рішень та прогнозування. Це

приводить до необхідності вивчення більш сучасних розділів математики, таких, як теорія ігор, системний аналіз, дискретна математика та інші. Ефективність навчання здобувачів економічних спеціальностей багато в чому залежить від вміння викладача математики підібрати і донести до слухача спектр професійно спрямованих математичних задач з економічною складовою. Це, звісно, потребує додаткових зусиль, часу, підготовки, але першокурсники вже з перших занять розуміють, що вони дійсно навчаються за обраним фахом.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Майбутні фахівці економічної галузі набувають потрібних компетенцій у закладах вищої освіти не тільки при вивченні різних курсів з еко-

номіки, а і при вивченні всього комплексу дисциплін відповідної спеціальності. Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що залишається багато проблем в професійній спрямованості навчання математики на економічних спеціальностях ВНЗ. Широкий спектр питань навчання математики здобувачів вищої освіти, у тому числі питання, пов'язані з використанням математичного моделювання, досліджені А.П. Гусак [1], Г.Я. Дуткою [2], С.А. Кирилащук [3], А.І. Нічуговською [4], К.Є. Румянцевою [5; 8], та ін. Аналіз наукової та методичної літератури, свідчить, що проблема формування готовності майбутніх економістів до застосування методів математичного моделювання ще недостатньо досліджена в як в теорії так і на практиці.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є обґрунтування необхідності нових методологічних підходів при викладанні математики здобувачам вищої освіти економічного напрямку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Майже всі розділи вищої математики мають економічне застосування і класичний підхід до введення основних понять не виключає сучасний ілюстративний матеріал [6; 7]. Авторами проаналізована відповідність між програмою вищої математики та найбільш відомими та обов'язковими для вивчення економічними задачами.

Вже на першому курсі студенти можуть ознайомитись з цими проблемами, побачити хоча б спрощене розв'язання, відчувати необхідність оволодіння математичним апаратом.

Розділ "Лінійна алгебра" вчить використання алгебри матриць, лінійних перетворень, систем лінійних рівнянь в економічних дослідженнях. Можуть бути розглянуті задачі прогнозу випуску продукції, лінійна модель багатогалузевої економіки, продуктивні моделі Леонтьєва, лінійна модель торгівлі. Матричні методи дозволяють обробляти величезний і дуже різноманітний статистичний матеріал, з різними вихідними даними.

Застосування теорії графів дозволить студентам на сучасному рівні розглянути транспортну задачу, задачу оптимального використання ресурсів, зрозуміти класичні підходи, що виникають в таких еталонних задачах, як задача комівояжера.

Основи математичного аналізу застосовуються при дослідженні функцій та графіків в

економічному моделюванні, теорія границь використовується в соціально-економічній сфері. Студентам важливо нагадати елементи фінансової математики (прості відсотки, складні відсотки, нарахування відсотків в умовах інфляції). Потрібно звернути увагу на поняття функції, що є дуже поширеним в економіці (виробнича функція — функція, що описує залежність певного результату виробничої діяльності від факторів, які його зумовлюють; функція корисності описує залежність корисності, тобто результату, або ефекту деякої дії, від рівня (інтенсивності) цієї дії; функція випуску (один із видів виробничої функції) описує залежність обсягу виробництва від наявності або споживання ресурсів, функція витрат описує залежність витрат виробництва від обсягу, функція попиту, споживання чи пропозиції).

Основні поняття диференціального числення використовують при розв'язанні задачі про продуктивність праці, вивченні законів спадної прибутковості, дослідженні поведінки функції корисності та ін.

Функції декількох змінних зустрічаються при вивченні таких понять, як ізокванти, криві індивідуальності, криві байдужості, ізокліни, загальні і граничні витрати виробництва, виробнича функція Кобба — Дугласа, середні та граничні значення ефективності ресурсів, масштаб і ефективність виробництва, максимізація прибутку від виробництва.

Інтегральне числення функції однієї змінної застосовують при знаходженні функцій витрат, прибутку, споживання, при розв'язуванні задачі про визначення коефіцієнта Джині, що характеризує ступінь нерівності в розподілі доходів населення країни.

Диференціальні і різницеві рівняння використовують при моделюванні економічних процесів, таких, як природне зростання випуску продукції, динаміка ринкових цін, зростання в соціально-економічній сфері з урахуванням різноманітних факторів.

В процесі розв'язування прикладних задач основну увагу студентів треба спрямовувати на побудову математичної моделі. Задачі мають бути різного рівня складності, для того, щоб студент з будь-якою підготовкою зміг розв'язати фахову проблему, хоча і не складну.

Наведені нижче приклади можуть бути розв'язані студентами вже після вивчення першої теми "Лінійна алгебра".

Задача 1. Два заводи поставляють двом сільськогосподарським підприємствам універсальні сівалки, у кількості 30 і 35 сівалок відповідно. Перший завод випустив 40 сівалок, дру-

гий — 25. Витрати з перевезення сівалок з першого заводу до першого та другого підприємств дорівнюють 15 та 12 грошових одиниць. А з другого заводу до першого підприємства — 10 гр. одиниць, до другого — 20 гр. одиниць. Мінімальні витрати на перевезення дорівнюють 875 гр. одиниць. Знайти оптимальний план перевезення сівалок.

Позначимо x_1, x_2 — кількість сівалок, перевезених з першого заводу до першого та другого сільськогосподарських підприємств відповідно, x_3, x_4 — кількість сівалок, перевезених з другого заводу до тих же підприємств.

Математична модель поставленої задачі буде мати вигляд:

$$\begin{aligned} x_1 + x_2 &= 40 \\ x_3 + x_4 &= 25 \\ x_1 + x_3 &= 30 \\ x_2 + x_4 &= 35 \\ 15x_1 + 12x_2 + 10x_3 + 20x_4 &= 875 \end{aligned}$$

Маємо систему лінійних неоднорідних алгебраїчних рівнянь, що складається з 5 рівнянь з 4 невідомими, яку розв'яжемо методом Жордано-Гаусса:

$$\left(\begin{array}{cccc|c} 1 & 1 & 0 & 0 & 40 \\ 0 & 0 & 1 & 1 & 25 \\ 1 & 0 & 1 & 0 & 30 \\ 0 & 1 & 0 & 1 & 35 \\ 15 & 12 & 10 & 20 & 875 \end{array} \right) \sim \left(\begin{array}{cccc|c} 1 & 1 & 0 & 0 & 40 \\ -1 & 0 & 0 & 1 & -5 \\ 0 & -1 & 1 & 0 & -10 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1 & 10 \end{array} \right) \sim$$

$$\left(\begin{array}{cccc|c} 0 & 1 & 0 & 0 & 25 \\ 1 & 0 & 0 & 0 & 15 \\ 0 & 0 & 1 & 0 & 15 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1 & 10 \end{array} \right) \sim \left(\begin{array}{cccc|c} 1 & 0 & 0 & 0 & 15 \\ 0 & 1 & 0 & 0 & 25 \\ 0 & 0 & 1 & 0 & 15 \\ 0 & 0 & 0 & 1 & 10 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \end{array} \right).$$

Отримали наступний розв'язок: з першого заводу до першого підприємства буде перевезено 15 сівалок, до другого — 25 сівалок, з другого заводу відповідно 15 та 10.

Звісно, отриману систему рівнянь можна розв'язати комп'ютерними засобами, наприклад за допомогою програмного пакету Mathcad, але для застосування будь яких комп'ютерних засобів треба скласти та проаналізувати математичну модель задачі.

Задача 2. Цех виготовляє дитячі іграшки. В таблиці наведено потребу деталей для виготовлення відповідної продукції та сировини для виготовлення цих деталей, кількість днів на протязі року, коли цех виробляє ці іграшки та вартість сировини:

	Деталі	Види іграшок					Сировина		
		Пожежна машина	Трактор	самоскид	кран	Екскаватор	пластмаса	гумка	залізо
1	Колесо	3	28	6	6	4	0,1	0,2	0,5
2	Вісь	2	14	3	3	2	0	0	0,6
3	Корпус	1	5	1	2	1	0,5	0,3	0,6
4	Руль	2	0	1	1	1	0,1	0,1	0,4
Кількість іграшок, виготовлених за день							Вартість сировини		
Кількість робочих днів за рік							4,2	5,6	6,8
		200	212	208	224	218			

Знайти:

кількість усіх видів іграшок кожного виду, вироблених за рік; річну потребу кожного виду сировини; річну суму кредитування для закупки сировини, яка необхідна для виробництва кожного виду іграшок при даній кількості робочих днів, протягом яких виробляються ці іграшки.

Для розв'язання поставленої задачі побудуємо наступні матриці:

$A = (5 \ 7 \ 6 \ 4 \ 4)$ — матриця готових іграшок, виготовлених за день,

$B = (200 \ 212 \ 208 \ 224 \ 218)$ — матриця робочих днів, протягом яких виробляється продукція.

Кількість іграшок, вироблених за рік дорівнює добутку $A \cdot B^T$, де B^T — матриця, транспонована до матриці B .

$$A \cdot B^T = (5 \ 7 \ 6 \ 4 \ 4) \begin{pmatrix} 200 \\ 212 \\ 208 \\ 224 \\ 218 \end{pmatrix} =$$

$$= 5 \times 200 + 7 \times 212 + 6 \times 208 + 4 \times 224 + 4 \times 218 = 5500 \text{ шт.}$$

Тобто, за рік виготовлено всього 5500 іграшок, з них — 1000 пожежні машини, 1484 трактори, 1248 — самоскиди, 896 — крани, 872 — екскаватори.

Матриця витрат сировини для кожного типу деталей:

$$Q = \begin{pmatrix} 0,1 & 0,2 & 0,5 \\ 0 & 0 & 0,6 \\ 0,5 & 0,3 & 0,6 \\ 0,1 & 0,6 & 0,4 \end{pmatrix}$$

Перший рядок матриці Q — витрата пластмаси, гумки та заліза на одне колесо, другий — витрати тих же видів сировини на вісь, третій — на один корпус, четвертий — на один руль.

Матриця різного типу деталей, необхідних для випуску іграшок кожного найменування:

$$P = \begin{pmatrix} 3 & 28 & 6 & 6 & 4 \\ 2 & 14 & 3 & 3 & 2 \\ 1 & 5 & 1 & 2 & 1 \\ 2 & 0 & 1 & 1 & 1 \end{pmatrix}.$$

Знайдемо потребу в різних видах сировини на виготовлення одиниці виробів:

$$R = Q^T \cdot P = \begin{pmatrix} 0,1 & 0 & 0,5 & 0,1 \\ 0,2 & 0 & 0,3 & 0,6 \\ 0,5 & 0,6 & 0,6 & 0,4 \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} 3 & 28 & 6 & 6 & 4 \\ 2 & 14 & 3 & 3 & 2 \\ 1 & 5 & 1 & 2 & 1 \\ 2 & 0 & 1 & 1 & 1 \end{pmatrix} =$$

$$= \begin{pmatrix} 1 & 5,3 & 1,2 & 1,7 & 1,1 \\ 2,1 & 7,1 & 2,1 & 2,4 & 2,3 \\ 4,1 & 25,4 & 5,8 & 6,4 & 4,6 \end{pmatrix}.$$

Елементи останньої матриці виражають потребу різних типів сировини (перший рядок — пластмаси, другий рядок — гумки, третій рядок — заліза) для виготовлення однієї одиниці іграшок кожного виду (перший стовпець — пожежних машин, другий — тракторів, третій — самоскидів, четвертий — будівельних кранів, та п'ятий — екскаваторів). Для отримання кількості потреби сировини кожного виду для річного обсягу продукції дістанемо матрицю, яка є результатом множення кожного стовпця матриці R на кількість річного випуску іграшок відповідного типу:

$$G = \begin{pmatrix} 1000 & 7865,2 & 1540,8 & 1523,2 & 959,2 \\ 2100 & 10536,4 & 2620,8 & 2150,4 & 2005,6 \\ 4100 & 37963,6 & 7447,2 & 5734,4 & 4011,2 \end{pmatrix}$$

Матриця вартості 1кг сировини має вигляд:
 $S = (4,2 \ 5,6 \ 6,8)$.

Вартість сировини, яка необхідна для виготовлення іграшок протягом року дорівнює

$$T = S \cdot G = (4,2 \ 5,6 \ 6,8) \cdot$$

$$\cdot \begin{pmatrix} 1000 & 7865,2 & 1540,8 & 1523,2 & 959,2 \\ 2100 & 10536,4 & 2620,8 & 2150,4 & 2005,6 \\ 4100 & 37963,6 & 7447,2 & 5734,4 & 4011,2 \end{pmatrix} =$$

$$= (43840 \ 350190,16 \ 71788,8 \ 57433,6 \ 42536,16),$$

де у першому стовпці вартість сировини пожежних машин, другому — тракторів, третьому — самоскидів, четвертому — кранів, та п'ятому — екскаваторів.

Можна навести ще багато прикладів, де економічні задачі розв'язуються засобами аналітичної геометрії, математичного аналі-

зу, теорії ймовірностей, тощо. В даній роботі ми розглянемо застосування розділу "Диференціальні рівняння" до динамічної моделі Кейнса та моделі випуску в умовах конкуренції.

Модель зростання випуску в умовах конкуренції. Розглянемо модель зростання випуску продукції, коли фірма-виробник продає свою продукцію за фіксованою ціною. Позначимо через $q(t)$ обсяг продукції, що реалізується за ціною p у момент часу t . Тоді фірма на цей час отримає прибуток $R = p q(t)$. Передбачається, що частка цього доходу $I(t)$ інвестується у виробництво цієї продукції, тобто

$$I(t) = m p q(t) \quad (1),$$

де m — норма інвестиції ($m = \text{const}$, $0 < m < 1$).

Якщо фірма здатна реалізувати всю вироблену продукцію (ринок ненасичений), то внаслідок розширення виробництва вона дістане приріст доходу, частка якого знов інвестується у виробництво. Це викличе зростання швидкості випуску продукції, причому швидкість випуску пропорційна збільшенню інвестицій, тобто

$$\frac{d q(t)}{d t} = l I(t) \quad (2),$$

де $1/l$ — норма акселерації ($l = \text{const}$). Після підстановки (1) в (2) виникає диференціальне рівняння,

$$\frac{d q}{d t} = l m p q \quad (3),$$

що є рівнянням з відокремлюваними змінними. Його загальний розв'язок — $q = C e^{m l p t}$, де C — довільна стала. Якщо у початковий момент при $t=0$ обсяг випуску склав q_0 , то $C = q_0$. Звідси дістанемо частинний розв'язок рівняння $q = q_0 e^{m l p t}$.

Більш привабливі за своїм економічним змістом висновки можна дістати з моделі зростання випуску в умовах конкуренції. За цією моделлю знімається умова ненасиченості ринку і припускається, що ціна на продукцію фірми із зростанням обсягів виробництва спадає, тобто $p = p(q)$ — спадаюча функція; $\frac{d p}{d q} < 0$. Тоді (3)

зводиться до нелінійного диференціального рівняння першого порядку з відокремлюваними змінними:

$$\frac{d q}{d t} = l m p(q) q \quad (4).$$

Усі множники правої частини рівняння (4) додатні, тому $\frac{d q}{d t} > 0$, і функція $q(t)$ — зроста-

юча. Характер цього зростання визначається її другою похідною. З рівняння (4) дістаємо

$$\begin{aligned}\frac{d^2 q}{dt^2} &= lm \left(q'p(q) + q \frac{dp}{dq} q' \right) = \\ &= lm q' p \left(1 + \frac{q}{p} \frac{dp}{dq} \right) = lm q' p \left(1 - \frac{1}{|E|} \right).\end{aligned}$$

де E — еластичність попиту за ціною. При еластичному попиті, коли еластичність попиту за модулем більше одиниці, друга похідна від функції обсягу продукції додатна, що свідчить про прогресуюче зростання випуску. За умови нееластичного попиту, коли друга похідна від обсягу продукції від'ємна, можна спостерігати уповільнення збільшення випуску.

У випадку лінійної інверсної функції попиту $p(q) = a - bq$ рівняння (4) набуває вигляду

$$\frac{dq}{dt} = lm(a - bq)q.$$

Звідки

$$\frac{d^2 q}{dt^2} = lm \frac{dq}{dt} (a - 2bq).$$

З цих двох рівнянь випливає, що

$$1. \frac{dq}{dt} = 0 \text{ при } q=0 \text{ або при } q = \frac{a}{b}.$$

$$2. q = \frac{a}{2b} \text{ — точка перегину графіка функції}$$

$q = q(t)$, бо при $q < \frac{a}{2b}$ друга похідна $q'' > 0$, а при $q > \frac{a}{2b}$ ця похідна від'ємна.

Динамічна модель Кейнса. Ця макроекономічна модель базується на таких балансових співвідношеннях:

1. Загальна умова рівноваги ринку — сукупні витрати мають дорівнювати національному доходу країни. Тобто

$$Y(t) = E(t) + I(t) + C(t) \quad (5),$$

де $Y(t)$ — національний дохід, $E(t)$ — державні витрати, $I(t)$ — інвестиції, $C(t)$ — споживання

2. Загальне споживання складається з внутрішнього споживання певної частини національного доходу у народному господарстві та кінцевого споживання, тобто

$$C(t) = a(t)Y(t) + b(t) \quad (6),$$

де $a(t)$ — коефіцієнт схильності до споживання ($0 < a(t) < 1$), $b(t)$ — автономне (кінцеве споживання)

3. Інвестиції залежать від норми акселерації, що характеризуються рівнем техно-

логічного виробництва та інфраструктурою країни, тобто

$$I(t) = k(t)Y'(t) \quad (7),$$

де $Y'(t)$ — граничний національний продукт.

Динаміка функцій $a(t)$, $b(t)$, $k(t)$, $E(t)$ задається екзогенно, причому вони можуть бути сталими, зростати за даним темпом, або мати складнішу динаміку.

За цих умов визначимо національний дохід як функцію часу. Підстановка виразів для $C(t)$ з рівняння (6) і $I(t)$ з рівняння (7) у перше балансове співвідношення приводить до лінійного неоднорідного диференціального рівняння першого порядку відносно функції $Y(t)$:

$$Y'(t) = \frac{1-a(t)}{k(t)} Y - \frac{b(t)+E(t)}{k(t)} \quad (8).$$

Дістати загальний розв'язок такого рівняння — задача досить складна. Але у спрощеному випадку, коли основні ендогенні параметри a , b , k , E сталі, рівняння перетворюється на диференціальне рівняння першого порядку із сталими коефіцієнтами

$$Y'(t) = \frac{1-a}{k} Y - \frac{b+E}{k} \quad (9).$$

Як відомо, загальний розв'язок $Y(t)$ неоднорідного рівняння дорівнює сумі будь-якого його частинного розв'язку Y_p та загального розв'язку $y(t)$ відповідного однорідного рівняння. Загальний розв'язок відповідного диференціального рівняння задається функцією

$$y(t) = Ae^{\frac{1-a}{k}t} \quad (10),$$

де A — довільна стала. За частинний розв'язок Y_p можна вибрати так званий рівноважний розв'язок, що впливає з умови $Y' = 0$, тобто

$$Y_p = \frac{b+E}{1-a} > 0 \quad (11).$$

Таким чином шуканий загальний розв'язок визначається сумою

$$Y(t) = Ae^{\frac{1-a}{k}t} + \frac{b+E}{1-a} \quad (12).$$

Проаналізуємо загальний розв'язок якісно.

1. Якщо у початковий момент часу, при $t = 0$ $Y(0) < Y_p$, то $A = Y(0) - Y_p < 0$ і з часом інтегральні криві віддаляються від рівноважного розв'язку (11), тобто з часом при фіксованих параметрах a , b , k і E національний дохід падає (бо показник експоненти додатний).

2. За умови, що $t = 0$ (в початковий момент часу) $Y(0) > Y_p$ і національний дохід зростає — інтегральні криві віддаляються догори від рівноважної прямої $Y = Y_p$.

Неокласична модель економічного зростання. Основний інструмент неокласичного аналізу економічного зростання - виробнича функція. У спрощеному випадку двофакторна виробнича функція задається як $Y = F(K, L)$ де Y — національний дохід, K — капітал (виробничі фонди), L — обсяг витрат праці, $F(K, L)$ — однорідна функція першого порядку, тобто $F(\lambda K, \lambda L) = \lambda F(K, L)$. Якщо ввести у розгляд величини капіталоозброєності праці $k = \frac{K}{L}$ і продуктивності праці $y = \frac{Y}{L}$, то у виробничій функції можна перейти до нових змінних:

$$Y = F(K, L) = LF\left(\frac{K}{L}, 1\right) = Lf(k) \Rightarrow y = f(k) \quad (13).$$

Рациональний зміст виробничої функції має відповідати спробі визначення найбільш доцільних комбінацій капіталу та праці для досягнення максимального обсягу продукції. Модель ґрунтується на таких передумовах:

1. Природний приріст трудового населення відбувається за сталим темпом зростання, тобто

$$L' = \alpha L \quad (14).$$

2. Інвестиції витрачаються на збільшення виробничих фондів та амортизацію, тобто

$$I = K' + \beta K \quad (15),$$

де β — норма амортизації.

Якщо норма інвестицій дорівнює I , має вигляд

$$K' = IY - \beta K = I F(K, L) - \beta K \quad (16),$$

або

$$K' = I L f(k) - \beta K$$

Далі логарифмуємо функцію $k = \frac{K}{L}$, та знаходимо її повний диференціал

$$\frac{k' dt}{k} = \frac{K' dt}{K} - \frac{L' dt}{L}$$

$$\frac{k'}{k} = \frac{K'}{K} - \frac{L'}{L}$$

Останню рівність можна переписати за допомогою виразів (14) та (16)

$$k' = I f(k) - (\alpha + \beta) k \quad (17).$$

Здобуте рівняння є диференціальним рівнянням першого порядку з відокремлюваними змінними відносно функцій $k(t)$. При аналізі розв'язків рівняння важливо виявити їхні різні властивості, дослідити повну картину інтегральних кривих. Особливу роль тут відіграють нулі правої частини рівняння, які називають стаціонарними точками. Для рівняння (17) стаціонарні точки відшукуємо з умови $k' = 0$, тобто $I f(k) - (\alpha + \beta) k = 0$.

Корінь цього алгебраїчного рівняння $k_{st} = const$ і буде стаціонарною точкою.

Задача 3. Виробництво національного доходу характеризується виробничою функцією $Y = K^{\frac{1}{2}} L^{\frac{1}{2}}$. Описати динаміку фондоозброєності праці та подати її як функцію t .

Залежність виробничої функції від фондоозброєності праці k виражається функцією $y = k^{\frac{1}{2}}$, отже рівняння (17) набуває вигляду $\frac{dk}{dt} = I \sqrt{k} - (\alpha + \beta) k$.

Розділимо змінні $\frac{dk}{I \sqrt{k} - (\alpha + \beta) k} = dt$ і проінтегруємо, замінивши $k^{\frac{1}{2}} = u$, після чого остаточно визначимо загальний розв'язок рівняння

$$k(t) = \left(\frac{1}{\alpha + \beta} + C e^{-\frac{1}{2}(\alpha + \beta)t} \right)^2 \quad (18),$$

де C — довільна стала.

Стаціонарний розв'язок рівняння (18) визначаємо з умови $k' = 0$ або $I \sqrt{k} - (\alpha + \beta) k = 0$.

Отже ненульовий частинний розв'язок рівняння $k_{st} = \frac{I^2}{(\alpha + \beta)^2}$.

При $t \rightarrow \infty$ загальний розв'язок прямує до частинного розв'язку k_{st} , тобто $k = k_{st}$. Це обумовлює при незмінних вихідних параметрах I , α та β прямування функції фондоозброєності до стаціонарного значення незалежно від початкових умов. В такому разі кажуть, що $k = k_{st}$ — точка стійкої рівноваги.

ВИСНОВКИ

Таким чином можна зробити висновок, що математичне моделювання економічних процесів дає можливість розв'язувати сучасні прикладні задачі аграрної промисловості, особливо, якщо використовувати надійні та достовірні данні, змістовно описувати об'єкт, його кількісні характеристики, вигляд залежності між складовими елементами. Вивчення базового матеріалу при розв'язанні задач прикладного характеру має бути основною рисою сучасної методології викладання математики.

Література:

1. Гусак А.П., Гулівата І.О. Математичне моделювання як засіб здійснення професійної спрямованості навчання математики на економічних спеціальностях ВНЗ. Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Педагогіка.

Соціальна робота. 36. наук. праць. 2016. Вип. 1 (38). С. 105—107.

2. Дутка Г.Я. Фундаменталізація математичної освіти майбутніх економістів: монографія. Київ: УБС НБУ, 2008. 478 с.

3. Кириласчук С.А. Прикладна спрямованість викладання вищої математики студентам економічного профілю ВНЗ / С.А. Кириласчук, З.В. Бондаренко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2017. Вип. 4 (90). С. 22—26.

4. Нічуговська Л.І. Адаптивна концепція математичної освіти студентів ВНЗ і конкурентоспроможність випускників: методологія, теорія, практика: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. 153 с.

5. Рум'янцева К.Є. Міждисциплінарна спрямованість курсу вищої математики в економічній освіті. Фізико-математична освіта: науковий журнал. 2017. Вип. 1 (11). С. 97—100.

6. Барковський В.В., Барковська Н.В. Вища математика для економістів: 5-те вид. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. — 448 с.

7. Берегова Г.І. Математика для економістів: вища математика (перша частина): навч. посібник / Г. І. Берегова, В. Н. Гладунський. — К.: УБС НБУ, 2014. — 374 с.

8. Рум'янцева К.Є. Впровадження математичних методів у професійну підготовку майбутніх економістів. / Науковий Вісник Ужгородського університету. Серія: "Педагогіка. Соціальна робота". Випуск 2 (39) 2016. С. 216—220.

References:

1. Husak, L.P. and Hulivata, I.O. (2016), "Mathematical modeling as a means of implementing the professional orientation of mathematics education in economic specialties of universities", *Naukovy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Serii: Pedagogika. Sotsial'na robota*, vol. 1(38), pp. 105—107.

2. Dutka, H.Ya. (2008), *Fundamentalizatsiia matematychnoi osvity majbutnikh ekonomistiv* [Fundamentalization of mathematical education of future economists], Kyiv, Ukraine.

3. Kyrylaschuk, S.A. and Bondarenko Z.V. (2017), "The applied orientation of teaching higher mathematics to students of the economic profile of higher educational institutions", *Visnyk Zhytomyr'skoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*, vol. 4 (90), pp. 22—26.

4. Nichuhov's'ka, L.I. (2008), *Adaptyvna kontseptsiiia matematychnoi osvity studentiv VNZ i konkurentospromozhnist' vypusknikov: metodolohiia, teoriia, praktyka* [Adaptive concept of

mathematical education of university students and competitiveness of graduates: methodology, theory, practice], Poltava, Ukraine.

5. Rum'iantseva, K.Ye. (2017), "Interdisciplinary orientation of the higher mathematics course in economic education", *Fizyko-matematychna osvita*, vol. 1 (11), pp. 97—100.

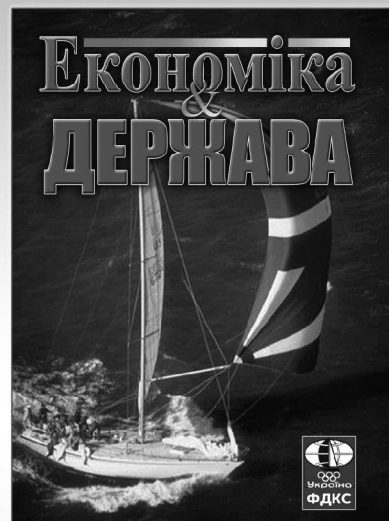
6. Barkov's'kyj, V.V and Barkov's'ka, N.V. (2010), *Vyscha matematyka dlia ekonomistiv* [Higher mathematics for economists], 5th ed, Kyiv, Ukraine.

7. Berehova, H.I. and Hladun's'kyj, V.N. (2014), *Matematyka dlia ekonomistiv: vyscha matematyka (persha chastyna)* [Mathematics for economists: higher mathematics (part one)], Kyiv, Ukraine.

8. Rum'iantseva, K.Ye. (2016), "Implementation of mathematical methods in the professional training of future economists", *Naukovy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Serii: Pedagogika. Sotsial'na robota*, vol. 2 (39), pp. 216—220.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2022 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ**

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: **economy_2008@ukr.net**

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 336.7

Yu. Teereshko,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economies and Digital Business, State University of Intellectual Technologies and Communications

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1976-6300>**T. Tardaskina,**

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Marketing, Management, Public Management and Administration, State University of Intellectual Technologies and Communications

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3818-7029>**V. Alkhimova,**

Postgraduate student of the Department of Marketing, Management, Public Management and Administration, State University of Intellectual Technologies and Communications

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7302-6031>**O. Bilous,**

Master's student of the Department of Economies and Digital Business, State University of Intellectual Technologies and Communications

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2622-6871>

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.19.48

MODERN TRENDS AND DIGITAL VECTORS OF DEPOSIT CORPORATIONS' DEVELOPMENT

Ю. В. Терешко,к.е.н., доц. кафедри Економіки та цифрового бізнесу,
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку**Т. М. Тардаскіна,**к.е.н., доц. кафедри маркетингу, менеджменту, публічного управління та адміністрування,
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку**В. В. Алхімова,**аспірант кафедри маркетингу, менеджменту, публічного управління та адміністрування,
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку**О. О. Білоус,**магістрант кафедри Економіки та цифрового бізнесу,
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЦИФРОВІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ ДЕПОЗИТНИХ КОРПОРАЦІЙ

The current trends of deposit corporations' development are a component that is constantly at the center of state policy. This is because this component is the basic factor, which ensures the liquidity of the domestic economy. Given this and some other factors, the attention of state authorities to the development of deposit corporations is constantly growing. In particular, this attention has been signed recently due to the extremely powerful impact of the COVID-19 pandemic on the domestic economy and its massive shocks to the Russian military aggression. An additional threat is a wave of financial innovation from digitization. Although it has been a safety net for deposit corporations to accumulate free funds, it has also been a trigger for the development of FinTech and BigTech companies that operate through the platform and other technologies, benefit from network effects and, following expansion strategies, move from non-financial services to such, which allow them to compete in the market of financial services. The article is oriented on studying modern trends and characteristics of digital trends of deposit corporation development. Within the framework of the survey, attention was paid to the fact that the number of deposit corporations in Ukraine has decreased due to the fall in profitability of banking activity and the increase in the number of FinTech and BigTech companies in the financial services market. According to the results of the study, the growth rate of total assets of FinTech and BigTech companies

outpace the growth of such assets in deposit corporations. The same is the dynamics of accumulated total liabilities. The rapid growth of the role of Fintech and Bigtech companies in the financial market requires immediate regulatory action by the state, as it creates several systemic and non-financial risks for the financial stability of Ukraine. It is proved that the priority task of the state is to create digital vectors of joint development of deposit corporations, FinTech, and BigTech companies within which each participant will get their competitive advantages.

Сучасні тенденції розвитку депозитних корпорацій є одними з базових чинників, який забезпечує ліквідність вітчизняної економіки. Враховуючи це, а також низку інших чинників, увага державних органів влади до розвитку депозитних корпорацій постійно зростає. Зокрема, останнім часом така увага значна, у зв'язку із надзвичайно потужним впливом пандемії COVID-19 на вітчизняну економіку та її масштабними потрясіннями сформованими російською військовою агресією. Додатковою загрозою є хвиля фінансових інновацій від цифровізації, яка, хоча і стала запобіжником, що зберіг можливості депозитних корпорацій акумулювати вільні кошти, одночасно вона є тригером розвитку Фінтех і Бігтех компаній, які працюючи через платформові та інші технології, отримують переваги від мережових ефектів і, слідуючи стратегії розширення переходять від нефінансових послуг до таких, які дозволяють їм конкурувати на ринку фінансових послуг. Стаття орієнтована на вивчення сучасних тенденцій та характеристик цифрових трендів розвитку депозитних корпорацій. У межах дослідження звернено увагу на той факт, що кількість депозитних корпорацій в Україні знижується. Це пов'язане з падінням прибутковості банківської діяльності та збільшенням кількості Фінтех і Бігтех компаній на ринку фінансових послуг. За результатами дослідження визначено, що темпи приросту сумарних активів Фінтех і Бігтех компаній випереджають приріст таких активів у депозитних корпорацій. Аналогічною є динаміка акумульованих сумарних пасивів. Швидке зростання ролі Фінтех і Бігтех компаній на фінансовому ринку потребує негайних корегувальних дій держави, адже створює низку загальносистемних та нефінансових ризиків для фінансової стабільності України. Доведено, що першочерговим завданням держави є створення цифрових векторів спільного розвитку депозитних корпорацій, Фінтех і Бігтех компаній, у межах яких кожен учасник отримає свої конкурентні переваги. Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у розробці рекомендацій з оптимізації стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року.

Key words: FinTech and BigTech companies; deposit corporations; total assets; total liabilities; financial services market.

Ключові слова: Фінтех і Бігтех компанії; депозитні корпорації; сумарні активи; сумарні пасиви; ринок фінансових послуг.

PROBLEM SETTING (DESCRIPTION OF THE PROBLEM BEING ANALYZED IN GENERAL AND ITS CONNECTION WITH IMPORTANT ACADEMIC OR PRACTICAL TASKS)

The modern tendencies of deposit corporations' development are a component that is constantly at the center of state policy. This is because this component is one of the main factors that ensures domestic economy liquidity. Given this, the attention of state authorities (in particular, the Government of Ukraine, Supreme Rada of Ukraine, and National Bank of Ukraine) to the deposit corporations development is constantly growing while broadening the financial state policy limits. The situation is due to some factors. In particular, this attention has been signed recently due to the extremely powerful impact of the COVID-19 pandemic on the domestic economy and its large-scale shocks to the Russian military aggression produce significant risks for credit intermediation, payments, and creation of credit means of circulation. An additional threat is a wave of financial innovation from digitization. Although it has been a safety net that has kept deposit

corporations' capacity to accumulate free funds in the military economy, it has also become a trigger for the development of FinTech and BigTech companies, which operate through payment and other technologies, and benefit from network effects and, following expansion strategies, move from non-financial services to such ones, which allow them to compete in the market of financial services. According to the above, to ensure financial stability in Ukraine, both modern trends and digital vectors of deposit corporations' development should be studied.

THE ANALYSIS OF THE LAST RESEARCH AND PUBLICATIONS IN WHICH THE SOLUTION TO THIS PROBLEM IS BEGUN

Among the researches in which the solution to the problem of studying trends of deposit corporations' development is started in parallel with their digitalization vectors, we have allocated new knowledge and systematic investigation Bezbtach R., Dovgan J., Zitar M., Zelinska V., Kasyan I., and others. The problem is that most of the available studies focus on analyzing the specifics of the deposit corporations sector functioning in the

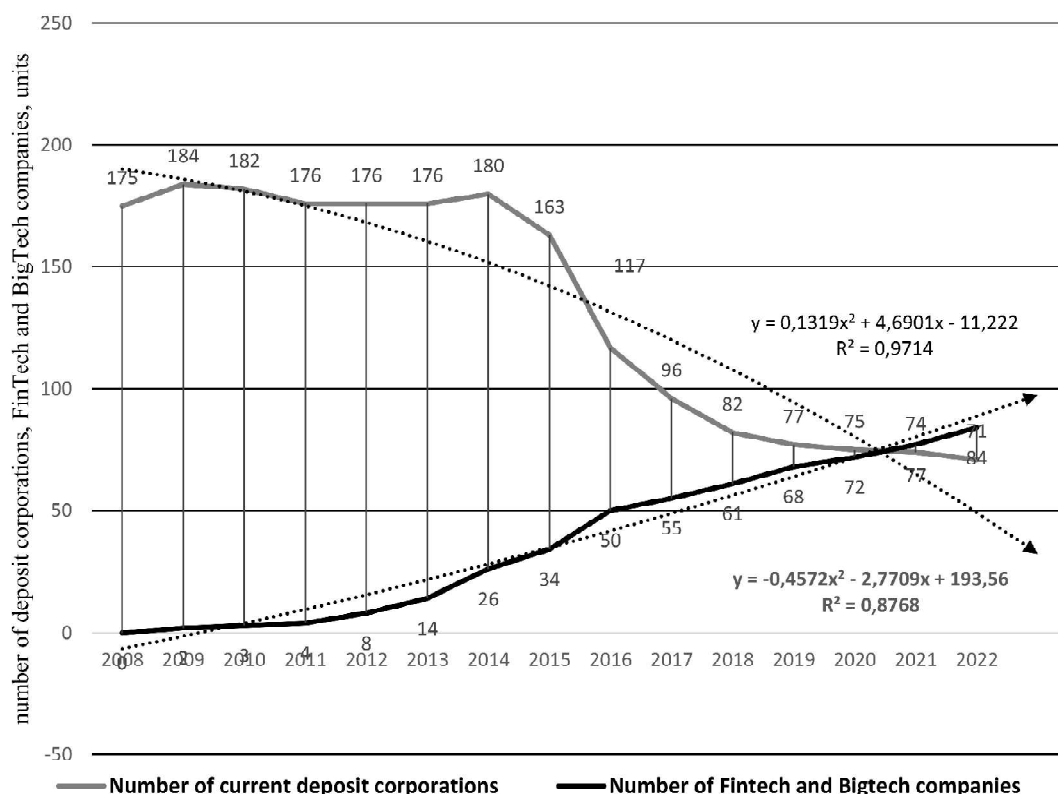

Fig. 1. Dynamics of changes in the number of deposit corporations, FinTech and BigTech companies on the financial services Ukraine market, from 2008 to 2022

Source: Data of the National Bank of Ukraine and Ernst & Young Global Limited.

digital economy or identifying the main problems that arise in the activity process (related to the emergence of FinTech and BigTech companies as new forms of banking activity). At the same time, the connection between the development trends of deposit corporations and the digital economy formed by a wave of financial innovations based on the possibilities offered by digitalization remains out of the attention of scientists. This wave came from outside the banking system, embodied in the form of new providers of financial services.

THE WORDING OF THE PURPOSES OF THE ARTICLE (PROBLEM)

The article studies modern tendencies and characteristics of digital trends in the development of deposit corporations.

THE PAPER'S MAIN BODY WITH FULL REASONING OF ACADEMIC RESULTS

The authors will understand the subjects of economic activity, realizing financial intermediation, and imitating debt obligations under deposit corporations. In the domestic economy, savings banks, mortgage banks, clearing and investment banks, and others can be used for such corporations. From 2015 to 2022, the number of such corporations in the State Register decreased

from 180 to 71. This was due to a fall in the profitability of banking activity due to political and economic crises (which always synthesize a sharp decrease in funding, due to significant outflow of clients' funds, limited access to international capital markets, etc.) and increased financial technology (fintech) and business players in the financial services market (it is illustrated by Figure 1). In fact, according to the above data, it is obvious that in 2022, 71 deposit corporations accounted for 84 FinTech and BigTech companies, and as result innovation corporations are increasingly facing competition. Currently, there is no commonly accepted definition of FinTech and BigTech. Therefore, we will define them in the Ernst & Young Global Limited approach that identifies FinTech companies as players focused on new technologies provided, they seek to compete with traditional deposit corporations in providing financial services, and BigTech as platform companies (such as Google, Facebook, Apple, Amazon, Alibaba, or Tencent), if they act as new providers of services similar to those provided by deposit corporations.

In particular, the volume of total assets accumulated by deposit corporations remains significant and growing in dynamics (for example, from 2008 to 2022, the accumulated total assets

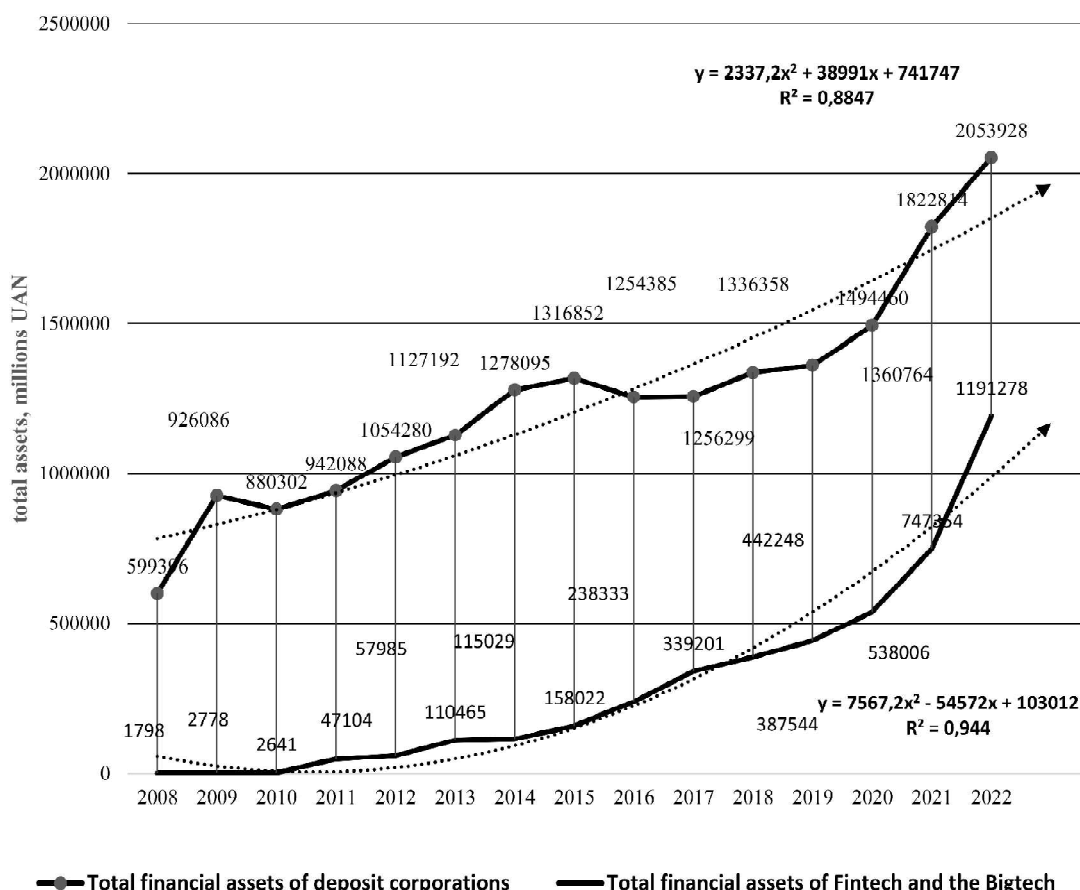

Fig. 2. Dynamics of total assets accumulation of deposit corporations, FinTech and BigTech from 2008 to 2022 (millions UAH)

Source: according to the Ukraine Ministry of Finance [4] and Ernst & Young Global Limited.

increased from 599398 to 2053928 million UAH. or 242%). However, this indicator in FinTech and BigTech companies is growing simultaneously (thus, from 2008 to 2022 the volume of accumulated total assets increased from 1798 up to 1191278 million UAH or 562%). The results of the analysis of dynamics of total assets of deposit corporations, FinTech, and BigTech companies from 2008 to 2022 are given in Fig. 2.

At the same time, it is obvious that the rate of growth of the total assets of FinTech and BigTech companies outpaces the growth of such assets in deposit corporations caused by a much larger volume of automated and it-oriented services in the field of credit. For example, according to Ernst & Young Global Limited for FinTech and BigTech companies on loans provided, this is 96% of services, while deposit corporations figure ranges from 5 to 11,2%. The same is the dynamics of accumulated total liabilities. In deposit corporations from 2008 to 2022, the volume of liabilities remains significant and in dynamics is growing, but, at the same time, this indicator in FinTech and BigTech companies (characterized by the outgrowth rates) is growing. This is the

most noticeable change in accumulated funds (Fig. 3).

Thus, from 2008 to 2022, on deposit corporations, the sum of accumulated funds of economic entities increased from 111995 to 758434 million UAH (or 577%), and individuals' funds from 163482 to 727022 million UAH (or 344%) [5]. According to FinTech and BigTech companies, the sum of accumulated funds of economic entities increased from 336 to 447476 million UAH (or 1200%), and individuals' funds from 490 to 610698 million UAH (or 1100%). This is since the opening of different types of IBAN accounts in most deposit corporations is connected with complex procedures that require the personal presence of the client. At the same time, FinTech and BigTech companies create alternative services that allow opening corporate accounts and obtaining IBAN without physical presence requirements (e.g., Holvi, TransferWise, Payoneer, etc.). In any case, clients receive a full-fledged digital account with the following functions:

- 1) receiving of funds and payment of accounts;
- 2) tracking of payments and free maintenance of their account;

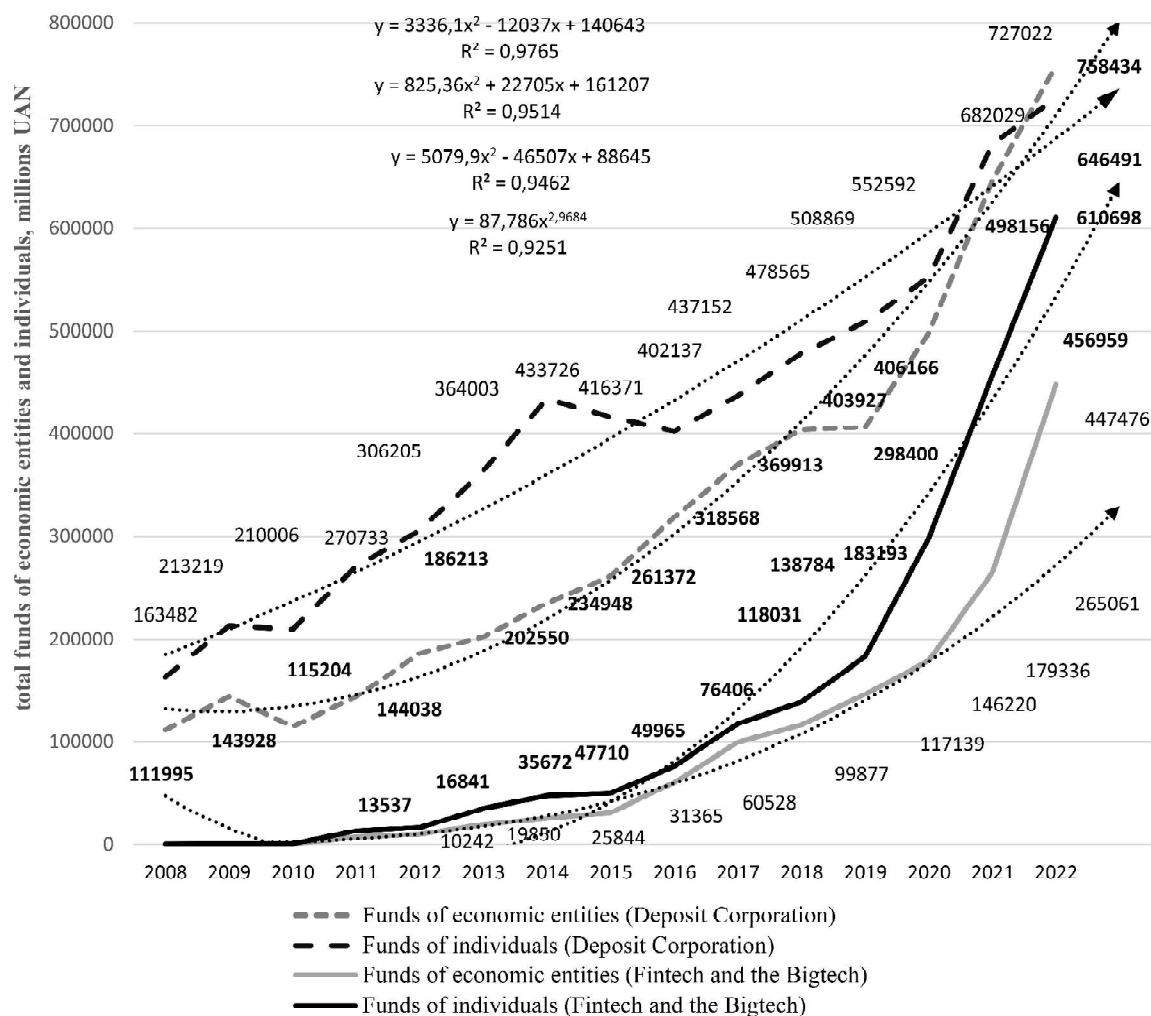

Fig. 3. Dynamics of accumulation of total funds of economic entities and individuals of deposit corporations, FinTech and BigTech from 2008 to 2022 (millions UAN)

Source: according to the Ukraine Ministry of Finance [5] and Ernst & Young Global Limited.

3) connection of PayPal and receipt of payments through it.

The rapid growth of the role of FinTech and BigTech companies in the financial market requires immediate action by the Government of Ukraine, Supreme Rada of Ukraine, and National Bank of Ukraine, as it creates risks for the financial stability of Ukraine. This is since such companies as deposit corporations:

1) are exposed to the underlying bank risks (in particular liquidity risks, credit, and market risks) associated with systemic risk;

2) are exposed to the inflow of non-financial risks (excessive use of artificial intelligence, over-automated or it-oriented services create a propensity to cyberattacks and systemic failures).

It is impossible to avoid systemic and non-financial risks for FinTech and BigTech companies. Thus, the priority task of the state is to create digital vectors for the joint development of deposit

corporations, FinTech, and BigTech companies within which each participant will receive its competitive advantages. We state that the National Bank of Ukraine is currently encouraging cooperation between deposit corporations, BigTech, and FinTech companies. For example, on 11.06.2018, the National Bank approved a Regulation on the organization of the risk management system in banks of Ukraine and banking groups), in which the key positions established requirements for cooperation with outsourcers. In fact, under this provision, each banking institution is obliged to develop an internal order of outsourcers' cooperation (including BigTech and FinTech companies) [2]. Note that, we offer the same digital vectors that will ensure the coexistence of deposit corporations, FinTech, and BigTech companies because their collaboration will only foster intermediary chains and create risk-sharing problems.

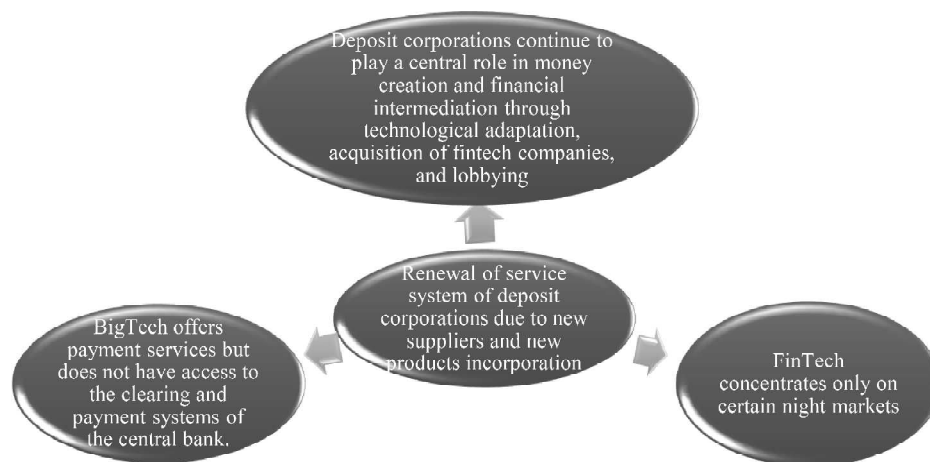

Fig. 4. Digital vector of deposit corporations' development by incorporation of new suppliers and new products

Source: developed by the author based on [1; 6; 7].

In our opinion, among such vectors can be distinguished the following:

- updating of service system of deposit corporations;
- transformation of the role of deposit corporations and the structure of the financial system;
- transformation of services-oriented relations of deposit corporations at the top and bottom levels of the financial market.

The digital vector for updating the service system of deposit corporations can be formed by incorporating of new suppliers and new products, including MobileWallet for Android and IOS with comprehensive functionality, remote office systems, PREPAID plastic cards, etc. (the main components of the vector are given in Fig. 4).

The specific thing is that the selection of this vector requires:

- (1) changes in regulation and supervision of deposit corporations (which was available when digitalization has just started and non-financial risks have not been a priority);
- 2) increase the importance of non-financial risks to deposit corporations and their more accurate reflection in prudential regulation;
- 3) upgrading of the qualification of staff of regulatory and supervisory bodies.

The digital vector on the transformation of the role of deposit corporations and the structure of the financial system (the main components of the vector are given in Figure 5). Such a vector can be formed if the central bank starts introduction of retail digital currencies, and deposit corporations

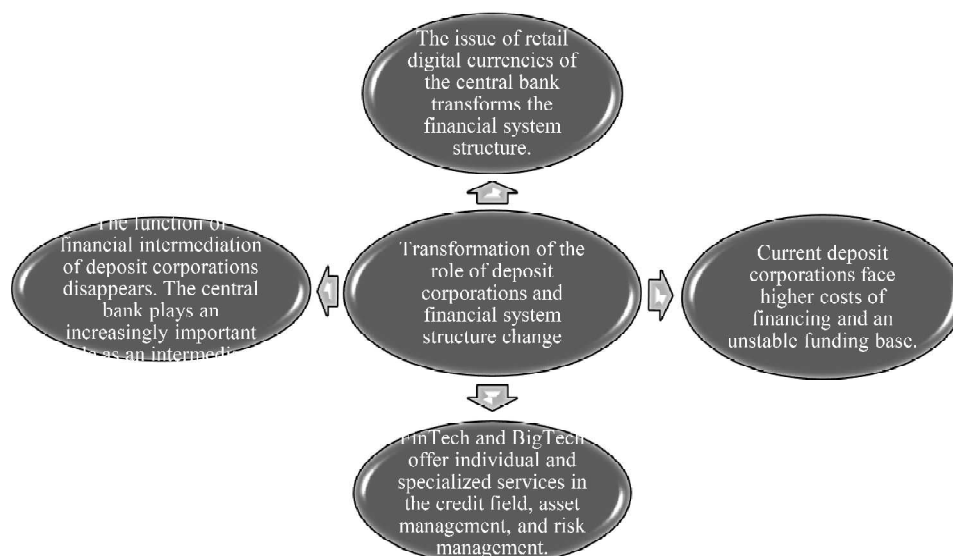

Fig. 5. Digital vector of transformation of the role of deposit corporations and financial system structure

Source: developed by the author based on [1; 3].

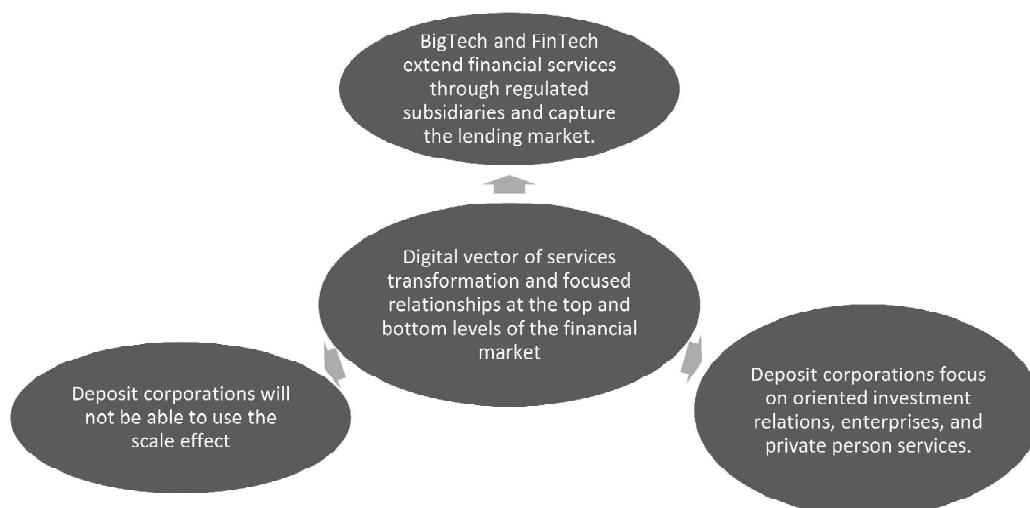

Fig. 6. Digital vector of services transformation and focused relationships at the top and bottom levels of the financial market

Source: developed by the author based on [2; 3; 7].

abandon their role as the basis of the financial system (since traditionally stable client deposits will switch, at least partially, to digital currency).

Selecting this vector requires:

1) development of methodology for estimation of efficiency of output of retail digital currencies of the central bank. This is due to the fact that the decision to issue them should balance the gain in efficiency with risks of stability of the financial system;

2) separation of financial intermediation activities from other activities of FinTech and BigTech (for example, by establishing subsidiaries or non-banks that fall within the regulatory perimeter);

3) expanding cooperation between regulators in different sectors and jurisdictions.

The digital vector on the transformation of services-oriented relations of deposit corporations at the top and bottom levels of the financial market (the main components of the vector are given in Figure 6). Such a vector can be formed if the activity of deposit corporations is focused on investment relations, enterprises and private person's service.

Selection of this vector requires:

1) separate activity of financial intermediation from other activities of Fintech and Bigtech;

2) creation of regulatory perimeter and conditions of access to financial security network for FinTech, BigTech, and deposit corporations.

We note that, regardless of the two-way digital vector of the development of deposit corporations, the structure of output support and reduction of their capacities should be strengthened. This is since any vector corporation will face increased

competition in the financial market and will lose part of its profit. This will necessarily lead to the fact that existing deposit corporations will reduce their activities or leave the market. This process can cause financial turbulence. For this process to be smooth, the Government of Ukraine, Supreme Rada of Ukraine, and National Bank of Ukraine can also actively promote it, at the same time: 1) avoiding state support of inviable deposit corporations; 2) relaxing barriers to exit the financial market and liquidation; 3) promoting merger and formation of associations of deposit corporations.

CONCLUSIONS FROM THIS STUDY AND PROSPECTS FOR FURTHER EXPLORATION IN THIS AREA

Within the framework of the study, attention was paid to the fact that the number of deposit corporations in Ukraine has decreased. This is due to a fall in the profitability of banking activity due to the repeated political and economic crises and the increase of FinTech and BigTech companies in the financial services market. According to the results of the study the following conclusions were made:

1. At present, the volume of total assets accumulated by deposit corporations remains significant and growing in dynamics (thus, from 2008 to 2022, the accumulated total assets increased from 599398 to 2053928 million UAH). At the same time, this indicator is growing in FinTech and BigTech companies. At the same time, it is obvious that the rate of growth of total assets of FinTech and BigTech-companies outpace the growth of such assets in deposit corporations caused by a much larger volume of automated and

it-oriented services in the sphere of crediting. The same dynamics of accumulated total liabilities.

2. The rapid growth of the role of FinTech and BigTech companies in the financial market requires immediate action by the Government of Ukraine, Supreme Rada of Ukraine, and National Bank of Ukraine, as it creates some systemic and non-financial risks for Ukraine's financial stability, which cannot be avoided. Thus, the priority task of the state should be the creation of digital vectors for the joint development of deposit corporations, FinTech, and BigTech where each participant will get its competitive advantages. We state that we offer exactly the digital vectors that will ensure the coexistence of deposit corporations, FinTech, and BigTech as independent financial market entities, as their cooperation will be extended by intermediary chains and will create problems of mutual risk sharing.

3. Among the digital vectors of deposit corporations' development, we have allocated the following: renewal of the service system of deposit corporations; transformation of the role of deposit corporations and financial system structure; transformation of services, oriented relations of deposit corporations in the top and bottom levels of the financial market. Let us state that, regardless of the two-way digital vector of deposit corporations' development, the structure of support of the output and its reduction in capacity should be strengthened. This is because any vector corporation will face increased competition in the financial market and lose part of its profit.

The prospects of further developments in this direction are to develop recommendations on optimization of the strategy of development of the financial sector of Ukraine till 2025.

Література:

1. Беззуб Р.Ю. Проблеми розвитку необанків в Україні. Розвиток банківських послуг та інновацій в цифровій економіці: матеріали наук.-практ. інтерн. конф. студ. аспір. і молод. вчених. Київ, 14 квітня 2019 р. — С. 57—59.

2. Глотов М. Цифрова економіка і трансформація банків, Юридична газета онлайн, 2019. URL.: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/bankivske-ta-finansove-pravo/cifrova-ekonomika-i-transformaciya-bankiv.html>

3. Житар М. О., Зелінська В. С. Необанкінг: Зарубіжний досвід та українська перспектива, Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України, 2019. Вип. № 2, С. 81—95.

4. Мінфін, Сумарні активи українських комерційних банків з 2008 по 2022 рр. (млн грн),

URL.: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/active/>

5. Мінфін, Сумарні пасиви українських комерційних банків з 2008 по 2022 рр. (млн грн) URL.: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/passive/>

6. Онищенко Ю.І. Банківська діяльність в умовах розвитку цифрових технологій. Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка, 2018, Вип. № 8, С. 160—165.

7. Шелудько С.А., Браткевич П.П. Вплив цифровізації на банківський бізнес в Україні. Приазовський економічний вісник, 2019, Вип. № 5, С. 334—338.

References:

1. Bezzub, R.Yu. (2019), "Problems of development of neobanks in Ukraine", *Rozvytok bankivsk'kykh posluh ta innovatsij v tsyfrovij ekonomitsi. II Vseukrains'ka naukovo-praktychna Internet-konferentsiia studentiv, aspirantiv i molodykh vchenykh* [Development of banking services and innovations in digital economy. II Ukrainian scientific and practical Internet conference of students, graduate students and young scientists], Kyiv, Ukraine, pp. 57—59.

2. Glotov, M. (2019), "Digital economy and transformation of banks", *Yurydychna hazeta onlayn*, available at: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/bankivske-ta-finansove-pravo/cifrova-ekonomika-i-transformaciya-bankiv.html> (Accessed 12 November 2021).

3. Zhytar, M.O. and Zelinska, V.S. (2019), "Neobanking: foreign experience and ukrainian perspective", *Zbirnyk naukovykh prats' Universytetu derzhavnoi fiskal'noi sluzhby Ukrainy*, Vol. 2, pp. 81—95.

4. Ministry of Finance (2022), "Total assets of Ukrainian commercial banks from 2008 to 2022 (million UAH)", available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/active/> (Accessed 12 November 2021).

5. Ministry of Finance (2022), "Total liabilities of Ukrainian commercial banks from 2008 to 2022 (million UAH)", available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/passive/> (Accessed 12 November 2021).

6. Onishchenko, Yu.I. (2018), "Banking activity in the conditions of development of digital technologies", *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Ekonomika*, Vol. 8, pp. 160—165.

7. Sheludko, S.A. and Bratkevych, P.P. (2019), "Influence of digitalization on banking business in Ukraine", *Pryazovs'kyj ekonomichnyj visnyk*, Vol. 5, pp. 334—338.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2022 р.

УДК 658.152:005.1'71'

Г. О. Антонюк,
аспірант, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3704-7008>

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.19.56

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЕВОЛЮЦІЇ ПОНЯТТЯ "СТРАТЕГІЯ" В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Н. Antoniuk,
Postgraduate student, Bila Tserkva National Agrarian University

EVOLUTION OF THEORETICAL APPROACHES IN ENTERPRISE MANAGEMENT

Стаття присвячена розгляду еволюційних підходів в управлінні підприємством. Доведено, що на сьогодні розвиток бізнесових структур великою мірою зумовлюється результативністю стратегічного управління, спроможного забезпечити високі кінцеві результати діяльності та дозволяє підприємствам у найближчій і довгостроковій перспективі успішно розвиватися в конкурентному середовищі, тобто в ситуації швидких, радикальних та часто непередбачуваних змін. За своєю сутністю стратегічне управління є полідисциплінарною наукою, яка об'єднує відомі наукові дисципліни та напрями. Однак питання про об'єкт його вивчення на сьогодні не викликає дискусії, оскільки зрозуміло, що це — бізнес-організація або підприємство у всіх його формах.

Розглядаючи питання еволюції підходів до управління підприємством необхідно зазначити, що вони орієнтовані більшою мірою на зростаючий рівень нестабільності зовнішнього середовища, ніж на вирішення питання передбачуваності майбутнього.

Авторський підхід до аналізу основних концепцій стратегічного управління спирається на обґрунтування економічних, соціально-психологічних та організаційних засад цих концепцій, а також їх внесок до єдиної концепції стратегічного менеджменту.

Аналіз узагальненої інформації дає підстави для висновку, що у процесі розвитку теорії стратегічного управління сформувалися певні напрями, для яких характерні такі особливості: когнітивна — розробка стратегії розглядається з погляду психології, як ментальний, тобто розумовий, інтелектуальний, процес пізнання стратега; дизайну — формування стратегії — це визначення перспективи, концепції, продуманий процес, у якому підвищена увага приділяється оцінюванню зовнішніх і внутрішніх ситуацій. При цьому відповідальність за формування та якість стратегії покладається на керівника, який приймає рішення; планування — стратегія є закономірним результатом усвідомленого контролюваного процесу формалізованого планування, що базується на грамотному та всебічному дослідженні середовища та проведення стратегічного аналізу, необхідності передбачити майбутнє та готуватися до нього.

Отже, в узагальненому вигляді стратегія являє собою напрям, траєкторію способів розвитку підприємства, орієнтований на досягнення її цілей. При цьому економічна стратегія є основою, що забезпечує необхідні параметри економічної ефективності в межах стратегічного управління. Фактично стратегічне управління більшою мірою зорієнтоване на розробку заходів і прийомів досягнення стратегічних цілей розвитку підприємства в умовах посилення нестабільності й невизначеності зовнішнього середовища, ніж на вирішення питань передбачення майбутнього.

The article is devoted to the consideration of evolutionary approaches in enterprise management. It is proved that today the development of business structures is largely determined by the effectiveness of strategic management, which is able to ensure high final performance results and allows enterprises in the near and long term to develop successfully

in a competitive environment, specifically in a situation of rapid, radical and often unpredictable changes. By its essence, strategic management is a multidisciplinary science that unites well-known scientific disciplines and areas. However, the question of the object of its study does not cause discussion today, since it is clear that it is a business organization or an enterprise in all its forms.

When considering the issue of the evolution of approaches to enterprise management, it should be noted that they are focused more on the increasing level of instability of the external environment than on solving the issue of predictability of the future.

The author's approach to the analysis of the main concepts of strategic management is based on the justification of the economic, socio-psychological and organizational foundations of these concepts, as well as their contribution to the unified concept of strategic management.

The analysis of the generalized information gives grounds for the conclusion that in the process of developing the theory of strategic management, certain directions were formed, which are characterized by the following features: cognitive — strategy development is considered from the point of view of psychology, as a mental, i.e. mental, intellectual process of knowing the strategist; design — strategy formation is the definition of a perspective, concept, a well-thought-out process in which increased attention is paid to the assessment of external and internal situations. At the same time, the responsibility for the formation and quality of the strategy rests with the manager who makes the decision; planning — strategy is a natural result of a conscious controlled process of formalized planning, based on a competent and comprehensive study of the environment and conducting a strategic analysis, the need to predict the future and prepare for it.

So, in a generalized form, the strategy is a direction, a trajectory, a way of development of the enterprise, aimed at achieving its goals. At the same time, the economic strategy is the basis that provides the necessary parameters of economic efficiency within the framework of strategic management. In fact, strategic management is more focused on the development of measures and techniques for achieving the strategic goals of the company's development in conditions of increased instability and uncertainty of the external environment than on solving issues of predicting the future.

Ключові слова: підприємство, стратегія, управління, ефективність, зовнішнє середовище.

Key words: enterprise, strategy, management, efficiency, external environment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Темпи зміни навколишнього середовища, трансформації взаємодії підприємства із зовнішнім середовищем, поява нових загроз і можливостей в аспекті інноваційних технологій, обумовлюють значне посилення ролі стратегічного управління розвитком виробництва, яке стає інструментом стійкого й ефективного розвитку підприємств.

Наявність у підприємствах довгострокових планів, визначена місія та цілі його функціонування не розглядається як однозначний доказ використання інструментів стратегічного управління. У деяких підприємствах стратегія розглядається як конкретний довгостроковий план досягнення визначеної довгострокової мети, але фактичного не враховує вплив зовнішнього середовища. Тобто вважається, що всі зміни і процеси, які відбуваються у зовнішньому середовищі підприє-

мства, є передбачуваними, контрольованими і керованими. При стратегічному управлінні необхідно враховувати динамічність і мінливість зовнішнього середовища підприємства.

На сьогодні розвиток бізнесових структур великою мірою зумовлюється результативністю стратегічного управління, спроможного забезпечити високі кінцеві результати діяльності та дозволяє підприємствам у найближчій і довгостроковій перспективі успішно розвиватися в конкурентному середовищі, тобто в ситуації швидких, радикальних та часто непередбачуваних змінах. За своєю сутністю стратегічне управління є полідисциплінарною наукою, яка об'єднує відомі наукові дисципліни та напрями. Однак питання про об'єкт його вивчення на сьогодні не викликає дискусії, оскільки зрозуміло, що це — бізнес-організація або підприємство у всіх його формах.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Серед зарубіжних науковців, які зробили істотний внесок у розробку наукових засад управління, необхідно виділити дослідження таких авторів, як: Р. Акофф, И. Ансофф, Р. Брейлі, П. Друкер, Б. Карлоф, У. Кінг, Д. Кліланд, Ф. Котлер, Р. Піндайк, М. Портер, Г. Саймон, А. Стрікленд, А. Томпсон, Д. Хан та ін. Водночас залишається недостатньо вивченою низка теоретичних аспектів стратегічного управління підприємствах.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних підходів до тлумачення поняття "стратегія" на основі дослідження еволюційного розвитку теорій управління підприємством.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В процесі проведення наукових досліджень автором, слушною є думка вітчизняних науковців, які зазначають, що міждисциплінарність стратегічного управління як безперервний процес управління організацію, направлений на збереження життєздатності підприємства (компанії, фірми) та надбання конкурентних переваг на основі можливостей зовнішнього середовища та внутрішнього його потенціалу, зумовлена особливостями об'єкта, який на сьогодні є складним соціально-еколого-економічним організмом [1].

Розглядаючи питання еволюції підходів до управління підприємством необхідно зазначити, що вони орієнтовані більшою мірою на зростаючий рівень нестабільності зовнішнього середовища, ніж на вирішення питання передбачуваності майбутнього. Загальноприйнята класифікація підходів до управління підприємством включає в себе чотири системи: управління, яке базується на контролі виконання або бюджетування (із 1900 р.); управління на основі екстраполяції, або довгострокове планування, коли темп зміни у зовнішньому середовищі підприємства прискорюється, але майбутнє ще можна спрогнозувати на основі тенденцій минулого (із 1950 р.); управління на основі передбачення змін, або стратегічне планування, де ще більше прискорюється темп зміни зовнішнього середовища, однак передбачити безпеки й загрози його можливо із включенням до стратегічному плану розвитку підприємства (1970 р.); управління на основі гнучких екстрених рішень, або стратегічне управління, коли численні важливі завдання виникають дуже

стрімко, тому їх неможливо вчасно передбачити (із 1900 р.). Як термін стратегічне управління виникло в 60-70-ті роки ХХ ст. в результаті подальшого розвитку систем управління, пов'язаних зі змінами проблем та умов виробництва, а із 90-х років його інструменти підприємства поступово починають застосовувати у своїй практичній діяльності. Використання лише довгострокового планування, яке передбачає подовження історично сформованих тенденцій розвитку підприємства на майбутній період та спирається на принципи екстраполяції, уже не відповідало змінам у ринковому середовищі. Перехід від довгострокового до стратегічного планування став життєво необхідним для багатьох підприємств, які функціонують у ринковому середовищі, а також на міжнародних ринках та в умовах глобалізації. Трансформації, які відбуваються як у світовій економічній системі, так і в економіці окремих країн, спонукали до зміщення уваги вищої ланки менеджменту підприємства до зовнішнього середовища з метою своєчасного й відповідного реагування на зміни, що в ньому відбуваються.

Класик сучасного стратегічного управління — Р. Акофф, розглядав феномен будь-якої організації як триєдину сутність: перша — підприємство уявляється як машина, функцією яких є обслуговування її творців, забезпечення їх адекватною віддачею на витрачені час і кошти; друга — як підприємство — це організм, а підрозділи його, як важливі органи організму, пов'язані між собою та виконують певні функції, основними цілями, як у будь-якого організму, є виживання та ріст; підприємство — як організація, яка є ціленаправленою системою, частиною однієї або більше ціленаправлених систем, частинами, якої є люди, що мають власні цілі [2].

Зазначимо, що авторський підхід до розгляду об'єкта стратегічного управління бізнес-організації спирається на вищевикладений підхід Р. Акоффа та полягає в сприйнятті фірми у триєдиному нерозривному вигляді як економічної одиниці, системи процесів та організації людей. Такий вибір автора дисертаційного дослідження визначається необхідністю, з одного боку, багатоаспектного розгляду цього поняття, а з іншого — виділення напрямів його аналізу й оцінки.

Одним із перших на важливість обґрунтованих стратегічних рішень керівництва компанії як економічного інституту наголошував П. Друкер у праці "Практика менеджменту", опублікованій в 1954 р. [3]. У подальшому автор

займався розробкою теорії стратегічного планування та визначив його як неперервний процес прийняття рішень, які супроводжується високим рівнем ризику із максимальним розумінням його можливого впливу в майбутньому [4]. При цьому дослідник виділив і ряд рис, за якими було б помилково характеризувати стратегічне планування, яке він уявляв як процес аналізу, а послідовне використання попередньо заготовлених прийомів і методик. Він підкреслював, що будь-які рішення повинні прийматися менеджментом на сьогодні із розрахунком на максимальну ефективність цього рішення за невідомих обставин завтрашнього дня. Обґрунтовував, що стратегічне планування не має за мету усунути можливі ризики або спрогнозувати можливий розвиток подій.

Ще одним провідним науковцем у питаннях стратегічного менеджменту вважають А. Чандлера, дослідження якого були направлені на розуміння стратегії, росту та структури великих промислових підприємств. Щодо визначення предмета дослідження стратегічного управління як наукового напрямку, то у фаховій літературі викладено різні підходи, що мають певні відмінності. Прийнято стверджувати, що одним із перших науковців, який запропонував наукове розуміння стратегії фірми, був саме А. Чандлер, у якому він зробив наголос на визначенні довгострокових цілей: "Стратегія є встановлення основних довгострокових цілей і задач підприємства й розробка програми дій та розподілу ресурсів, необхідних для досягнення цих цілей [5]. Необхідно зазначити, що вищерозглянуті визначення є актуальними й на сьогодні, однак А. Чандлер дає класичне формулювання стратегії, яке підтримується автором дослідження та характеризується як визначення довгострокових цілей і завдань підприємства, передбачення та реалізація цілого ряду дій та виявлення необхідних ресурсів для досягнення поставлених цілей.

Теоретичну основу сучасного стратегічного управління як наукової дисципліни становлять десятки фундаментальних та прикладних наукових дисциплін, у розвитку яких виділено чотири етапи його розвитку [6]. Так, перший "доаналітичний" етап (1960-ті — перша половина 1970-х років) розвиток базується на таких науках, як теорія організації та дослідження операцій; другий етап еволюції стратегічного управління "становлення наукової дисципліни" (середина 1970-х-1980-ті роки) пов'язаний із галузевою організацією, неортодоксальними економічними теоріями фірми, соціологією і психологією; третій етап — розвиток на власній

основі (кінець 1980-х — 1990-ті роки) спирався на економічну теорію організацій та ранні концепції фірм; четвертий етап "формування динамічної теорії стратегічного управління" (початок 2000-х років) базується на теорії підприємства Шумпетера, еволюційної економічної теорії, ресурсної теорії фірм і теорії лідерства.

Авторський підхід до аналізу основних концепцій стратегічного управління спирається на обґрунтування економічних, соціально-психологічних та організаційних засад цих концепцій, а також їх внесок до єдиної концепції стратегічного менеджменту. Результати узагальнення концепцій свідчать, що стратегічне управління як наукова дисципліна на сьогодні перебуває в допарадигмальному стані, для якого характерні часті та глибокі дискусії про правомірність методів, проблем і стандартних рішень [7]. Цей факт підтверджується постпозитивістськими концепціями Т. Куна та І. Лакатоса, які визначали основні вимоги наукової дисципліни, наявність деякої фіксованої центральної системи усіх визнаних наукових досягнень, що на сьогодні в явному вигляді відсутня в стратегічному управлінні. Зазначимо, що постмодерністська інтерпретація науки (праці Д. МакКлоскі, А. Кламера, П. Файерабенда та ін.) такою має ряд ідей, які співзвучні із теоріями стратегічного управління. Як наголошують дослідники, можна виділити п'ять важливих особливостей "постмодерністської" методології в стратегічному управлінні: системний характер передумов, неоднорідність основної одиниці аналізу, поєднання нормативного та позитивного підходів дослідження, нове трактування співвідношення універсалізму та методологічний комплементаризм [6, с. 8].

Починаючи із моменту появи інтересу до вивчення стратегій у науці сформувалося декілька шкіл, кожна з яких обґрунтовує власний підхід до визначення стратегії та процесу її формування. Встановлено, що перша спроба систематизованого аналізу й узагальнення наукових шкіл стратегічного менеджменту належить Г. Мінцбергу.

Аналіз узагальненої інформації дає підстави для висновку, що у процесі розвитку теорії стратегічного управління сформувалися певні напрями, для яких характерні такі особливості: когнітивна — розробка стратегії розглядається з погляду психології, як ментальний, тобто розумовий, інтелектуальний, процес пізнання стратега; дизайну — формування стратегії — це визначення перспективи, концепції, продуманий процес, у якому підвищена увага приділяється оцінюванню зовнішніх і внутрішніх

ситуацій. При цьому відповідальність за формування та якість стратегії покладається на керівника, який приймає рішення; планування — стратегія є закономірним результатом усвідомленого контрольованого процесу формалізованого планування, що базується на грамотному та всебічному дослідженні середовища та проведення стратегічного аналізу, необхідності передбачити майбутнє та готуватися до нього.

Особливий інтерес становлять перші три школи, оскільки концентрують увагу на обґрунтуванні формування ідеального алгоритму ефективної стратегії. Наукові праці основних представників цих наукових шкіл є важливими, оскільки всі вони охоплюють методи аналізу стратегій компаній і галузей, що використовуються. Прибічники школи дизайну сприймають економічну стратегію компанії як відповідність між особливостями фірми та тими можливостями, які визначають її позицію у зовнішньому середовищі [9].

Згідно з підходом прихильників цієї школи, існує лише одна визначена та найбільш результативна стратегія, а однією людиною, відповідальною за її формування, є керівник компанії. Отже, основним завданням виконавчого або генерального директора, на якого покладається роль стратега, є ретельний аналіз та співставлення зовнішнього оточення компанії та можливої реакції на нього. Найбільш помітним представником цієї школи є К. Ендрюс, який у 1965 р. зі своїми колегами із Гарвардського університету підготував підручник з бізнес-стратегій, де розробив засади SWOT-аналізу [10].

Цей метод широко використовується у різних сферах при проведенні якісних і кількісних досліджень, та виділяє сильні (S — strengths) і слабкі (W — weaknesses) сторони компанії, а також зовнішні можливості (O — opportunities) та загрози (T — threats) розвитку галузі. Результати використання цього методу є досить суб'єктивними, а серед його недоліків часто виокремлюють статичність, фрагментарність, описовий характер та ін. Навіть якщо користувач методу SWOT володіє глибокими знаннями та високим рівнем кваліфікації, висновки можуть бути досить поверхневими. Тим не менше, використання SWOT-аналізу доцільно якщо не для формування стратегії, то для одержання загального уявлення про розвиток компанії на поточний момент та стислого огляду основних її особливостей. Пізніше, відповідаючи на критику SWOT-аналізу за відсутністю конкретних рекомендацій щодо розробки стратегій, його автор Х. Вайхріх запропонував

матрицю TOWS. За допомогою цієї матриці на основі вже відомих традиційних складових автор назвав чотири можливих варіанти стратегії: стратегія SO — максимізація сильних сторін і спроможностей; стратегія ST — максимізація сильних сторін і мінімізація загроз; стратегія WO — мінімізація слабких сторін і максимізація можливостей; стратегія WT — мінімізація слабких сторін та загроз [11].

Незважаючи на те, що фактично школа планування виникла одночасно зі школою дизайну, наукова спільнота до неї виявила інтерес пізніше. У більшості моделей, запропонованих представниками цієї школи, наявний загальний алгоритм стратегічного планування. Багато в чому цей алгоритм перегукується із SWOT-аналізом школи дизайну, однак постає в більш формалізованому вигляді. Зазвичай, стратегічне планування складається із шести кроків: постановка завдань, зовнішній аудит, внутрішній аудит, оцінка стратегії, операційна стратегія, програмування процесу в цілому [8, с. 49—53].

На відміну від школи дизайну керівництву компанії тепер залишається лише схвалити стратегію на завершальному етапі, а не розробляти її. Провідний представник школи планування — американський економіст І. Ансофф, запропонував свій власний підхід до класифікації стратегій, виділивши чотири можливі стратегії росту, доступні компаніям, і відобразив їх у вигляді матриці "товар-ринок" [12, с. 114].

Основна ідея матриці Ансоффа полягає в тому, що між товарами, які виробляються підприємством, та ринками збуту, як діючими (старими), так і майбутніми існує взаємозв'язок. Саме тому в компанії може бути кілька варіантів розвитку та росту, що зумовлено комбінацією "старих" і "нових" товарів і ринків. Завдання цієї матриці — допомогти фірмі зробити оптимальний вибір на користь найбільш доцільної програми дій. Так, стратегія проникнення передбачає спробу збільшити обсяги продажу існуючого товарного асортименту на вже освоєному ринку, основними інструментами реалізації якої є залучення нових споживачів за рахунок активізації реклами або зниження цін. Стратегія розвитку ринку може бути задіяна шляхом освоєння нових ринків сегментів або удосконалення існуючої товарної пропозиції підприємства з метою задоволення потреб нових споживачів. Щодо стратегії розвитку продукту, то вона передбачає розробку й виведення на ринок нових видів продукції, у тому числі із використанням раціональних тех-

нологій їх виробництва. Очевидно, що остання стратегія потребує залучення великих обсягів коштів на інноваційні розробки. Зазначимо, що в реальній практиці, для максимально можливого розвитку та виживання в умовах конкуренції бізнесові структури орієнтуються на комбінування цих трьох стратегій. Четверта стратегія диверсифікації передбачає одночасний відхід від існуючої продуктової лінійки та освоєних цільових сегментів. Стратегія диверсифікації вважається найбільш прогресивною, вимагає нових методів організації бізнесу та поділяється на вертикальну, та горизонтальну [12, с. 119].

Послідовники школи позиціонування не лише визнають основні постулати шкіл дизайну та планування, але й додають до них два ключових аспекти. По-перше, у наукових працях наголошується на значенні самих стратегій, а не лише процесу їх формування. По-друге, школа позиціонування фокусується на змісті стратегій та вказує на важливість всебічного дослідження, які вивчають рекомендаційний бік стратегічного менеджменту [13, с. 81]. Основна відмінність цієї школи від шкіл дизайну та планування полягає в ідеї обмеження кількості стратегій, що використовуються для досягнення очікуваних результатів у кожній галузі.

Школу позиціонування пов'язують насамперед із М. Портером, дослідження якого дали потужний поштовх розвитку стратегічного менеджменту, а створена школа стала в цій області домінуючою на досить тривалий період. У своїй книзі "Конкурентна стратегія: методика аналізу галузей та конкурентів" дослідник виділив п'ять основних сил, які визначають галузеву конкуренцію та ефективність стратегій: змагання між існуючими фірмами, ринкова влада покупців, ринкова влада постачальників, загроза субститутів та нових конкурентів [14, с. 38]. Отже, підхід цього вченого до створення стратегії компанії ґрунтується на детальному аналізі зовнішнього середовища. З метою протидії конкурентним силам М. Портер також виділив три базових варіанти конкурентної стратегії, які можуть трансформуватися відповідно до специфічних галузевих ситуацій: абсолютне лідерство у витратах; диференціація; інша назва — стратегія лідерства у сфері якості; фокусування [14, с. 73].

Стратегію низьких витрат для галузей сільськогосподарського виробництва можливо реалізувати шляхом запровадження механізму ресурсозбереження, використання ефекту економії на масштабі, механізації та автоматизації

виробничих процесів, роботизації тощо. Друга стратегія — диференціації — передбачає створення та виведення на ринок продукції, яка визнається споживачами на ринку як унікальна за рахунок високої її якості, інноваційності технології, екологічності та ін. Стратегія фокусування є стратегією спеціалізації бізнесу за різними ознаками: визначеним видом продукції чи послуг, технологією, типом клієнтів-покупців, географічним регіоном тощо з метою забезпечення найкращого обслуговування конкретної цільової групи ринку й досягнення конкурентних переваг у вузькому секторі ринку бізнесу за рахунок ефекту мінімізації витрат і/або диференціації.

Стратегія фокусування відрізняється тим, що дія її сконцентрована на вузькому сегменті діяльності. Очевидно, що за ефективного використання фокусування фірма може досягти як диференціації за рахунок якнайкращого задоволення потреб цільового споживача, так і лідерства у витратах при обслуговуванні вузького сегменту ринку. Обмеженням у використанні стратегії фокусування, як і для стратегії диференціації, розглядається відсутність можливості одержати більшу частку ринку. Зазначимо, що до стратегії М. Портер підходить як до створення унікальної та максимально вигідної позиції за рахунок ведення певних видів діяльності. Правильний їх вибір дає змогу забезпечити стійку конкурентну перевагу за рахунок зниження витрат або посилення диференціації. Підбір найбільш ефективної комбінації видів діяльності здійснюється на основі того, що вони мають бути сумісними, взаємопосилюватись, оптимізувати зусилля компанії в цілому.

Узагальнюючи вищезазначене можна зробити висновок про відсутність єдиного підходу до класифікації десяти шкіл стратегій та обґрунтованості кожного із проаналізованих підходів. Розглядаючи бізнес-організацію як триєдність економічного об'єкта, системи та організації людей аналізовані школи стратегій доцільно розглядати з позиції базових складових стратегічного менеджменту. У зв'язку із цим логічною є структуризація стратегічних шкіл Г. Мінцбергом, який зазначав, що школа дизайну та планування одночасно спирається на економіку та теорію організації. Школи позиціонування та зовнішнього середовища базуються на економічній теорії, а школа підприємництва, навчання, влади, культури та когнітивна школа взяли за основу стратегічного планування фірм особистісні якості суб'єктів бізнес-організацій. І лише школа конфігурацій

охоплює всі області бізнес-організації при розробці стратегії її розвитку.

Інша класифікація концепцій стратегічного управління запропонована Д. Тісом із співавторами [15]. Дослідники виділили дві групи, які охоплюють чотири види парадигм теорії стратегічного управління: перша група об'єднує концепції конкурентних сил Портера та стратегічного конфлікту; до другої — віднесено ресурсну концепцію та концепцію динамічних здібностей. Отже, аналіз шкіл стратегій Г. Мінцберга та класифікація Д. Тіса дає загальну уяву про численність підходів до побудови методології стратегічного управління, що дає підстави для висновку, що теорія стратегічного управління перебуває у процесі активного пошуку універсальної концепції за відсутності єдності поглядів теоретиків на базові основи цієї наукової дисципліни. Підходи в стратегічному управлінні спираються на макроекономічну теорію або на теорію організації, деякі із них визнають значення соціальної психології. Незважаючи на декілька спроб створення міждисциплінарних моделей стратегічного управління, вони не одержали визнання професійним товариством.

Розглянувши наукові школи та сформовані концепції стратегічного менеджменту, перейдемо до узагальнення підходів щодо його дефініції. Так, на думку Г. Мінцберга, Б. Альстранда та Ж. Лампеля, стратегія — це сукупність п'яти "П": план, принцип поведінки, позиція, перспектива, прийом [13]. Водночас А. Томпсон та А. Стрікланд визначають стратегію як план управління організацією, спрямований на посилення її позицій, як найповнішого задоволення потреб споживачів та досягнення поставлених цілей [16]. Подібний підхід до тлумачення стратегії можна знайти у М. Мескона, М. Альберта і Ф. Хедоурі, які стверджують, що вона за своєю сутністю є детальним, всебічним і комплексним планом, призначеним для забезпечення існування місії організації та досягнення її цілей [17].

Узагальнюючи підходи українських та іноземних науковців до дефініції поняття стратегії можна виділити такі підходи: "стратегія підприємства — це комплекс принципів його діяльності та відносин із зовнішнім середовищем, перспективних цілей і відповідних рішень по вибору інструментів досягнення цілей" [18, с. 10]; "стратегічне управління полягає у встановленні та підтримці рівноважних взаємовідносин та взаємодій в системі "середовище — організація" [16, с. 20]; "стратегічне управління подається як реалізація концепції, в якій по-

єднуються цільовий та інтегральний підходи до діяльності підприємства, що дає можливість встановлювати цілі розвитку, порівнювати їх із наявними можливостями (потенціалом) підприємств і приводити їх у відповідність шляхом розробки та реалізації системи стратегій ("стратегічного набору") [19, с. 16—20]; "стратегічне управління — це реалізація концепції, в якій поєднуються цільовий, системний, ситуаційний та інтегральний підходи до діяльності підприємства, що дає змогу встановлювати цілі розвитку, порівнювати їх із наявним потенціалом і приводити їх у відповідність з останнім, розробляючи та реалізуючи стратегічний набір [20, с. 102]; "комплексна стратегія, яка охоплює всі сфери та підсистеми підприємства ..., у якій підприємство є "процесором", здійснюючи переробку зовнішніх вихідних і власних стратегій у вихідну стратегію, що використовується як керівництво до дії ..., така стратегія називається політикою підприємства" [21, с. 35—30]; "стратегічне управління — це динамічний процес аналізу, вибору стратегій, планування, забезпечень та реалізації розроблених планів організацією" [22, с. 40]; "стратегічне управління — це управління організацією, яке спирається на людський потенціал як на основу організації, орієнтує виробничу діяльність на запити споживачів, гнучко реагує і здійснює своєчасні зміни в організації, які відповідають викликові з боку оточення і дозволяють створювати конкурентні переваги, що у сукупності дає можливість організації вижити у довготривалій перспективі, досягаючи при цьому своєї мети" [23, с. 52]; "стратегічне управління — це багатоплановий, формально-поведінковий управлінський процес, який допомагає формулювати та виконувати ефективні стратегії, що сприяють балансуванню відносин між організацією (включаючи її окремі частини) та зовнішнім середовищем, а також досягненню визначених цілей [24, с. 76]; "стратегічне управління — це такий вид управління підприємством, фірмою тощо, який базується на людському потенціалі як основі організації, орієнтує виробничу діяльність на запити ринку, здійснює гнучке регулювання і своєчасні зміни в організації, що відповідають змінам навколишнього оточення і дозволяють отримати конкурентні переваги, що в сукупності допомагає організації вижити і досягти своєї мети в довготерміновій перспективі" [25, с. 39—40].

ВИСНОВКИ

Отже, в узагальненому вигляді стратегія являє собою напрям, траєкторію способів роз-

витку підприємства, орієнтований на досягнення її цілей. При цьому економічна стратегія є основою, що забезпечує необхідні параметри економічної ефективності в межах стратегічного управління. Фактично стратегічне управління більшою мірою зорієнтоване на розробку заходів і прийомів досягнення стратегічних цілей розвитку підприємства в умовах посилення нестабільності й невизначеності зовнішнього середовища, ніж на вирішення питань передбачення майбутнього.

Встановлено відсутність єдиного підходу до класифікації десяти шкіл стратегій та обґрунтованості кожного із проаналізованих підходів. Розглянуті школи стратегій доцільно розглядати з позиції базових складових стратегічного менеджменту (економіку, теорію організацій та соціальну психологію). Простежуються відмінності у розумінні стратегії поняття, однак їх об'єднує дефініція цього поняття як усвідомленої та обґрунтованої сукупності норм і правил, які є основою розробки та прийняття управлінських рішень, що впливають на майбутній стан організації як засобу її зв'язку із зовнішнім середовищем.

Виявлено, що у науковій літературі дослідники виділяють наступні види стратегій, які формуються на основі об'єкта стратегічного управління: корпоративну стратегію (стратегія підприємства); бізнес-стратегію, ділову, або конкурентну (стратегія окремого підрозділу підприємства або його бізнес-процесів); функціональну стратегію (стратегія функціональної зони господарювання або її функціональних служб).

Література:

1. Гарафонов О. І. Стратегічне управління: принципи та підходи до класифікації стратегій розвитку. Чернігівський науковий часопис. Серія 1, Економіка і управління № 1 (4), 2013. С. 50—58.
2. Акофф Р. А. Планирование будущего корпорации: Пер. с англ. М.: Сирин, 2002. 256 с.
3. Drucker P. The Practice of Management. New York: Harper&Row, 1954. 392 p.
4. Drucker P. Management: Tasks, Responsibilities, Practices. Fitzhery & Whiteside Ltd. Toronto, 1985. P. 92.
5. Chandler A. D., Jr. Strategy and Structure: Chapters in the History of American Enterprise. MIT Press: Cambridge, MA., 1962. P. 463, с. 16.
6. Катькало В. С. Эволюция теории стратегического управления, 2-е изд. СПб.: Высшая школа менеджмента; ИД С.-Петербургского ун-та, 2008. 548 с.
7. Кун Т. Структура научных революций: Пер. с англ. М.: Прогресс, 1977. 300 с., с. 29
8. Mintzberg H., Ahlstrand B., Lampel J. Strategy Safari: A Guided Tour Through the Wilds of Strategic Management. Simon&Schuster Inc., New York, 1998. 405 p.
9. Christensen R., Andrews K., Bower J., Hamermesh R., Porter M. Business policy: text and cases., 5th ed. Homewood: Irwin, 1982. P. 164.
10. Learned E., Christensen R., Andrews K., Guth W. Business policy: text and cases. Homewood: Irwin, 1965. 846 p.
11. Weihrich H. The TOWS Matrix — A Tool For Situational Analysis. 1982. Vol.15. №2. P. 61.
12. Ansoff I. Strategies for Diversification. Harvard Business Review. 1957. №5. P. 114.
13. Минцберг Г., Альстранд Б., Лампель Ж. Стратегическое сафари. Экскурсия по дебрям стратегического менеджмента. М: Альпина Паблишер, 2012. 367 с.
14. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов. М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. С. 38.
15. Teece D. J., Pisano G. P., Shuen A. Dynamic capabilities and strategic management. Strategic Management Journal. 1997. № 18 (7). P. 509—533.
16. Томпсон А. Стратегический менеджмент: искусство разработки и реализации стратегии. М.: Банки и биржи, 1998. 576 с.
17. Мескон М. Основы менеджмента. М.: Дело, 1997. 704 с.
18. Мізюк Б. М. Основи стратегічного управління: підручник. Львів: Магнолія, 2009. 544 с.
19. Минцберг Г. Школы стратегий. СПб: Издательство Питер, 2000. 174 с.
20. Шершньова З. Є. Стратегічне управління: підручник. К.: КНЕУ, 2004. 699 с.
21. Клейнер Г.Б. Стратегия предприятия. М.: Дело АНХ, 2008. 568 с.
22. Василенко В.О., Ткаченко Т.І. Стратегічне управління підприємством: Навч. посібник. Вид. 2-ге, виправн. і доп. За ред. Василенко В.О. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 400 с.
23. Виханський О.С. Стратегическоеуправление: Учебник. 2-е изд., перераб. і доп. — М.: Гардарика, 1998. 296 с.
24. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності: Навч. посіб./ за ред. А.А. Мазараки. К.: Київ Нац. торг.-екон. ун-т, 2012. 824 с.
25. Дикань В.А. Стратегічне управління: Навч. посіб. К.: "Центр учбової літератури", 2013. 272 с.

References:

1. Harafonova, O.I. (2013), "Strategic management: principles and approaches to the classification of development strategies", Chernihiv's'kyj naukovyj chasopys. Serii 1, Ekonomika i upravlinnia, vol. 1 (4), pp. 50—58.
2. Akoff, R.L. (2002), Planirovaniye budushchego korporatsyy [Planning for the future of the corporation], Syryn, Moscow, Russia.
3. Drucker, P. (1954), The Practice of Management, Harper&Row, New York, USA.
4. Drucker, P. (1985), Management: Tasks, Responsibilities, Practices, Fitzhery & Whiteside Ltd, Toronto, Canada.
5. Chandler, A.D. Jr. (1962), Strategy and Structure: Chapters in the History of American Enterprise, MIT Press, Cambridge, MA., USA.
6. Kat'kalo, V.S. (2008), Evoliutsiya teoryi stratezhicheskoho upravleniya [Evolution of the theory of strategic management], ysshaia shkola menedzhmenta; YD S.-Peterburhskoho un-ta, St.Petersburg, Russia.
7. Kun, T. (1977), Struktura nauchnykh revoliutsiy [The structure of scientific revolutions], Prohress, Moscow, Russia.
8. Mintzberg, H. Ahstrand, B. and Lampel, J. (1998), Strategy Safari: A Guided Tour Through the Wilds of Strategic Management, Simon&-Schuster Inc., New York, USA.
9. Christensen, R. Andrews, K. Bower, J. Hamermesh, R. and Porter, M. (1982), Business policy: text and cases., 5th ed., Irwin, Homewood, USA.
10. Learned, E. Christensen, R. Andrews, K. and Guth, W. (1965), Business policy: text and cases, Irwin, Homewood, USA.
11. Weihrich, H. (1982), "The TOWS Matrix — A Tool For Situational Analysis", Long Range Planning, vol. 15, no. 2, pp. 61.
12. Ansoff, I. (1957), "Strategies for Diversification", Harvard Business Review, vol. 5, p. 114.
13. Myntsberh, H. Al'strand, B. and Lampel', Zh. (2012), Stratezhicheskoe safary. Ekskursiya po debriam stratezhicheskoho menedzhmenta [Strategic safari. A tour of the wilds of strategic management], Al'pyna Pablysher, Moscow, Russia.
14. Porter, M. (2005), Konkurentnaia stratehiya: Metodyka analiza otraslej y konkurentov [Competitive Strategy: Methodology for Analyzing Industries and Competitors], Al'pyna Byznys Buks, Moscow, Russia.
15. Teece, D.J. Pisano, G.P. and Shuen, A. (1997), "Dynamic capabilities and strategic management", Strategic Management Journal, vol. 18 (7), pp. 509—533.
16. Tompson, A. (1998), Stratezhicheskij menedzhment: yskusstvo razrabotky y realizatsyy stratehiy [Strategic management: the art of developing and implementing a strategy], Banky y byrzhzy, Moscow, Russia.
17. Meskon, M. (1997), Osnovy menedzhmenta [Fundamentals of management], Delo, Moscow, Russia.
18. Miziuk, B.M. (2009), Osnovy stratehichnoho upravlinnia [Fundamentals of strategic management], Mahnoliia, Lviv, Ukraine.
19. Myntsberh, H. (2000), Shkoly stratehiy [Schools of strategies], Pyter, St.Petersburg, Russia.
20. Shershn'ova, Z.Ye. (2004), Stratehichne upravlinnia [Strategic management], KNEU, Kyiv, Ukraine.
21. Klejner, H.B. (2008), Stratehiya predpriyatiya [Enterprise strategy], Delo ANKh, Moscow, Russia.
22. Vasilenko, V.O. and Tkachenko T.I. (2004), Stratehichne upravlinnia pidpriemstvom [Strategic management of the enterprise], Tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.
23. Vykhans'kyj, O.S. (1998), Stratezhicheskoe upravlenye [Strategic management], Hardaryka, Moscow, Russia.
24. Mazaraki, A.A. (2012), Menedzhment zovnishn'oekonomichnoi diial'nosti [Management of foreign economic activity], Kyiv Nats. torh.-ekon. un-t, Kyiv, Ukraine.
25. Dykan', V.L. (2013), Stratehichne upravlinnia [Strategic management], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2022 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток**

Виходить 12 разів на рік

**включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)**

**Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643**

Спеціальність 281

**e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73**

УДК 631.15:005.21

О. В. Гомон,
аспірант, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3773-7391>

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.19.65

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

О. Homon,
Postgraduate student, Bila Tserkva National Agrarian University

THEORETICAL PRINCIPLES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES STRATEGIC MANAGEMENT

Стаття присвячена оцінці теоретичних засад стратегічного управління сільськогосподарськими підприємствами. Доведено, що в умовах посилення турбулентності факторів зовнішнього середовища перед підприємствами агробізнесу, зокрема сільськогосподарськими підприємствами, постають завдання розробки стратегій розвитку, які б забезпечили їх стійкий розвиток, що можливо шляхом переходу вітчизняних товаровиробників до високоефективних методів організації виробництва сільськогосподарської продукції на основі запровадження інноваційних розробок. Очевидно, що стратегія сільськогосподарського підприємства при виборі вектора його розвитку повинна визначатися з урахуванням дії ринкових законів, законів економіки аграрного виробництва, а також враховувати поетапність переходу до інноваційного типу розвитку.

Зазначимо, що, незважаючи на велику кількість досліджень теоретичних засад стратегічного розвитку господарюючих суб'єктів, на сьогодні не сформовано єдиної класифікації базових стратегій, не визначено можливості їх комбінованого застосування, окрім того не враховуються галузеві особливості в основних підходах реалізації їх стратегічного розвитку.

Результати аналізу практики діяльності сільськогосподарських підприємств та узагальнення теоретичних розробок є підґрунтям для висновку про те, що динаміка їхнього розвитку залежить від стану фінансової стійкості. У цьому вбачається вплив вартісно-орієнтованого підходу та забезпечення росту виробничо-господарської системи, необхідність відповідного налаштування вартісно-утворювальних процесів підприємства. Погляди представників різних шкіл вартісно-орієнтованого управління базуються на концепціях і теоріях, найбільш поширеними з яких є концепція грошових потоків, часової цінності грошей, ризику і дохідності, портфельна теорія, ризику і дохідності, теорія структури капіталу, дивідендної політики та ін. За всіх відмінностей концепції мають спільність в тому, що з економічного погляду вартість — це уречевлена у товарах і послугах суспільно необхідна праця та економічні відносини між суб'єктами господарської діяльності, що пов'язані із суспільним поділом праці, обміном товарами й послугами.

Модель бізнес-процесів підприємства, яка базується на неперервності їх трансформації відповідно до концепції стратегії росту, що орієнтована на зміни та розвиток у стратегічному аспекті. Оскільки модель націлена на створення ефективної функціональної основи підприємства, то в переліку найважливіших завдань є розробка алгоритму забезпечення фінансової стійкості як одного із гарантів досягнення цілей розвитку підприємства. Системна уява процедури формування стратегії росту підприємства становить практичний інтерес, оскільки надає можливість для розробки методики вибору сценаріїв росту в контексті розвитку підприємства.

Узагальнено положення щодо формування та реалізації стратегії росту підприємства відповідають таким критеріям: універсальність — можливість використання для підприємств різних галузей, розміру, структури; комплексність — охоплення усіх сфер діяльності та процесів підприємства; орієнтація на зміни та розвиток — можливість трансформації відповідно до концепції росту й оцінювання параметрів росту — систему критеріїв вибору сценаріїв росту; урахування фінансового стану — фінансова складова визначає можливість реалізації обраного напрямку; характеристика процесів та їх взаємодія — виявлення ступеня відповідності налаштування процесів обраній стратегії росту.

The article is devoted to the evaluation of the theoretical foundations of strategic management of agricultural enterprises. It has been proven that in the conditions of increased turbulence of environmental factors, agribusiness enterprises, in particular agricultural enterprises, face the task of making development strategies that would ensure their sustainable development, which is possible through the transition of domestic commodity producers to highly efficient methods of organizing the production of agricultural products based on the introduction of innovative developments. It is obvious that the strategy of an agricultural enterprise when choosing a vector of its development should be determined taking into account the effect of market laws, the laws of the economy of agricultural production, and also take into account the gradual transition to an innovative type of development.

It should be noted that, despite the large number of studies on the theoretical foundations of the strategic development of economic entities, a single classification of basic strategies has not been formed to date, the possibility of their combined application has not been determined, and in addition, branch specifics are not taken into account in the main approaches to the implementation of their strategic development.

The results of the analysis of the practice of agricultural enterprises and the generalization of theoretical developments are the basis for the conclusion that the dynamics of their development depends on the state of financial stability. This shows the influence of the value-oriented approach and ensuring the growth of the production and economic system, the need for appropriate adjustment of the value-forming processes of the enterprise. The views of representatives of different schools of value-oriented management are based on concepts and theories, the most common of which are the concept of cash flows, time value of money, risk and return, portfolio theory, theory of capital structure, dividend policy, etc. Despite all the differences, the concepts have in common that, from an economic point of view, value is socially necessary work embodied in goods and services and economic relations between subjects of economic activity related to the social division of labor, exchange of goods and services.

A model of business processes of the enterprise, which is based on the continuity of their transformation in accordance with the concept of a growth strategy is oriented towards changes and development in a strategic aspect. Since the model is aimed at creating an effective functional basis of the enterprise, the list of the most important tasks includes the development of an algorithm for ensuring financial stability as one of the guarantors of achieving the goals of the enterprise's development. A systematic representation of the procedure for forming an enterprise's growth strategy is of practical interest, as it provides an opportunity to develop a methodology for selecting growth scenarios in the context of enterprise development.

Generalized provisions regarding the formation and implementation of the company's growth strategy meet the following criteria: universality — the possibility of use for enterprises of various industries, sizes, and structures; comprehensiveness — coverage of all spheres of activity and processes of the enterprise; orientation to changes and development — the possibility of transformation according to the concept of growth and assessment of growth parameters — a system of criteria for choosing growth scenarios; taking into account the financial situation — the financial component that determines the possibility of implementing the chosen direction; characterization of processes and their interaction — identifying the degree of compliance of process settings with the selected growth strategy.

Ключові слова: сільськогосподарське підприємство, бізнес-процес, стратегічне управління, стратегія, стійкий розвиток.

Key words: agricultural enterprise, business process, strategic management, strategy, sustainable development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах посилення турбулентності факторів зовнішнього середовища перед підприємствами агробізнесу, зокрема сільськогосподарськими підприємствами, постають завдання розробки стратегій розвитку, які б забезпечили їх стійкий розвиток, що можливо шляхом переходу вітчизняних товаровиробників до високоефективних методів організації виробництва сільськогосподарської продукції на основі запровадження інноваційних розробок. Очевидно, що стратегія сільськогосподарського підприємства при виборі вектора його розвитку повинна визначатися з урахуванням дії ринкових законів, законів економіки аграрного виробництва, а також враховувати поетапність переходу до інноваційного типу розвитку.

Концепція стратегії розвитку повинна враховувати необхідність поступової та послідовної зміни принципів ведення господарства, де першим етапом буде можливість дотримувати вектору наздоганяючого розвитку, а другим — забезпечення випереджального розвитку, без досягнення неможливо вирішити стратегічні

завдання аграрного сектору економіки — забезпечення продовольчої безпеки країни.

Спираючись на класичне розуміння розвитку як незворотної та спрямованої зміни об'єкта або процесу, слід розглядати стратегію будь-якого господарюючого суб'єкта як поетапний рух до досягнення бажаного стану в динамічному зовнішньому середовищі. У свою чергу прогресивність або регресивність розвитку об'єкта є його критерієм, у господарському просторі визначатиметься носієм економічних інтересів (держава, власник, працівник). У цілому це зумовлює необхідність аналізу елементної бази стратегії розвитку як інструменту управління, що дасть можливість встановити її адаптивність, перспективність та цілепокладання, тобто ефективність реалізації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Питанням аграрних реформувань, становленню і розвитку багатоукладної економіки в сільському господарстві, розвитку ефективного сільськогосподарського виробництва та вдосконаленню управління присвячено чимало

наукових праць вітчизняних економістів-аграрників, зокрема І.Ф. Баланюка, Й.С. Завадського, І.Г. Кириленка, І.І. Лукінова, В.Я. Месель-Веселяка, О.М. Онищенко, П.Т. Саблука, Г.В. Черевка та багатьох інших. Теоретичні проблеми управління підприємствами розробили такі зарубіжні вчені: М. Альберт, Г. Десслер, П. Друкер, М. Мескон, Ф. Хедоурі.

Вони охопили у своїх працях широке коло питань щодо пошуку резервів збільшення виробництва і підвищення ефективності сільськогосподарства, розробки і реалізації аграрних реформувальних, розвитку різноукладності, вдосконалення економічного механізму господарювання в нових умовах. Проте, розвиток економічної науки вимагає своєчасного перегляду основних теоретичних підходів до формування системи управління сільськогосподарським підприємством.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних засад стратегічного управління діяльністю сільськогосподарських підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Узагальнення результати досліджень, розвиток ідей стратегічного менеджменту сприяло формуванню такої структури, де її основними елементами науковці виділяють лише цілі, місії та поведінку господарюючого суб'єкта [1; 2]. На наше переконання, цього недостатньо, оскільки залишається поза увагою гнучкість у використанні ресурсного потенціалу та формуванні стратегічних активів. Отже, спираючись на логіку поняття "стратегічний розвиток", вважаємо за доцільне розширити перелік елементів стратегії розвитку господарюючого суб'єкта, передбачивши і процедури стратегічного аналізу, планування, коригування; можливості, що виникають у процесі управління, а також ресурси, які використовуються при збалансованому розподілі.

Ресурсне забезпечення бізнесу — ключовий фактор стратегічного розвитку. При цьому необхідно вирішити питання про приращення абсолютного ресурсів з урахуванням запланованих показників виробництва кінцевої продукції. Ресурси — це засоби, які залучаються в технологічний процес і під цілеспрямованим впливом живої праці змінюють свої якісні характеристики, перетворюючись у готовий продукт, що отримує властивості товару на споживчому ринку. На сьогодні дослідники виділяють групи ресурсів, які є, по-перше, різно-

кисними за сутністю, по-друге — взаємозамінними, по-третє — обмеженими. До них відносять природні, матеріальні, трудові, фінансові, інформаційні ресурси [3]. Підкреслюємо, що значення стратегічних вони набувають, якщо сприяють одержанню додаткової економічної ренти в майбутньому, відносно моменту часу їх прикладання під впливом стохастичного середовища.

Зазначимо, що, незважаючи на велику кількість досліджень теоретичних засад стратегічного розвитку господарюючих суб'єктів, на сьогодні не сформовано єдиної класифікації базових стратегій, не визначено можливості їх комбінованого застосування, окрім того не враховуються галузеві особливості в основних підходах реалізації їх стратегічного розвитку. Перелічене вище визначає необхідність обґрунтування стратегічного розвитку підприємств. По-перше, ця галузь характеризується сукупністю господарюючих суб'єктів, переважна більшість яких не належить до великих інтегрованих структур та не може відчутно впливати на зовнішнє середовище. По-друге, галузева специфіка виробництва обмежує можливості впливу на визначення пріоритетних напрямів та відповідних параметрів бізнесу. Дослідники зазначають, що в сільському господарстві найбільш прийнятною є стратегія диференційованого росту, на рівні реалізації економічного інтересу окремого господарюючого суб'єкта це має позитивні прояви, однак на макрорівні можливі порушення пропорційності поставок продовольства.

Очевидно, що економічне зростання здійснюється шляхом досягнення оптимального співвідношення між його потенціалом і зовнішніми факторами, які забезпечують стійкість. Саме ресурсний потенціал дає можливість організації протистояти впливу мінливих зовнішніх факторів або гнучко пристосовуватись до них. Ресурсний потенціал визначається рівнем стійкості підприємства до факторів зовнішнього середовища. У разі слабкості ресурсного потенціалу або його відповідної реакції на виклики зовнішнього середовища виробничо-господарська система руйнується. Отже, завдяки внутрішньому потенціалу вона зберігає здатність розвивати в умовах постійних змін.

З метою вирішення виявлених проблем необхідно розробити методичний підхід до формування та реалізації стратегії. Щодо алгоритму формування стратегії науковці дотримуються однакових суджень. Основними етапами формування стратегії розвитку підприємства

виділяють: аналіз навколишнього середовища та прогнозування; аналіз потенціалу підприємства; визначення цілей підприємства; формування базової стратегії та вибір альтернативних варіантів; формування функціональних стратегій; реалізація стратегії; оцінювання стратегії [4, 5]. Однак вибір стратегії на основі відомих інструментів стратегічного аналізу відбувається, як правило, емпіричним шляхом, що знижує надійність та обґрунтованість прийнятих управлінських рішень. Поширені інструменти стратегічного аналізу, такі як матриця BCG, Shell, McKinsey/GE, Arthur D. Little, матриця І. Ансоффа, М. Портера не дають відповіді на питання стосовно способів досягнення визначених цілей, необхідності реорганізації окремих видів діяльності, не розкривають, яким внутрішнім потенціалом повинно володіти підприємство, вибираючи певну стратегію. Наприклад, матриця М. Портера описує можливі конкурентні стратегії залежно від намірів підприємства вести цінову або нецінову конкуренцію, а також охоплювати весь ринок або його сегмент, не розкриваючи можливостей підприємства виходу на нові ринки, освоювати виробництво нових видів продукції, використовуючи ту чи іншу конкурентну стратегію. Використання методу Бостонської консультативної групи (BCG) втрачає сенс в умовах незростаючого ринку та високої диверсифікованості підприємства, коли невелика частка ринку в якому-небудь виді діяльності не може визначати його потенціал, оскільки є можливість перерозподілу ресурсів. Більш повний перелік характеристик використовується у матрицях Shell, McKinsey/GE. Проте велика кількість показників, які характеризують привабливість ринкового сектору, ускладнює одержання інтегральних оцінок, що частково можна вирішити за допомогою експертних оцінок. Методика оцінки стратегічної позиції, запропонована консалтинговою компанією Arthur D. Little, оцінює ринкову позицію компанії та зрілість галузі, але конкурентна позиція фірма за кожним видом діяльності визначається без урахування загального фінансового стану, не розглядається можливість підтримки фінансового потенціалу [5, с.109].

Відомі методики стратегічного аналізу мають обмеження у практичному використанні й не будуть бути основою для комплексної діагностики розвитку підприємства за видами його діяльності, зокрема, щодо визначення фінансового потенціалу компанії. Розглянуті методики не мають формалізованого алгоритму одержання оцінок. Якісно інший підхід до фор-

мування та реалізації стратегії запропонували Д. Нортон і Р. Каплан, які розробили збалансовану систему показників, що поєднує в собі елементи стратегічного планування, економічного та фінансового аналізу, процесного підходу [6]. Система дає можливість оцінити ступінь економічного росту компанії на поточний момент, вибрати обмежену кількість взаємопов'язаних показників, які всебічно характеризують діяльність підприємства, та будувати управління на основі цих показників. Збалансована система показників включає чотири складові: фінанси, клієнти, внутрішні бізнеспроцеси, розвиток персоналу. Важливою особливістю є взаємозв'язок між цілями та показниками їх досягнення.

Однією із переваг системи є можливість реалізації стратегії в тактико-оперативному режимі при здійсненні контролю за показниками, а недоліків — ускладнене впровадження системи, труднощі із визначенням нефінансових показників. Пов'язаність стратегії із життєвим циклом підприємства зумовлює додаткові труднощі, оскільки важливо правильно визначити стадію життєвого циклу, потрібно також виявити характеристики, які дадуть змогу ідентифікувати стадію. Окрім того, в науковій літературі розглядаються моделі управління, які є аналогами збалансованої системи показників, наприклад, "бортове табло" [7], "управління за цілями" [8], "ділове вікно управління" [9], "концепція внутрішнього ринку Хьюлет-Паккард" [10], "піраміда ефективності" [11] та інші. Кожній із них властиві певні особливості, але з низки причин ці моделі менш поширені.

Розгляд підприємства з позиції системного підходу дає підстави для висновку про те, що його функціонування зумовлено сукупністю взаємопов'язаних процесів, сприятливих для зростання підприємства, яке використовує стратегічний інструментарій. Так, ідея розгляду підприємства у вигляді процесу належить Е. Демінгу, котрий висунув аксіому, на якій базується процесний підхід. Елементами цього підходу є процеси, потоки ресурси, що надходять, як результат здійснення і реакції на виконання вимог [12].

Відповідно до стандарту ISO 9000:2000 під процесом розуміють стійку ціленаправлену сукупність взаємопов'язаних видів діяльності, яка за визначеною технологією перетворює входи та виходи, які представляють цінність для споживача [13, с. 17]. Процесний підхід посідає особливе місце серед відомих методологічних підходів до управління соціально-економічними

ми системами. На підставі узагальнення наукової літератури нами виділено основні положення процесного підходу: структурування виробничо-управлінської діяльності підприємства у вигляді численних процесів; організація міжфункціональних процесів з метою створення продуктів із необхідними параметрами для задоволення потреб клієнтів; постійне удосконалення процесів для досягнення відповідної адаптації організації до мінливих умов. З огляду на це стратегічне планування розглядається як важливий систематизований, формалізований підхід до досягнення стратегічних цілей. При цьому формування сценаріїв базується на ресурсах, умовах функціонування та стратегічних перевагах відповідно до бачення майбутніх цілей.

Основним призначенням сценаріїв є розробка структурованих та логічних варіантів розвитку майбутньої ситуації, що дозволить коригувати стратегічні плани на основі гнучкої адаптації до умов, які склалися або складаються. На сьогодні процесний та стратегічний підходи — це самостійні області наукового знання та економічної діяльності, що базуються на власному методичному інструментарію. Однак ці області мають точки дотику — кожна вирішує частину загальної проблеми, а поєднання методологій не призводить до їх змішування та є доцільним для вирішення проблеми пошуку можливостей руху за обраним вектором розвитку. Зокрема, система стратегічного планування повинна забезпечити можливість розвитку підприємства на постійній, регламентованій основі за рахунок постановки стратегічних цілей, доведення цілей до рівня бізнес-процесів і формування системи показників оцінювання, за якими здійснюється оперативне управління бізнес-процесами у межах стратегічного контролю на підприємстві. Сутність контролю полягає у спостереженні за процесом стратегічного планування. Досягнення поставлених цілей у межах обраної стратегії забезпечується через встановлення стійкого зворотного зв'язку, що базується на системі показників оцінки. Кожна ціль реалізується за умови виконання відповідних бізнес-процесів. З метою здійснення контролю за бізнес-процесами та встановлення ступеня досягнення стратегічної цілі визначаються показники ефективності, перелік яких залежить від специфіки діяльності, спеціалізації, її пріоритетів тощо. Отже, простежується зв'язок між цілями, стратегіями, процесами та ключовими показниками ефективності.

Результати аналізу практики діяльності сільськогосподарських підприємств та узагальнення теоретичних розробок є підґрунтям для висновку про те, що динаміка їхнього розвитку залежить від стану фінансової стійкості. У цьому вбачається вплив вартісно-орієнтованого підходу та забезпечення росту виробничо-господарської системи, необхідність відповідного налаштування вартісно-утворювальних процесів підприємства. Погляди представників різних шкіл вартісно-орієнтованого управління базуються на концепціях і теоріях, найбільш поширеними з яких є концепція грошових потоків, часової цінності грошей, ризику і дохідності, портфельна теорія, ризику і дохідності, теорія структури капіталу, дивідендної політики та ін. За всіх відмінностей концепції мають спільність в тому, що з економічного погляду вартість — це уречевлена у товарах і послугах суспільно необхідна праця та економічні відносини між суб'єктами господарської діяльності, що пов'язані із суспільним поділом праці, обміном товарами й послугами.

Узагальнення наукової літератури щодо розуміння вартісно-орієнтованого підходу дало підстави для висновку про те, що фінансову політику підприємства доцільно розглядати як спосіб формування та реалізації його фінансової ідеології на основі використання сукупності прийомів і методів фінансового менеджменту, які забезпечують функціонування системи управління фінансами підприємства. Отже, постає необхідність формування цієї сукупності прийомів і методів, які становлять фінансовий механізм підприємства, що складається із таких елементів: фінансові методи; фінансові інструменти; правове забезпечення; нормативне забезпечення; інформаційне забезпечення [14]. При цьому процес фінансового планування та контролю на підприємстві — це комплекс послідовних дій і конкретних заходів, зокрема: визначення мети діяльності підприємства; розробки фінансової стратегії, яка забезпечує стійкість підприємства; виявлення факторів, які впливають на зростання виробничої структури; обґрунтування його напрямів у стратегічному аспекті та використанні контролюючих заходів щодо реалізації стратегії росту підприємства.

У контексті цього алгоритму мета діяльності підприємства полягає у забезпеченні зростання доходів і безпосередньо виробничої структури, в тому числі на основі підвищення її економічної ефективності, які в сукупності повинні забезпечити якісні зміни у веденні господарської діяльності, а отже — до його роз-

витку. Очевидно, що в контексті стратегії підприємства економічна ефективність проявляється в очікуванні майбутніх економічних вигід на основі реалізації потенційної можливості одержання грошових доходів, достатніх для досягнення стратегічних цілей. Не менш важливим у процесі фінансового планування та контролю в підприємстві є дія факторів, які на нього впливають. Для їх виявлення проводять аналіз якості внутрішніх бізнес-процесів, внутрішніх можливостей та оцінки конкурентного середовища, використовуючи PEST-аналіз, SWOT-аналіз і низку інших інструментів. Отже, вартісно-орієнтований механізм фінансової політики підприємства дозволяє функціонувати системі забезпечення зростання виробничо-господарюючого суб'єкта, створює можливості його трансформації на траєкторії розвитку в стратегічному аспекті.

У зв'язку із цим постає можливість на основі інструментарію стратегічного, вартісно-орієнтованого та процесного підходів створити інтегровану систему формування стратегії росту підприємства. Зазначимо, що інтегрування підходів зумовлено рядом специфічних рис, які проявляються при формуванні й реалізації стратегії росту підприємства. По-перше, зв'язок стратегічного підходу із процесним пояснюється підпорядкованістю бізнес-процесів цілям підприємства. Відповідні процеси залежать від обраного тренду руху організації, а їх оптимальне налаштування великою мірою визначає успіх досягнення стратегічної цілі. При цьому реалізація стратегії можлива лише при встановленні зворотних зв'язків, які забезпечують суб'єкт управління інформацією про хід виконання стратегії, відхиленнях, збоях, що виникають та потребують обґрунтування рішень на рівні структурних підрозділів підприємства. Функціонування бізнес-процесів здійснюється за замкнутим управлінським циклом. Реалізація стратегії відбувається через виконання основних функцій управління, які реалізуються на основі процесного підходу шляхом виконання взаємопов'язаних видів діяльності: планування, організації, регулювання, контролю та ін. Із використанням порівняльного аналізу методичних підходів стало можливим обґрунтування авторської позиції щодо концептуальних засад реалізації стратегії росту підприємства: зростання виробництва у безпосередній залежності від компетенцій підприємства щодо продуктів і ринків, орієнтації на розвиток за наявності позитивної динаміки параметрів відповідно до визначеної цілі; система управління підприємством іденти-

фікована як система бізнес-процесів, які супроводжують рух підприємства по траєкторії росту. Тим самим під впливом швидкості, масштабу змін, ступеня супротиву дестабілізуючому впливу факторів зовнішнього середовища, альтернативного вибору варіантів поведінки й інших процесів забезпечуються необхідні кількісні зміни параметрів підприємства; стратегії росту виробничо-господарської діяльності розглядаються не лише щодо стану функціонування системи зі всіма ознаками руху у вигляді не радикальних кількісних змін, а більшою мірою акцентуванням уваги на активних кількісних змінах, зорієнтованих на приріст потенціалу підприємства, який дає змогу пристосовуватися до динамічних змін в екзо— та ендегенному середовищі, зберігаючи свою життєздатність і забезпечуючи досягнення певного результату у стані системи, що розвивається; у цілісній системі, що знаходиться у стані постійних змін і під впливом факторів зовнішнього середовища, на основі стратегічного інструментарію можливим є перехід до нового якісного стану за допомогою об'єктивних процедур коригування бізнес-процесів як адекватної реакції на зміни, нові можливості та загрози.

Отже, методичний підхід до формування та реалізації стратегії росту підприємства може базуватися на інтеграції стратегічного, процесного та вартісно-орієнтованого підходів з урахуванням акцентів в обґрунтуванні ефективності, яка розглядається із позиції відповідності стратегічних цілей загальносистемним критеріям росту підприємства (рис. 1).

Для наочності сприйняття операцій з формування та реалізації стратегії необхідно обґрунтувати логічну послідовність етапів. На відміну від існуючих підходів розроблена концептуально-логічна схема дозволяє обґрунтовано вирішити окремі принципові проблеми реалізації стратегії розвитку підприємства. Авторська схема базується на наступних положеннях. Відповідно до авторського трактування стратегії росту деталізовано фази стратегічного планування підприємства, які б враховують фактори, цикли та шляхи росту, що дає змогу обрати ефективні сценарії траєкторії розвитку.

На відміну від існуючих підходів передбачено й новий етап — оцінки та реструктуризації бізнес-процесів з метою формування нової функціональної основи підприємства, адекватного обраному сценарію росту. Основні положення запропонованої автором концептуальної моделі оцінки та формування бізнес-процесів підприємства зводяться до наступного: модель є системою, яка характеризує стан організації бізнес-

Рис. 1. Схема інтеграції стратегічної, процесної та вартісно-орієнтованої концепції у стратегічному управлінні підприємством

Джерело: розроблено автором.

процесів на підприємстві, дозволяє виявляти ступінь відповідності організації процесів обраній стратегії росту; авторський підхід до побудови моделі розроблено з позиції об'єктивного відображення процесів, які відбуваються в системі, адаптивності та умов змін в її стані у тривалому періоді часу за наявності збурень і змін у внутрішньосистемному та зовнішньому середовищі, а також на основі вивчення та критичного обґрунтування бізнес-процесів господарюючих суб'єктів; модель дозволяє значно підвищити обґрунтованість та достовірність методичних положень, які стосуються одержання результатів виміру параметрів росту підприємства, що можна покласти в основу вибору сценаріїв росту.

Підсумком проведення оцінки бізнес-процесів є ідентифікація проблем, виявлення причин відхилень, внесення змін в організацію процесів у зв'язку з аналізом тенденцій щодо стану параметрів росту, опрацювання рекомендацій для досягнення необхідних значень.

ВИСНОВКИ

Модель бізнес-процесів підприємства, яка базується на неперервності їх трансформації відповідно до концепції стратегії росту, що орієнтована на зміни та розвиток у стратегічному аспекті. Оскільки модель націлена на створення ефективної функціональної основи підприємства, то в переліку найважливіших завдань є розробка алгоритму забезпечення фінансової стійкості як одного із гарантів до-

сягнення цілей розвитку підприємства. Системна уява процедури формування стратегії росту підприємства становить практичний інтерес, оскільки надає можливість для розробки методики вибору сценаріїв росту в контексті розвитку підприємства.

Узагальнено положення щодо формування та реалізації стратегії росту підприємства відповідають таким критеріям: універсальність — можливість використання для підприємств різних галузей, розміру, структури; комплексність — охоплення усіх сфер діяльності та процесів підприємства; орієнтація на зміни та розвиток — можливість трансформації відповідно до концепції росту й оцінювання параметрів росту — систему критеріїв вибору сценаріїв росту; урахування фінансового стану — фінансова складова визначає можливість реалізації обраного напрямку; характеристика процесів та їх взаємодія — виявлення ступеня відповідності налаштування процесів обраній стратегії росту.

Література:

1. Агеєва І.М. Коренман Є.М., Дьяченко Ю.В. Стратегічне управління підприємствами галузі: конспект лекцій. Одеська національна академія харчових технологій, 2016. 82 с.
2. Муляр Т. С. Формування і реалізація стратегії підприємств. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2013. № 2 (6). С. 289—300.

3. Верхоглядова Н. І., Письменна О. Б. Класифікація ресурсів та її значення для управління ресурсозбереженням. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 16. С. 27—31.

4. Єрмаков О. Ю., Лайко О. О. Методологія формування стратегій розвитку сільськогосподарських підприємств. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2014. Вип. 200 (2). С. 107—114.

5. Свірідова С. С., Толстова С. А. Сучасні інструменти стратегічного управління сільськогосподарськими підприємствами. Економіка: реалії часу. Науковий журнал. 2017. № 2 (30). С. 109—116.

6. Богуславская С. Б. Системное стратегическое управление компанией: подходы и этапы постановки: монография. СПб.: Изд-во Политехнического университета. 2011. 170 с.

7. Kaplan R. S., Norton D. P. The Office of Strategy Management. Harvard Business Review. October 2005. pp. 72—80.

8. Лапин А.Н. Стратегическое управление современной организацией. М., 2004. 288 с.

9. Друкер П. Эффективное управление. Managing for Results: Экономические задачи и оптимальные решения: Пер. с англ. М. Котельниковой. М.: Фаир-пресс, 1998. — 288 с.

10. Козак Н. Сбалансированная система оценочных индикаторов как инструмент управления бизнесом. Электронный ресурс: Режим доступа: <http://www.management.com.ua>

11. Нили Е., Адамс К., Кенерли М. Призма эффективности. Карта сбалансированных показателей для измерения успеха в бизнесе и управлении им: Пер. с англ. — Днепропетровск: Баланс-клуб, 2003. 400 с.

12. Деминг Э. Выход из кризиса. Новая парадигма управления людьми и процессами. М.: Альпина Бизнес Букс, 2009. 419 с.

13. ДСТУ ISO 9000-2001. Системи управління якістю. Основні положення та словник. — К.: Держкомстат України, 2001., с. 17.

14. Калетник Г. М. Фінансовий менеджмент. Підручник.: "Хай-Тек Прес", 2013. 688 с.

References:

1. Aheieva, I.M. Korenman, Ye.M. and D'iachenko, Yu.V. (2016), Stratehichne upravlinnia pidpriemstvamy haluzi [Strategic management of industry enterprises], Odes'ka natsional'na akademiia kharchovykh tekhnolohij, Odesa, Ukraine.

2. Muliar, T.S. (2013), "Formation and implementation of enterprise strategy", Zbirnyk naukovykh prats' Tavrijs'koho derzhavnogo ahro-

tekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky), vol. 2 (6), pp. 289—300.

3. Verhoglyadova, N. and Pismennaya, O. (2015), "Resources classification and its importance for resources management", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 16, pp. 27—31.

4. Yermakov, O.Yu. and Lajko, O.O. (2014), "Methodology of formation of development strategies of agricultural enterprises", Naukovyj visnyk Natsional'noho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriya: Ekonomika, ahraryj menedzhment, biznes, vol. 200 (2), pp. 107—114.

5. Sviridova, S.S. and Tolstova, S.A. (2017), "Modern tools of strategic management of agricultural enterprises", Ekonomika: realii chasu. Naukovyj zhurnal, vol. 2 (30), pp. 109—116.

6. Bohuslavskaya, S.B. (2011), Systemnoe stratehicheskoe upravlenye kompaniy: podkhody y etapy postanovky [Systematic strategic management of the company: approaches and stages of setting], Yzd-vo Polytekhnycheskoho unyversyteta, St.Petersburg, Russia.

7. Kaplan, R.S. and Norton, D.P. (2005), "The Office of Strategy Management", Harvard Business Review, vol. October, pp. 72—80.

8. Lapyn, A.N. (2004), Stratehicheskoe upravlenye sovremennoj orhanyzatsyye [Strategic management of a modern organization], Moscow, Russia.

9. Druker, P. (1998), Effektyvnoe upravlenye. Managing for Results: Ekonomy-cheskye zadachy y optymal'nye resheniya [Effective management. Managing for Results: Economic Challenges and Optimal Solutions], Fayr-press, Moscow, Russia.

10. Kozak, N. (2001), "Balanced scorecard as a business management tool", available at: <http://www.management.com.ua> (Accessed 25 Sept 2022).

11. Nyly, E. Adams, K. and Kenerly, M. (2003), Pryzma efektyvnosty. Karta sbalansyrovannykh pokazatelej dlia yzmerenya uspekha v byznese y upravlenyy ym [Prism of efficiency. Balanced scorecard to measure and manage business success], Balans-klub, Dnepropetrovsk, Ukraine.

12. Demynh, E. (2009), Vykhod yz kryzysna. Novaia paradyhma upravleniya liud'my y protsessamy [Way out of the crisis. A new paradigm for managing people and processes], Al'pyna Byznys Buks, Moscow, Russia.

13. Derzhkomstat Ukrainy (2001), DSTU ISO 9000-2001. Systemy upravlinnia yakistiu. Osnovni polozhennia ta slovnyk [DSTU ISO 9000-2001. Quality management systems. Basic provisions and vocabulary], Derzhkomstat Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

14. Kaletnik, H.M. (2013), Finansovyj menedzhment [Financial management], Khaj-Tek Pres, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2022 р.